

VYDAVATELSTVO
PRESOVSKÉJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2/2018, roč. 18

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 1

080 78 Prešov

IČO

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbulová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda),
Marcela Domenová, Lubica Harbulová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya,
Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák, zodpovedný redaktor, Lucia Šteflová, Erik Ondria, Veronika Drábová

Dátum vydania: december 2018

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

ISSN 1336-7528

Evidenčné číslo MK SR: EV 4274/11

OBSAH

ŠTÚDIE	5
Peter Kónya: Velké a Malé Kapušany v 16. storočí.....	7
Ján Šafin: Mysticizmus a západoeurópsky ezoterizmus v religióznom živote ruskej šľachty v poslednej štvrtine 18. – prvej polovici 19. st. Pokus o interdisciplinárne bádanie.....	21
Jarmila Boboková: Tylžský mier 1807 a Rusko.....	39
Тамара Полецук: Українське питання в ідеології російських евразіјців 1920 - 1930 - х років.....	56
Ján Džujko: Slovenský gazda, tlačový orgán Československej strany lidovej na periférii krajiny v rokoch 1925 – 1926.....	73
Erik Ondria: Cyperské dejiny v 20. storočí a cyperská otázka v českej a slovenskej historiografii druhej polovice 20. storočia.....	84
ŠTÚDIE	97
Patrik Derfiňák: Kňaz a historik Ján Vencko.....	99
KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	113

CONTENS

ARTICLES	5
<i>Peter Kónya:</i> Velké and Malé Kapušany in the 16th century	7
<i>Ján Šafin:</i> Mysticism and West European esotericism in the religious life of the Russian nobility in the last quarter of the 18th - the first half of the 19th century, an attempt at interdisciplinary research.....	21
<i>Jarmila Boboková:</i> Tilsit Peace 1807 and Russia.....	39
<i>Тамара Полещук:</i> The Ukrainian issue in the ideology of the Eurasians 1920-1930s.	56
<i>Ján Džujko:</i> The Slovak Farmer, Press Authority of the Czechoslovak People's Party on the outskirts of the country in 1925 – 1926.....	73
<i>Erik Ondria:</i> History of Cyprus in 20th century and Cyprus question in Czech and Slovak historiography in second part of 20th century	84
ARTICLES	97
<i>Patrik Derfiňák:</i> Priest and historian Ján Vencko.....	99
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	113

ŠTÚDIE
ARTICLES

VEĽKÉ A MALÉ KAPUŠANY V 16. STOROČÍ¹

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Velké and Malé Kapušany in the 16th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2018, vol. 18, no. 2, p. 7 – 20.

The article is devoted to mapping the development of two separate communities during the turbulent 16th century. The space in which they were located was, on the one hand, a fertile area of the East Slovak lowlands. At the same time, it was of strategic importance at the same time. Ownership rations were fairly stable during the reporting period. There were the two most frequent owners, both church and secular. The population was engaged in agriculture, which to a lesser extent was complemented by craft production. There was a strong dominance of the peasant population. The author has captured several specifics in the administration and religious sphere. In the 20th century, both settlements became the basis for the creation of the town of Velké Kapušany.

Key words: Great Kapušany, Malé Kapušany, history, 16th century.

Raný novovek v uhorských podmienkach začína v druhej štvrtine 16. storočia, presnejšie osudnou bitkou pri Moháči, 29. augusta 1526, ktorá nielen ukončila stredovek v našich dejinách, ale mala katastrofálny dopad na celú krajinu. Nasledujúce desaťročia priniesli predovšetkým osmanské pustošenie, obranné protiturecké vojny, rozpad starého Uhorska a začlenenie jeho časti do vznikajúcej habsburskej monarchie, súperenie o trón a v neposlednom rade víťazné šírenie reformácie. Všetky tieto udalosti a historické procesy výrazne zasiahli do vývinu celej krajiny a jej obyvateľov, aj mestečka Velké Kapušany a susednej dediny Malé Kapušany v Užskej stolici.

Vlastnícke, spoločenské či demografické pomery v mestečku sa od polovice 16. storočia dajú pomerne spoľahlivo rekonštruovať na základe dobre dochovaných daňových súpisov Užskej stolice z tohto obdobia. V roku 1554 patrili Velké Kapušany leleskému prepoštvu a zdanené boli od pätnástich port.² Rovnako v nasledujúcom roku bol ako vlastník celého mestečka uvedený leleský premonštrátsky kláštor a nezmenený ostával aj počet zdanených port.³

¹ Štúdiá je výsledkom riešenia projektu VEGA 1/0619/17: Cirkevný vývin Slovenska v 16. – 18. storočí v centrálnych procesoch a každodennej rozmanitosti.

² MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1554.

³ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1555.

Avšak už v polovici nasledujúceho desaťročia, r. 1566, došlo k výraznému poklesu počtu port, a to na desať. Mestečko pritom naďalej patrilo prepoštvu v Lelesi.⁴ Dôvodom tohto poklesu mohla byť epidémia, ktorá zdecimovala obyvateľstvo mestečka. No strata obyvateľov mohla byť takisto dôsledkom vojnového pustošenia, či už osmanských vojsk, alebo habsburských žoldnierskych plukov.⁵

V tom istom čase nastala zároveň významná zmena vo vlastníckych pomeroch mestečka. Akiste v dôsledku postupu reformácie územím Horného Uhorska došlo k rozpadu feudálneho panstva leleského prepoštva, ktoré sa stalo majetkom najmä svetských osôb (magnátov a zemanov), príp. iných cirkevných inštitúcií. Veľké Kapušany a jeho chotár sa stal majetkom dvoch nových vlastníkov, držiacich v rukách približne rovnakej časti mestečka: Čanádskeho biskupstva a zemianskej rodiny Vékeyovcov. Vzhľadom na to, že Čanádske biskupstvo ovládli Osmani a titul čanádskeho biskupa patrilo odvtedy medzi tzv. titulárne biskupstvá, reálne jeho majetky boli striedavo v rukách komory alebo rôznych, panovníkovi oddaných duchovných či svetských činiteľov.

Po zmene vlastníckych vzťahov nasledovali zrejme aj ďalšie významné premeny v živote obce. Akiste došlo k prerozdeleniu časti rozdelenej pôdy medzi bývalých želiarov a najmä príchodu niektorých nových obyvateľov, vďaka čomu aspoň prechodne vzrástol počet port v mestečku na šesťnásť. Pritom obidvaja noví vlastníci, čanádskeho biskupa a František Vékey disponovali rovnakou časťou usadlostí, a to po osem port.⁶

Túto situáciu dokumentuje už daňový súpis stolice z roku 1566. Podľa jeho údajov vlastnil čanádskeho biskupa jednu celú a štrnásť polovičných sedliackych usadlostí, ďalej jednu celú sedliacku usadlosť užívanú želiarom a tri polovičné sedliacke usadlosti užívané želiarmi, ktorých pôdu zabraľ zemepán, jednu opustenú štvrtinovú a dve polovičné sedliacke usadlosti užívané zemepánom. František Vékey mal v držbe štyri celé a osem polovičných sedliackych usadlostí, jednu celú a tri polovičné sedliacke usadlosti osídlené prisťahovalcami, štyri sedliacke usadlosti osídlené želiarmi, ktorých pôdu zabraľ zemepán, a štyri opustené polovičné sedliacke usadlosti užívané takisto zemepánom. Celkovo vlastnil čanádskeho biskupa popri ôsmich sedliackych portách 23 želiarskych usadlostí a František Vékey, spolu s rovnako ôsmimi sedliackymi portami, päť želiarskych usadlostí. Okrem nich

⁴ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1566.

⁵ Počas svojich výprav podnikali Osmani pustošivé vpády hlboko do uhorského vnútrozemia a pohraničné stolice pravidelne napádali aj v časoch mieru. Na začiatku 60. rokov podnikol pritom viaceré výpravy aj Ferdinand I., vďaka čomu sa mu podarilo vytlačiť moc Jána Žigmunda zo severovýchodných stolíc, medzi nimi aj z Užskej.

⁶ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 509, 1576.

užíval na biskupskej časti richtár jednu nezdanenú celú a na vékeyovskej časti jednu nezdanenú polovičnú sedliacku usadlosť.⁷

V nasledujúcom desaťročí došlo ku stabilizácii vlastníckych, hospodárskych aj spoločenských pomerov v mestečku, pričom mierne stúpol i počet jeho obyvateľov. Dokladá to aj nový portálny súpis, z roku 1578, ktorý uvádza spolu už sedemnášť sedliackych port.⁸

V roku 1578 mali Veľké Kapušany naďalej dvoch vlastníkov: čanádskeho biskupa a Františka Vékeyho. Obidvaja mali v držbe rovnaký počet sedliackych port, a to po osem a pol. Čanádsky biskup vlastnil jednu celú a pätnásť polovičných sedliackych usadlostí, päť polovičných sedliackych usadlostí osídlených prisťahovalcami, jednu opustenú celú sedliacku usadlosť užívanú zemepánom, ako aj jednu celú a štyri polovičné sedliacke usadlosti v užívaní želiarov. Celkovo mal biskup na svojom diele mestečka 20 usadlostí želiarov a vdov.⁹

František Vékey mal v rámci svojho majetku tri celé a jedenásť polovičných sedliackych usadlostí, ako aj štyri polovičné usadlosti osídlené novousadlíkmi, deväť opustených, nešpecifikovaných usadlostí užívaných zemepánom, tri polovičné a jednu celú usadlosť oslobodenú od povinností a tri polovičné sedliacke usadlosti osídlené želiarmi, pôdu ktorých užíval zemepán. Na svojom majetku mal Vékey dvanásť želiarskych domácností. Biskupov richtár mal vtedy v držbe nezdanenú polovičnú a vékeyovskú, takisto nezdanenú, celú sedliacku usadlosť.¹⁰

K ďalšej zmene vlastníckych pomerov mestečka došlo na prelome 70. a 80. rokov, po smrti Františka Vékeyho. Jeho majetkový podiel vo Veľkých Kapušanoch bol vtedy rozdelený medzi jeho manželku Barboru Hotykay a zrejme jeho sestru, manželku Gregora Csapiho.¹¹ Gregor Csapi získal však už čoskoro takisto Hotykayovej usadlosti a mestečko malo opäť dvoch majiteľov, cirkevného a svetského. Zmenil sa aj cirkevný majiteľ kapušianskeho podielu, ktorým sa najneskôr na začiatku 80. rokov opäť stalo premonštrátske prepoštvstvo v Lelesi.¹²

Túto zmenu odráža už portálny súpis z roku 1582. Podľa neho vlastnili všetky poddanské usadlosti vo Veľkých Kapušanoch, celkovo 18 sedliackych port, leleské prepoštvstvo a Gregor Csapi. K cirkevnej časti patrila jedna celá a štrnásť polovičných sedliackych usadlostí, ďalej šesť polovičných a jedna celá usadlosť, všetky osídlené želiarmi, ako aj jedna celá a štyri polovičné opustené usadlosti, ktorých pôdu užíval rovnako zemepán. Celkovo žilo v tejto časti majetku osemnásť želia-

⁷ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 509, 1566.

⁸ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 495, 1578.

⁹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 495, 1578.

¹⁰ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 495, 1578.

¹¹ MNL MOL Budapest, UC (Urbarialia et Conscriptiones), 93/73.

¹² MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 608, 1582.

rov. Gregor Csapi vlastnil v mestečku štyri celé a desať polovičných sedliackych usadlostí, rovnako jednu celú a deväť polovičných sedliackych usadlostí osídlených želiarmi, ako i deväť polovičných opustených sedliackych usadlostí so želiarmi, ktorých pôdu užíval zemepán. V csapiovskej časti bolo usadených spolu dvanásť želiarskych domácností. Richtára zaznamenal súpis iba na csapiovskom majetku, ktorý naďalej užíval jednu celú nezdanenú sedliacku usadlosť.¹³

V druhej polovici 80. rokov, najneskôr však pred rokom 1588, došlo k ďalšej zmene vo vlastníckych pomeroch mestečka. Zrejme po smrti Gregora Csapihosa sa dostala majetková časť Veľkých Kapušian do držby vdovy Juraja Kálnássyho.¹⁴ Čanádsky biskup, ktorý bol v tom čase opäť uvedený ako cirkevný vlastník mestečka, vlastnil dvanásť polovičných, štyri štvrtinové a dve celé sedliacke usadlosti, spolu s 19 domácnosťami želiarov. Vdova po Jurajovi Kálnássym bola majiteľkou troch celých a trinástich polovičných sedliackych usadlostí, ako aj 23 želiarskych domácností.¹⁵

V predposlednom roku storočia, r. 1599 boli Veľké Kapušany zdanené opäť iba od ôsmich port.¹⁶ Príčinou poklesu počtu obyvateľov, no najmä ekonomickej sily mestečka boli akiste negatívne dôsledky pätnásťročnej vojny, ktorá na prelome storočí Uhorsko hospodársky úplne zruinovala.

Vývin vlastníckych pomerov vo Veľkých Kapušanoch v druhej polovici 16. storočia poukazuje na pomerne stabilnú držbu mestečka malým počtom zemepánom, z ktorých jeden bol cirkevný (leleský premonštrátsky konvent a neskôr čanádsky biskup) a od čias víťaznej reformácie jeden svetský (vékeyovci, csapiovci, kálnássyovci). K ďalšiemu deleniu majetkových podielov v mestečku pritom už nedochádzalo. Pomerne stabilná bola aj veľkosť Veľkých Kapušian, čo sa odrazilo v iba málo sa meniacom počte port zapísaných v daňových súpisoch (od ôsmich po sedemnášť). Prechodný pokles počtu port pritom vôbec nemusel znamenať pokles obyvateľstva, iba zhoršenie jeho hospodárskej situácie, v dôsledku čoho sa sťahovalo do domov za jednou bránou (portou) alebo strácalo schopnosť platiť dane.

Jediným údajom o počte domov v mestečku je súpis z roku 1599, ktorý vykazuje v mestečku celkovo 66 obývaných domov. Bolo to viac ako vo väčšine obcí v západnej časti Užskej stolice a dokonca aj takmer o tretinu viac než v ďalšom užskom mestečku, v Sobranciach.¹⁷ Je zaujímavé, že v priebehu roka počet domov vo Veľkých Kapušanoch klesol o päť, keďže r. 1598 zaplatilo mestečko daň v sume

¹³ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 608, 1582.

¹⁴ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

¹⁵ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

¹⁶ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 899, 1598.

¹⁷ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 899, 1598.

71 zlatých, pričom za každý dom sa odvádzal jeden zlatý.¹⁸ Možno pritom predpokladať, že v prvých desaťročiach druhej polovice storočia mohlo byť vo Veľkých Kapušanoch ešte viac domov, čo dokumentuje vyšší počet sedliackych port. V skutočnosti však stálo v mestečku naozaj viac domov, pretože súpisu neuvádzali zemianske príbytky, faru ani nezdaňovaný dom rochtára (richtárov). Všetky obytné domy sedliakov a želiarov boli iste postavené z dreva. Murovaný bol iba kostol a zrejme aj niektoré zemianske kúrie.

Dominantným zamestnaním obyvateľov Veľkých Kapušian, rovnako ako aj ďalších tisícok obcí v ranonovovekom Uhorsku, bolo rozhodne poľnohospodárstvo. Hlavnými pestovanými plodinami boli pritom pšenica a raž. Okrem obilia dorábali poddaní aj víno, chovali hovädzí dobytok, svine a včely. Podstatná časť poľnohospodárskej výroby v chotári mestečka sa v tomto období uskutočňovala ešte prostredníctvom malých sedliackych hospodárstiev, užívajúcich polia a lúky v chotári, právne patriace zemepánovi, za ktoré odvádzali peňažné a naturálne dávky. Skutočnosť, že zemepáni, a to rovnako cirkevní (čanádske biskup), ako aj svetskí, sa zmocnili pôdy z opustených sedliackych usadlostí, dokumentuje aj vo Veľkých Kapušanoch vznik panských hospodárstiev, resp. majerov, ktoré mali však v tom čase iba doplnkový charakter.

Okrem poľnohospodárstva mal však v mestečku veľký význam takisto obchod a remeselná výroba, pričom časť obyvateľov sa im venovala prioritne, väčšia časť potom popri obrábaní pôdy. Aspoň niektoré remeslá z tohto obdobia možno pritom rekonštruovať na základe priezvisk poddaných obyvateľov mestečka: krajčír (Szabó), obuvník (Varga), kováč (Kovács), debnár (Kádás), holič (Borbély) či mlynár (Molnár).¹⁹ Remeslom sa však iste zaoberali aj ďalší obyvatelia, nosiaci iné ako tzv. profesijné priezviská. Títo remeselníci mali svoje dielne v mestečku a vyrábali výrobky určené spravidla na predaj na miestnych týždenných a dvoch výročných trhoch. Remeslo bolo pre nich zväčša hlavným, niekedy vedľajším zdrojom obživy popri poľnohospodárstve.

Podobne ako remeselná výroba mal veľký význam v hospodárskom živote Veľkých Kapušian naďalej obchod. Uskutočňoval sa na výročných a týždenných trhoch, konaných už od stredoveku. Na obchod ako hlavné zamestnanie poukazuje priezvisko jedného obyvateľa mestečka, uvádzaného pod menom Kálmár (obchodník, kramár).²⁰

V spoločenskej skladbe obyvateľstva mestečka v celom 16. storočí úplne prevládali poddaní. Patrili k nim tak sedliaci a želiari, zamestnaní v poľnohospodárstve, ako aj remeselníci a obchodníci, ktorí v kráľovských mestách tvorili vrstvu

¹⁸ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 899, 1598.

¹⁹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

²⁰ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

mešťanstva. Spoločným znakom poddanského obyvateľstva bolo, že nemalo úplnú osobnú slobodu, nevlastnilo pôdu, ktorú obrábalo, a odvádzalo z nej rentu zemepánovi. Vnútri skupiny poddaných sa vyčleňovali viaceré kategórie, na základe ich majetku a povinností voči zemepánom, z nich najväčšie predstavovali sedliaci a želiari. Kým sedliaci vlastnili dom so záhradou a užívali zemepanskú pôdu v chotári, želiari mali iba dom a záhradu. Okrem nich existovali rôzne skupiny bez vlastného domu (služobníctvo, robotníci, ale aj nájomcovia), tvoriaci vrstvu tzv. podželiarov. Ako vyplýva z údajov súpisov, vo Veľkých Kapušanoch v druhej polovici 16. storočia postupne prevažovali želiari nad sedliakmi, čo mohlo byť najskôr výsledkom budovania mohutného panského majera, resp. dvoch panských majerov v chotári mestečka. Zároveň pokračoval proces delenia sedliackych usadlostí. V rokoch 1566 – 1588 vzrástol na jednej strane počet želiarov z 28 na 44, na druhej strane poklesol počet celých usadlostí z desiatich na päť a polovičných z 25 na 23. Ich delením vznikli potom štyri štvrtinové usadlosti, zaznamenané v súpise z r. 1588.²¹ V súpise z r. 1588 boli v kálnássyovskej časti uvedení takisto dvaja slobodníci,²² čo boli sedliaci užívajúci osobnú slobodu, oslobodení od daní a poddanských dávok, avšak nedisponujúci šľachtickými privilégiami. Sedliacke usadlosti dvoch richtárov, v cirkevnej aj zemepanskej časti mestečka, boli oslobodené od daní a takisto poddanských povinností.

Remeselníci a obchodníci, predstavujúci tzv. mešťanov zemepanského mestečka (neznamená to príslušnosť k mešťanskemu stavu, iba odlišnosť od roľníkov), ak sa zaoberali iba remeslom, resp. obchodom, mali spoločenské postavenie želiarov, keďže neužívali panské polia a lúky. Ak boli zároveň držiteľmi sedliackej usadlosti, boli zaradení k sedliakom. V roku 1588 z nositeľov remeselníckych priezvisk vo Veľkých Kapušanoch, o ktorých sa možno domnievať, že sa venovali remeslu, resp. označených ako remeselníkov, patrilo osem ku sedliakom, desať k želiarom a domácnosti troch boli v tom čase opustené, resp. nezdanené. To môže poukazovať na isté negatívne javy v hospodárskom vývine mestečka v poslednej štvrtine storočia. Jeden obyvateľ mestečka, nazývaný ako obchodník (Kalmár), bol držiteľom polovičnej sedliackej usadlosti.²³

Okrem podaných žilo v 16. storočí vo Veľkých Kapušanoch aj iné, privilegované obyvateľstvo. Takým bolo predovšetkým osadenstvo fary a zemianske domácnosti. Osadenstvo fary predstavoval najmä farár, príp. i kaplán a takisto učiteľ v miestnej farskej škole. Od druhej polovice storočia nahradil niekdajšieho katolíckeho farára (plebana) reformovaný kazateľ so svojou rodinou. Zemianske obyvateľstvo v tomto období nie je síce doložené, nie je však dôvod nepredpokladať

²¹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

²² MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

²³ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

prítomnosť zemanov v mestečku. V druhej polovici storočia nimi akiste boli i Vékeyovci, vlastníaci približne polovicu miestnych poddanských usadlostí, neskôr Csapiovci, no takisto i nemajetní zemanovia.

V tomto období malo tiež mestečko obmedzenú samosprávu, reprezentovanú richtárom a prísaznými. Osobitosťou Veľkých Kapušian bolo, že v druhej polovici storočia, potom ako sa jeho polovica dostala do rúk svetských šľachtických vlastníkov, malo mestečko dvoch richtárov. V roku 1588 nimi boli Juraj Bretkay v biskupskej a Juraj Kezessy v kálnássyovskej časti. Prvým známym richtárom Veľkých Kapušian bol Štefan Szemerey,²⁴ uvádzaný ako vrchný richtár, čo by mohlo znamenať aj to, že bol nadriadený dvom panským richtárom.²⁵

Z pôvodného počtu port 15 podľa najstarších údajov, pochádzajúcich z roku 1554, poklesol ich stav a sním aj veľkosť mestečka do r. 1566 na desať, v priebehu niekoľkých rokov, do r. 1571, stúpol však opäť na 14 a po ďalších piatich rokoch, do r. 1576, už na 16. Tento vzostup pokračoval i na prelome desaťročí, k roku 1578 predstavoval už počet port 17 a o tri roky neskôr, r. 1582, stúpol na 18. Mestečko si udržalo svoju veľkosť počas celého desaťročia a v roku 1588 vykazovalo stále 18 port. K ďalšiemu výraznému poklesu došlo až počas pätnásťročnej vojny, v dôsledku čoho v predposlednom roku storočia, r. 1598, klesol ich počet až na osem.²⁶

Pokles stavu port však nemusí znamenať len úbytok obyvateľstva mestečka. Môže poukazovať aj na jeho schudobnenie, a to v dôsledku vojnových udalostí, neúrody či živelných pohrôm, najmä požiarov, ktoré sú v tomto období takisto doložené. Zničené usadlosti boli potom, rovnako ako novovybudované či novoošídlené oslobodené od daňovej povinnosti a vyňaté z portálnych súpisov.

Prvé úplné údaje o poddanskom obyvateľstve mestečka vrátane mien zachytáva súpis z r. 1588. V tom čase bolo vo Veľkých Kapušanoch 94 obývaných poddanských usadlostí. Z nich bolo 33 sedliackych zdaňovaných domácností. Medzi nimi bolo päť celých, 24 polovičných a štyri štvrtinové. Dve polovičné usadlosti obidvoch richtárov boli nezdanené, rovnako ako aj tri nešpecifikované usadlosti slobodníkov, tri novovybudované usadlosti a jedna usadlosť, ktorej majiteľ umrel. V mestečku neboli žiadne opustené usadlosti.²⁷

V tomto daňovom súpise sú zaznamenané takisto prvé známe mená poddanských obyvateľov Veľkých Kapušian. Mestečko v tom období obývali sedliaci: Juraj Bretkay (biskupský richtár), Matej Szabó, Ján Thót, Mikuláš Varga, Blažej Mathias, Juraj Varga, Pavol Újvári, Ján Seres, Peter Ruska (nebohý), Andrej Nagy,

²⁴ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

²⁵ MNL MOL Budapest, UC, 7/79.

²⁶ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 1554, 1566, 1571, 1576, 1578, 1578, 1582, 1589, 1598.

²⁷ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

Blažej Szabó (novouadlík), Matúš Progocz, Štefan Szabó, Andrej Kis, Ján Kádás, Štefan Baráth, Urban Borbély (novousadlík), Peter Sólyom, Andrej Ráthy, Ján Bodon, Jakub Szabó (novousadlík), Pavol Polgár, Juraj Szabó, Juraj Kezessy (richtár kálnássyovskej časti), Lukáš Szabó, Tomáš Kanthor, Pavol Besső, Ján Demjén, Juraj Baráth, Štefan Sántha, Ján Csenky, Mikuláš Priska, Ján Kalmár, František Zvoth, Martin Borzitay, Gašpar Keblő, Peter Szabó, Albert Gathy a Lukáš Literatus. Libertínmi boli Matej Zvoth, Michal Balogh a Andrej Szarka. Najväčšiu časť poddanského obyvateľstva mestečka predstavovali však želiari, v počte 52: Gašpar Geregi, Dionýz Csalla, Michal Szabó, Pavol Karlos, Pavol Jámbor Szabó, Jakub Szabó, Ján Geregi, Ján Bádog, vdova Benedikta Búzu, Andrej Kis, Ján Deák, Pavol Both, Ambróz Szabó, Ladislav Votnos, Vdova Ambróza Mako, Benedikt Szabó, Štefan Gáspár, Ján Korcsmáros, vdova Blažela Kotu, Peter Csolnok, Sebastián Majoros, Jakub Csáktornay, Juraj Hegedús, Štefan Nagyjakab, Valentín Deák, Ján Kolbász, Matej Atlony, Ladislav Toth, Štefan Zvoth, František Sántha, Pavol Néma, Štefan Domonkos, vdova Michala Zvotha, Michal Prepost, Mikuláš Felházy, Gašpar Szabó, Anton Pesthy, Jakub Búza František Csengery, Lukáš Kovács, Martin Karvaly, Matej Vasketter, Juraj Literatus, Mikuláš Szolga, Albert Major, Andrej Hécsey, Juraj Polgár, Lukáš Sántha, Mikuláš Mihalčin, Michal Mihalčin, Matej Szarka a Michal Baráth.²⁸

Vzhľadom na to, že takmer všetky vlastné mená obyvateľov mestečka majú maďarský pôvod, je isté, že Veľké Kapušany obývalo úplne, alebo aspoň z väčšej časti maďarské obyvateľstvo. Niektoré slovenské, príp. rusínske priezviská (Mihalčin) vypovedajú o tom, že niekoľkí želiari alebo sedliaci sa do mestečka prisťahovali zo severnejších oblastí Užskej alebo Zemplínskej stolice.

Poddanskí obyvatelia mestečka platili v tomto období, okrem odvádzania poddanských povinností zemepánom, takisto štátne dane, vyrubované na základe portálnych súpisov, stále podľa počtu tzv. port, zahrňajúcich celé sedliacke usadlosti. V roku 1578 zaplatili obyvatelia Veľkých Kapušian daň 17 zlatých,²⁹ v roku 1598 potom už 71 zlatých.³⁰ Výrazný vzrast daňovej povinnosti mestečka môže odrážať tak osídlenie prechodne opustených usadlostí v minulých rokoch, ako i zvyšovanie daňových povinností obyvateľov vidieka v priebehu druhej polovice storočia, najmä v dôsledku práve vtedy zúriacej sedemročnej vojny.

Obyvateľov Veľkých Kapušian postihli v priebehu 16. storočia, popri osmanských vpádoch, protitureckej vojne, vnútorných bojov o trón a iných vonkajších negatívnych vplyvov, aj živelné pohromy. Portálny súpis z r. 1571 obsahuje záznam

²⁸ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

²⁹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 481, 1578.

³⁰ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 899, 1598.

o požiari, ktorý v predchádzajúcom roku postihol mestečko a v jeho dôsledku boli obnovené a znovu vybudované štyri polovičné sedliacke usadlosti.³¹

V náboženských pomeroch v mestečku minimálne v prvých desaťročiach po moháčskej bitke dominovala stále rímskokatolícka cirkev, reprezentovaná miestnou farnosťou a zaiste aj miestnou farskou školou. Tento stav však najneskôr pred polovicou storočia definitívne prerušila reformácia, šíriaca sa v Hornom Uhorsku od tridsiatych rokov 16. storočia. V jej priebehu sa aj na území Užskej stolice najprv presadil lutherský smer, ktorý však najneskôr v polovici storočia vystriedal švajčiarsky (neskôr kalvínsky) smer, predstavujúci tak u nás tzv. druhú reformáciu.

Prívrženci druhého, švajčiarskeho smeru reformácie sa v Uhorsku objavovali už niekoľko rokov po moháčskej porážke. Učenie Ulricha Zwingliho sa však v krajine šírilo iba sporadicky a jeho prívrženci sa spravidla nestretávali s priateľským prijatím. Takisto štátna moc sa ku zwingliánstvu (v Uhorsku nazývanému sakramentárstvom) stavala veľmi odmietavo. Názory ďalšieho švajčiarskeho reformátora, Jána Kalvína, sa v kráľovstve objavili až v druhej polovici storočia. Druhá reformácia sa rýchlo šírila v celom Hornom Uhorsku, tak v zátiských, ako aj predtiských stolicích, a jej vedúci predstavitelia sa už v päťdesiatych rokoch objavili vo významnejších centrách protestantizmu. V roku 1561 na synode v Tarcali prijali zemplínski kazatelia Kalvínovo a Bézeho ženevské vyznanie viery. Na tejto synode, ktorú zvolal blatnopotocký kňaz Štefan Kopácsi, sa zúčastnila väčšina helvétskych kazateľov, pôsobiacich na území Jágerskej diecézy. Na synode prijaté tzv. tarcalské vyznanie viery sa už v základných otázkach rozchádzalo s Luthеровým teologickým systémom a princípmi výstavby nemeckej cirkvi.³²

Švajčiarska reformácia, napriek tomu, že v priebehu dvoch desaťročí ovládla väčšinu Horného Uhorska, takmer jedenásť z trinástich stolíc, nedokázala však preniknúť do severozápadných stolíc a piatich slobodných kráľovských miest. Po prekonaní prekážok, v šesťdesiatych rokoch 16. storočia, mohlo dôjsť na území predtiských stolíc k vytváraniu územnej organizácie helvétskych farností. Spočiatku v tejto časti krajiny riadili cirkevné zbory kňazi seniorátu piatich slobodných kráľovských miest.³³ Táto prax bola však po vieroučnom rozchode v šesťdesiatych rokoch neudržateľná. Od polovice 50. rokov vznikali prvé reformované senioráty: Boršodský (1556), Abovský (r. 1559) a Gemerský (1567). Tieto tri samostatné senioráty reprezentovali r. 1567 predtiské reformované zbory na debrecínskej synode, kde ich predstavitelia podpísali II. helvétské vyznanie viery.³⁴ V tom istom roku

³¹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 79, 1571.

³² DIENES, D. *A történelmi református egyházkerület*. Rkp.

³³ DIENES, D. *A történelmi Tiszáninneni református...*, s. 25.

³⁴ DIENES, D. *Zempléni vizitációk*. Sárospatak 2008, s. 437.

sa k nim pripojili aj Zemplínsky a r. 1574 Užský seniorát, integrovanie ktorého do novokonštituovaných štruktúr reformovanej cirkvi bránil užský senior Lukáš Egri, inklinujúci k unitárstvu.³⁵

Významnú úlohu pri šírení nového učenia a formovaní základov protestantských cirkví zohrali v stoliciach bez slobodných kráľovských a kráľovských banských miest zemepanské mestá a mestecká. Okrem iného i vďaka tomu, že slúžili ako rezidencie magnátov a zemanov podporujúcich reformáciu. Jedným z centier reformácie a vznikajúcej reformovanej cirkvi sa tak v Užskej stolici popri Užhorode či Sobranciach stali aj Veľké Kapušany.

Reformáciu prijalo mestečko veľmi skoro, najneskôr na začiatku druhej polovice 16. storočia. Podľa staršej literatúry sa reformácia vo Veľkých Kapušanoch začala intenzívne šíriť ešte na začiatku 50. rokov 16. storočia a do roku 1570 mali už stúpenci nového učenia v mestečku výraznú prevahu. Pritom v tom období nepôsobil už v Kapušanoch žiaden katolícky farár.³⁶ Prvým známym reformačným kazateľom vo Veľkých Kapušanoch bol kňaz Andrej, doložený r. 1566. Možno bol totožný s nasledujúcim Andrejom Salánkim (zo Šalánk v Ugočskej stolici), ktorý sa spomína r. 1570. Ďalšími reformovanými kazateľmi v mestečku boli: Tomáš Dercsényi (1573), Juraj Mohi (1582), Štefan Nánási (1584 – 1586), Juraj Ráti (1588 – 1591), Albert Tolnai (1591), Ján Miskolci (1595), Štefan Nagytályai (1605), Štefan Váradi, Lukáš Egeresi (1612 – 1620) a Ján Görgei (1644).³⁷

Spolu so starou katolíckou farnosťou prešla v druhej polovici storočia do správy reformovaného cirkevného zboru takisto miestna farská škola. Bližšie údaje k jej existencii v tomto období však k dispozícii nie sú. Možno sa však domnievať, že rovnako ako začiatkom nasledujúceho storočia navštevovali školu aj deti z Malých Kapušian a Čepeľa.³⁸

Veľké Kapušany boli v priebehu 16. storočia neraz miestom konania stoličných zasadnutí šľachty alebo stoličného či zemepanského súdu, ako napr. r. 1563, keď v mestečku zasadal stoličný súd pod vedením užského podžupana Andreja Csicseriho.³⁹

Malé Kapušany v 16. storočí

³⁵ DIENES, D. *Zempléni vizitációk*, s. 437.

³⁶ HARASZY, K. *Az Ungi református egyházmegye*. Nagykapos 1931, s. 212.

³⁷ ZOVÁNYI, J. *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett*. In *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Budapest 1928, s. 116.

³⁸ *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század*. Dénes Dienes (ed). Budapest 2001, s. 231.

³⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 15, 14.

Takisto v prípade Malých Kapušan umožňujú detailnejší pohľad na majetkové, sociálne a dokonca i demografickú pomery v prvom storočí raného novoveku. Podobne ako Veľké Kapušany, aj táto obec patrila spočiatku, až do polovice druhého desaťročia druhej polovice storočia, premonštrátskemu konventu v Lelesi.⁴⁰ Keď okolo roku 1566 došlo v dôsledku víťazného postupu reformácie k rozpadu pozemkového majetku prepoštvstva, zmocnil sa obce, podobne ako časti Veľkých Kapušan, František Vékey.⁴¹ Na rozdiel od mestečka vlastnil však nový majiteľ celú obec.

Po smrti Františka Vékeyho došlo takisto v Malých Kapušanoch ku zmene vo vlastníckych pomeroch. Na prelome 70. s 80. rokov bol vékeyovský majetok, teda celá obec rozdelená medzi dvoch nových majiteľov, a to Vékeyho vdovu Barboru Hotykay a zrejme jeho sestru, Helenu Vékey, manželku Gregora Csapiho.⁴² V roku 1582 už patrila celá obec Jurajovi Csapimu.⁴³ V nasledujúcom období mali Malé Kapušany len jedného majiteľa, ktorým bola koncom 80. rokov vdova Juraja Kálnássyho.⁴⁴

Veľkosť obce ostávala v druhej polovici 16. storočia celkovo pomerne stabilná a zaznamenala iba spočiatku mierny a začiatkom jeho poslednej štvrtiny prechodný pokles, ako dokladajú počty port z daňových súpisov z tohto obdobia. Kým v roku 1552 boli Veľké Kapušany zdanené od desiatich port⁴⁵, k r. 1554 klesol ich počet na osem⁴⁶ a v nasledujúcom roku (1555) vykazovali v obci už len sedem poddanských sedliackych port.⁴⁷ V roku 1566 však počet port prudko poklesol, a to až na štyri⁴⁸ a rovnaký počet vykazovali ešte aj r. 1571.⁴⁹ Na tej istej úrovni, so štyrmi a pol portami, ostávala veľkosť obce takisto v nasledujúcom roku 1572.⁵⁰ V druhej polovici 70. rokov potom počet port prudko stúpol, pričom dosiahol úroveň z polovice storočia (osem r. 1576⁵¹). Rovnako osem port vykazoval v obci aj nasledujúci súpis z r. 1578.⁵²

⁴⁰ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 222, 1552; 301, 1554, 1566.

⁴¹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1566.

⁴² MNL MOL Budapest, UC (Urbarialia et Conscriptioes), 93/73.

⁴³ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 608, 1582.

⁴⁴ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

⁴⁵ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 222, 1552.

⁴⁶ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 301, 1554.

⁴⁷ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 334, 1555.

⁴⁸ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1566.

⁴⁹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 107, 1571.

⁵⁰ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 202, 1572.

⁵¹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 322, 1576.

⁵² MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 495, 1578.

Kolíšajúci stav port v sledovanom období odrážal vývin počtu sedliackych a želiarskych usadlostí v obci. V roku 1572, teda v čase najväčšieho prepadu stavu port, existovali v Malých Kapušanoch tri celé a tri polovičné sedliacke usadlosti a rovnako dve celé a tri polovičné opustené sedliacke usadlosti, užívané vtedy panstvom. Okrem nich žilo v obci aj päť domácností želiarov.⁵³ K roku 1576, keď došlo k podstatnému vzrastu stavu port, stúpol takisto počet usadlostí v obci. Popri piatich obývaných celých a šiestich obývaných polovičných sedliackych usadlostiach bola v Malých Kapušanoch jedna celá a dve polovičné sedliacke usadlosti, osídlené sedliakmi v réžii panstva, rovnako i jedna celá a dve polovičné opustené sedliacke usadlosti užívané zemepánom, ako aj jedna celá a sedem polovičných usadlostí s novousadlíkmi. Popri sedliackych žilo v dedine i jedenásť domácností želiarov a vdov.⁵⁴

V predposlednom roku storočia, r. 1599, stálo v Malých Kapušanoch 29 obytných poddanských domov, čo znamená, že obec patrila vtedy medzi najväčšie v širšom regióne západu Užskej stolice.⁵⁵

Mierne vzostupný vývin obce pokračoval i v nasledujúcich rokoch. V roku 1582 bolo vo Veľkých Kapušanoch vo vlastníctve Juraja Csapiho päť celých a sedem polovičných obývaných sedliackych usadlostí, ďalej tri polovičné a dve celé sedliacke usadlosti, ktoré po smrti ich držiteľov (na mor) osídliť panstvo štyroch želiarov, ako aj dve polovičné a dve celé opustené usadlosti. Richtár obce užíval jednu celú sedliacku usadlosť, oslobodenú od daní a poddanských povinností. Popri sedliakoch žilo v dedine sedem želiarskych domácností.⁵⁶

V roku 1588 existovalo v Malých Kapušanoch 37 obývaných poddanských usadlostí. Z nich rovnako, po sedemnást, patrilo sedliakom aj želiarom a tri zamestnancom panského hospodárstva (dvom kočišom a jednému nádenníkovi). Zo sedliackych usadlostí boli štyri celé a osem polovičných. Z ďalších poddanských povinností bola vyňatá jedna celá usadlosť richtára, dve usadlosti slobodníkov (libertínov), jedna usadlosť s novopostaveným domom a jedna užívaná panským provizorom.⁵⁷

Dominujúcim zamestnaním obyvateľov obce bolo po celé 16. storočie poľnohospodárstvo, uskutočňované tak na urbárskej pôde v réžii sedliakov, ako aj na panskom hospodárstve. Existenciu zemepanského majera dokladajú jednak údaje o zabraní opustených sedliackych usadlostí panstvom, ako aj o provizorovi (panský úradník) a takisto vysoký počet želiarov. Tí, keďže nemali v držbe žiadnu

⁵³ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 147, 1571.

⁵⁴ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 322, 1576.

⁵⁵ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 885, 1599.

⁵⁶ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 608, 1582.

⁵⁷ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

zemepanskú pôdu v chotári obce, boli úplne závislí na práci na zemepanskom hospodárstve rovnako ako zamestnanci majera. Poddaní tak na svojich celých aj polovičných hospodárstvach⁵⁸ pestovali predovšetkým pšenicu, ďalšie obilniny, strukoviny (najmä hrach) a kapustu, ako to bolo v tom období obvyklé v celej krajine.

Časť obyvateľov obce sa však v tomto období zaoberala remeslom, čo akiste umožňovala bezprostredná blízkosť mestečka Veľké Kapušany s výročnými a týždennými trhmi. Niektoré remeslá mohli pritom vyrábať aj pre potreby panstva, resp. panského majera. Na existenciu remeselníkov v dedine poukazuje pomerne vysoký výskyt remeselníckych priezvisk. Až šiesti obyvatelia obce mali meno označujúce nejaké remeslo (Szabó, Kovács, Molnár). Z nich traja boli želiari, jeden (richtár) sedliak s celou usadlosťou a dvaja slobodníci (libertíni). Podľa priezvisk mohli byť dvaja obyvatelia obce krajčíri, dvaja kováči a dvaja mlynári,⁵⁹ čo mohlo pomerne verne odrážať jej ekonomické pomery.⁶⁰

V spoločenských pomeroch v obci dominovali poddaní, reprezentovaní sedliakmi a želiarmi. Kým sedliaci, vlastníci domy, záhrady, náradie a zvieratá, mali v držbe tzv. urbársku pôdu v chotári, za užívanie ktorej odvádzali cenzus (v peniazoch), naturálne dávky a robotu (prácu na panskom majeri), želiari disponovali iba vlastným domom v intraviláne obce a pracovali za mzdu (šťasti alebo úplne v naturáliách) na panskej pôde. Nemuseli stáť pritom všetci na nižšej majetkovej úrovni, keďže medzi nimi bola väčšina miestnych remeselníkov vrátane mlynára. Z poddanskej pospolitosti v dedine sa vymykala rodina libertína, oslobodená od povinností voči štátu i svojmu zemepánovi. Niektorí sedliaci mohli byť dočasne oslobodení od daní a poddanských dávok, čo sa týkalo najmä poddaných s novovybudovanými usadlosťami po epidémiách alebo vojnovom plienení. Okrem poddanskeho obyvateľstva mohli žiť v obci zrejme i niektorí príslušníci šľachty, čo však nie je doložené.

Daňová povinnosť Malých Kapušian predstavovala v roku 1578 šesť zlatých a 50 denárov⁶¹ a v roku 1598 už 29 zlatých.⁶²

Rovnako z Malých Kapušian sa v súpise z roku 1588 dochovali mená obyvateľov. Podľa tohto súpisu žili v tom čase v obci sedliaci Štefan Szabó (richtár), Peter Györke, Ján Breves, Tomáš Polybos, Štefan Kisgyörgy, Andrej Lucza, Juraj Kovács, Andrej Draura, Juraj Breves, Blažej Arany, Andrej Telkes, Blažej Szabó, Andrej

⁵⁸ Pribúdanie polovičných sedliackych hospodárstiev odráža delenie sedliackych hospodárstiev i zabratie časti z nich panstvom.

⁵⁹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

⁶⁰ Všetky tri predstavovali tzv. vidiecke remeslá, rozšírené v mestečkách i väčších dedinách.

⁶¹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 481, 1578.

⁶² MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 49, Ung megye, 899, 1598.

Fedor, Pavol Egry, Juraj Krassa a Albert Györkey, želiari Matej Kovács, Jakub Molnár, Lukáš Lenkov, Pavol Kisgergely, František Sándor, Žigmund Tóth, Juraj Tóth, Mikuláš Molnár, Lukáš Salga, Jakub Saaeos, Jakub Kis Saaros, Matej Virág, Ján Virág a Michal Salkom. Zamestnancami panstva boli Mikuláš Thotics, Pavol Sebestyén a Martin Pap.⁶³ Ako jasne ukazujú tieto mená, spolu s ďalšími dobovými správami, takmer všetci obyvatelia obce, podobne ako i susedného mestečka, rozprávali po maďarsky. Niektorí jednotlivci mohli byť prisťahovaní zo severnejších, slovenských dedín.

Rovnako ako v celej stolici, aj v Malých Kapušanoch spôsobila významné zmeny v náboženskom živote obce reformácia. Približne od polovice storočia do začiatku jeho poslednej tretiny prebehla reformácia Malých Kapušian. Obec bola v tom čase, podobne ako aj neskôr, fíliou reformovanej farnosti Veľké Kapušany.⁶⁴

Tak ako v stredoveku disponovala obec v tomto období obmedzenou obecnou samosprávou, pri zachovaní súdnej a ďalších právomocí v rukách zemepána. Obecnú samosprávu reprezentoval starosta s prísaznými. Prvým po mene známym starostom bol Štefan Szabó, doložený r. 1588.⁶⁵

⁶³ MNL MOL Budapest, E156, Dicális összeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

⁶⁴ *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század.* Dénes Dienes (ed.). Budapest 2001, s. 231.

⁶⁵ MNL MOL Budapest, E156, Dicális összeírások, 49, Ung megye, 711, 1588.

MYSTICIZMUS A ZÁPADOEURÓPSKY EZOTERIZMUS V RELIGIÓZNM ŽIVOTE RUSKEJ ŠLACHTY V POSLEDNEJ ŠTVRTINE 18. – PRVEJ POLOVICI 19. ST. POKUS O INTERDISCIPLINÁRNE BÁDANIE

Ján ŠAFIN

ŠAFIN, Ján. *Mysticism and West European esotericism in the religious life of the Russian nobility in the last quarter of the 18th - the first half of the 19th century, an attempt at interdisciplinary research.* In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2018, vol. 18, no. 2, p. 21 – 38.

The contribution is devoted to the issue of the spiritual life of the Russian nobility, drawing lots of patterns in the Western European space. These thoughts were also reflected in the religious life of this part of society. Article is also attempting an interdisciplinary research in this respect, on example of sources, specific publications and the work of several prominent figures. Based on a thorough analysis of the source material, it gradually presents a number of new interesting findings.

Key words: Mysticism, Esotericism, Russia, 18th century, 19th century.

V poslednej tretine 18. a prvej polovici 19. st. Rusko prežíva neobyčajné okúzlenie teozofickými, ezoterickými, okultnými a mystickými učeniami, ktoré z veľkej miery prichádzali predovšetkým zo Západu. Dôležitým prostredníkom v tomto procese prenosu heterodoxných až magických náuk do Ruska bolo predovšetkým masonstvo, ktoré tak mohlo nadviazať na skoršie vplyvy ezoterickej tradície, ktorá sa tam dostávala minimálne od 17. st., a to spolu s traktátmi Raimonda Lullia. Preklady známeho španielskeho učenca a „kabalistu“, ktorý sa, podľa Vladimíra Neffa, „stal postavou legendárnou podobne ako Faust“,¹ vplývali nielen na slávneho Leibniza, ale okúzlili tiež veľké masy ruského národa. „Tajné poznanie sa šírilo medzi aristokraciou, staroobriadcami, remeselníkmi, poľnohospodármi. Teraz sú nám známe exempláre kabalistických diel, patriace staroobriadcom Vygonskej pustovne, poľnohospodárovi Soloveckého monastiera, učeníkovi moskovskej fabriky... Nehladiac na detailné a systematické štúdium podstaty ezoterizmu ako svojrázneho kultúrno-historického a religiózneho javu, tento fenomén zostáva nejasný, neurčitý, ťažko definovateľný, čas od času je prijímaný ako čosi hmlisté,

¹ NEFF, V. *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigrogias*. Praha 2007, s. 329.

záhadné a koniec-koncov tajomné a neznáme. Výsledok je ten, že v súčasnej vede: „Pod jedným a tým istým termínom rozliční autori, v závislosti od kontextu, ponímajú najrozličnejšie javy. Rozbor pohľadov predstavuje širokú škálu názorov približne o jednom a tom istom jave. Časť týchto definícií sa nevzťahuje na podstatu, ale na funkcie ezoterizmu a formy jeho prejavu.“ V tomto našom exkurze sa pozrieme na ezoterizmus skôr ako na kultúrno-historický fenomén, zahŕňajúci tzv. „okultnú filozofiu“ epochy renesancie a jej neskoršie prejavy, medzi ktoré patrí alchymia, paracelziánstvo, rozenkruciánstvo, kresťanská kabala, rôznorodé teozofické a iluminátske prúdy, a taktiež špiritizmus a okultizmus. Vo fundamente súčasného vedeckého skúmania západoeurópskeho ezoterizmu spočíva práve táto definícia, v zhode s ktorou sa v centre pozornosti nachádza rad špecifických historických prúdov, smerov či hnutí v západoeurópskej kultúre.²

Analýza historickej situácie, sociálneho prostredia a duchovnej atmosféry skúmanej doby dovoľuje tvrdiť, že vyzdvihnutie na prvé miesto medzi religióznymi hľadaniami ruskej šľachty práve ezoterickej tradície nie je vonkoncom náhodné. Tento jav je spojený ako so špecificky religióznou, tak aj sociálno-kultúrnou atmosférou. Zdá sa, že záujem o ezoterické náuky bol v mnohom vyvolaný krachom nemenných ideálov pravoslavia počas búrlivého obdobia sociálnych zlomov a kataklyziem.³ Alebo parafrázujúc otca Georga Florovského, toto bol výsledok krízy ruského byzantinizmu. Samozrejme, spájať príčiny okúzlenia ruskej šľachty ezoterickými náukami iba s krízou tradičnej konfesionalnej religiozity by nebolo úplne korektné. Podstata vecí ale spočíva v tom, duchovno-pátravá časť ruskej šľachty (a všeobecne vzdelaná časť ruskej spoločnosti) sa obracala k bohatstvu ezoterickej tradície preto, lebo bola veľmi slabo oboznámená s dedičstvom a pátosom pravoslávnej tradície, s učením otcov cirkvi, s definíciami všeobecných i miestnych snemov, s kánonickými pravidlami a, samozrejme, aj so samotnými dejinami kresťanstva, hlavne v ich ortodoxnej podobe. Nedostatky vieroučnej, teologickej prípravy sa hneď prejavili v podobe ich kompenzácie rôznymi ezoterickými náukami. A to napriek faktu, že s ezoterizmom neraz viac než len koketujúca šľachta vonkoncom neodmietala pravoslávnu cirkevnosť. Ruskí adepti tajného poznania vo väčšine prípadov vnímali svoje organizácie skôr ako doplnok k tradičnému pravoslávniu. Navyše na rôznom „stupni zasvätenia“ sa nachádzajú, cítili sa byť cirkevnými ľud-

² Podrobnejšie o ezoterizme pozri LUC BENOIST. *L'ésotérisme*. Paríž 1975; RIFFART, P. A. *L'Éso-térisme*. Paríž 1990; FEVRE, A. *L'Éso-térisme*. Paríž 1992; FAIVRE, A. *Acces to Western Esotericism*. Albany 1994. 380 s.; *Western Esotericism and the Science of Religion*. Antoine Faivre – Wouter J. Hanegraaff (eds.). Louvain : Peeters, 1998. 294 s.; WOUTER, J. H. *Hanegraaff Some Remarks on the Study of Western Esotericism* [online]. Dostupné na internete: www.esoteric.msu.edu/Hanegraaff.html.

³ KURSONOV, J. V. *Ezoterizm kak kulturno-istoričeskij fenomen: Autoreferat... kand. filosof. nauk*. Moskva 1997, s. 24.

mi, ktorých iba čiastočne neuspokojovala pravoslávna teológia. Na druhej strane, teozofické a ezoterické učenia považovali za také, ktoré nielenže neodporujú ortodoxnej cirkevnej vierouke, ale ju viac odhaľujú, poukazujúc na mystickú stránku kresťanstva, narozdiel od rôznych pseudoscholastických konštrukcií vieroučných právd, pôsobiacich suchopárne a právnicko, jednoducho nezaujímavo. Strnulosť tohto myšlienkového sveta sa začala prejavovať hlavne v porovnaní s prudko sa rozvíjajúcou vedou, s ktorou sa dostávala do silných rozporov, neraz končiacich tragicky. Lenže umlčať oponenta násilím ešte neznamenalo ho poraziť, či dokonca odstrániť. Ezoterické náuky oveľa viac vnímali prírodu, kozmos, univerzum ako živý organizmus, narozdiel od mŕtveho modelu scholasticko-mechanistickej teórie univerza. Z tohto uhla pohľadu ruskí „ezoterici“ a adepti okultných náuk považovali teozofické a ezoterické učenia za také, ktoré zodpovedajú naozajstnému kresťanstvu, len v skôr jeho mystickej podobe. Preto aj skutočné príčiny okúzlenia ruskej šľachty tajným vedením majú oveľa hlbšie zapustené korene, než je vo zvyku predpokladať. V podmienkach desivých spoločenských otrasov až katastrof narastajúceho ideového pluralizmu ruský šľachtic, neuspokojený životom, pociťujúci nepevnosť a relativitu obklopujúceho sveta, prežívajúci strach pred prítomným i budúcim, strácal duchovnú stabilitu a nenachádzajúc uspokojenie, usiloval sa priviesť seba samého k bezprostrednému obcovaniu s Bohom. Chcel obdržať pravdu zo samotného prameňa, vediac, že prvotne bola dosiahnutá, vydolovaná práve touto cestou. Táto túžba vedie k snahe získať špecificky duchovnú skúsenosť, na základe ktorej by sa dal vytvoriť celostný svetonáhľad, v ktorom by boli prekonávané fundamentálne protirečenia epochy medzi rozumom a vierou, religiou a vedou. Okrem toho v množstve prípadov obrátenie k ezoterike bolo dôsledkom úsilia elitnej časti ruskej spoločnosti získať netradičné formy duchovno-ideologického vplyvu na iných ľuďoch, neviditeľnú moc.

Dejiny tejto ezoterickej tradície v Rusku sú pomerne dobre preštudované. Veľmi cenné sú predrevolučné bádania F. Ternovského, A. D. Galachova, N. F. Dubrovina, A. N. Pypina,⁴ ku ktorým neskôr pribudli práce I. J. Vinického, J. E. Kondakova, A. A. Fedorova, A. A. Kurbanovského, K. Gili, L. Dž. Lejtona a niektorých iných.⁵ Napriek tomu história ezoterickej tradície v Rusku ešte stále ponúka

⁴ TERNOVSKIJ, F. Materialy dlja istoriji misticizma v Rossiji (Zapiski K.A. Lochvickaho). In *Trudy Kijevskoj Duchovnoj Akademii*. Kyjev 1863, T. 3., s. 161 – 203; DUBROVIN, N. F. Naši mistiki-sektanty: A. F. Labzin i jeho žurnal „Sionskij vestnik“. In *Russkaja starina*. 1894, T. 82, No 1, s. 56 – 71; No. 2, s. 35 – 52; DUBROVIN, N. F. Naši mistiki-sektanty: E. F. Tatarinova i A. P. Dubovickij. In *Russkaja starina*. 1895, T. 84, s. 33 – 64; No 11, s. 3 – 43; No 12, s. 51 – 93; 1896, T. 85, No. 1, s. 5 – 51; No. 2, s. 225 – 263; PYPIN, A. N. *Religioznoje dviženije pri Aleksandre I.* Petrohrad 1916 (nové vydanie St. Peterburg 2000).

⁵ GILLI, K. Rozenkrejcery v ossiji v XVII i XVIII vekach. Nekotoryje momenty iz istoriji jevropejskoj duchovnoj reformaciji. In *500 let gnosticizma v Jevrope*. Moskva 1994; GALACHOV, A. D. Obzor mističeskoj literatury v carstvovanije imperatora Aleksandra I. In *Žurnal minister-*

množstvo možností nielen v oblasti interpretácie, ale aj publikovania samotných prameňov, ich pôvodu, analýzy a pod. Zvlášť zostáva nejasné, aké miesto v religióznych hľadaniach adeptov ezoterického poznania zaberala mystika a mysticismus.⁶ Pokiaľ budeme vychádzať zo všeobecných teoretických téz, potom treba uznať, že medzi ezoterizmom a mysticismom existujú vážne odlišnosti. Zatiaľ čo adept ezoterizmu je ten, ktorý študuje, učí sa opierajúc sa o zjavenie, mystik pôsobí iracionálne a intuitívne, pomocou mystickej skúsenosti a náhleho osvietenia. Pokiaľ adept ezoterického poznania formuluje doktrínu, tak mystik zverejňuje jednotu s Bohom, ktorý „prestáva byť pre neho objektom a stáva sa skúsenosťou“.⁷

Súčasne s tým odlišnosť medzi ezoterizmom a mysticismom nie je absolútna. V skutočnosti ezoterizmus vonkoncom nie je vzdialený či dokonca cudzí mystickému princípu a nepanuje v ňom vyložene živel akéhosi racionálneho uvažovania. Preto v ruskej vedeckej literatúre komplex historicko-religióznych javov ezoterickej tradície je tradične definovaný pomocou termínu „mysticismus“.⁸ V spojitosti

stva narodnogo prosvěščenija. 1875, No. 11, s. 87 – 175; VINICKIJ, I. J. Nikolaj Gogol i Ugroz Svetovostokov (K istokam „idei revizora“). In *Voprosy literatury*. Sentjabr-oktjabr 1996, s. 167 – 194; LEJTON, L. DŽ. *Ezoteričeskaja tradicija v ruskaj romantičeskaj literature: Dekabrizm i masonstvo*. St. Peterburg 1996. KONDAKOV, J. E. *Duchovno-religioznaja politika Aleksandra I. i ruskaja pravoslavnaja opozicija (1801 – 1825)*. St. Peterburg 1998; KURBANOVSKIJ, A. A. Nekotoryje aspekty tvorčestva K.P. Brjulova i romantičeskaja tradicija. In *Konferencia, posvjaščennaja itogam naučno-issledovatel'skoj raboty za 1999 god a 125-letiju so dnja roždenija P.I. Neradovskogo (1875 – 1962). Tezisi dokladov*. St. Peterburg 2000, s. 52 – 57; FEDOROV, A. A. *Jevropejskaja mističeskaja tradicija i ruskaja filosofskaja mysl' (poslednjaja treť XVIII – pervaja XIX veka)*. Nižnij Novgorod 2001.

⁶ Termíny „mysticismus“, „mystika“, „mystická skúsenosť“, „mystický stav vedomia“, „mystické prežívania“ dlhú dobu patrili k jednému z tých pojmov, ktoré nemali jednoznačný a všeobecne používaný význam. Napriek tomu v poslednej dobe v rôznorodej bádateľskej a teologickej literatúre spomínané termíny začínajú nadobúdať určitý a dosť úzky pre tieto termíny zmysel, dovoľujúci viac či menej presne zafixovať hranice nimi označovaného fenoménu. Dnes je považované slovo mystika a mysticismus za vyjadrenie religióznej praxe, ktorej cieľom je prežívanie, pre niektorých v stave extázy bezprostredného „zjednotenia, spojenia, splynutia“ s absolútnom, a taktiež súhrn teologických a filozofických doktrín, ospravedlňujúcich, ozmyslňujúcich a regulujúcich túto prax.

⁷ FEVRA, A. Esotericism. In *The Encyclopedia of Religion*. New York: MacMillan Publishing Company, 1987, p. 158.

⁸ GALACHOV, A. D. Obzor mističeskaj literatury v carstvovanije imperatora Aleksandra I. In *Žurnal ministerstva narodnogo prosvěščenija*. 1875, No. 11, s. 87 – 175; VASILIEVA, J.S. Mističizm i racionalizm v ruskom prosvěščeniji vtoroj poloviny XVIII v. In *Platonovskije čtenija*. Samara 1999, vyp. 2, s. 5 – 56; GORDIN, J.A. *Mistiki i ochraniteli. Delo o masonskom zagovore*. St. Peterburg 1999; ETKIND, A. „Umirajuščij Sfinsk“: krug Golicina-Labzina i peterburgskij period ruskaj mističeskaj tradiciji. In *Studia slavica finlandensia*. Helsinki 1996, t. 12. ZAPRO-METOVA, L. A. – NIKOLAJEV, N. I. Karl Ekkartgauzen i ruskij mystičizm. In *Ključ k tajinstvam natury*. K. Ekkartgauzen (ed.). Taškent 1993, s. 5 – 12. Mimochodom, ešte P. V. Zna-

s tým sa pokúsime pozrieť na otázku miesta a úlohy mystizmu v religióznom živote ruských adeptov ezoterických poznání poslednej tretiny 18. a prvej polovice 19. st.

V súčasnosti je dobre známe, že ruskí adepti ezoterického poznania boli výborne oboznámení s obšírnym literárnym dedičstvom východného i západného mysticismu. K zvlášť možným prameňom ich znalosti v tejto oblasti treba zaradiť práce kresťanských mystikov ako rannej epochy, konkrétne diela „Dionýza Areopagitu“, Lactancia, Firmiana, Makaria Egyptského, bl. Augustína, sv. Jána Damaského, tak aj neskorších západných autorov, predovšetkým z obdobia 15. až 19. st., spomedzi ktorých spomenieme aspoň Tomáša Kempenského, Lorenza Scupolu, Johanna Arndta, Miguela Molinosa, J.M. Gujona, Sain-Martina, Junga-Stillinga.⁹ V zhode s názormi týchto autorov ruskí adepti ezoterického poznania predpokladali, že „pravé, neskazené kresťanstvo nespočíva v odlišnosti dogiem, nie v chladnej viere, nie vo vyplnení obradov, nie v niektorých zmysloch a pocitoch, nie v kríži, strádaní, zápasoch, pokušeniach, dokonca ani nie v naplnení mravného zákona, ale v plnom vzdaní sa seba a vo vnútornom spojení nášho srdca s Kristom, v tom, čomu konkrétne učí pravá mystika“.¹⁰

Riadiac sa takýmto pohľadom na podľa nich pravé či skutočné kresťanstvo, redukovali kresťanské učenie do idey hriešneho pádu a spásy človeka. Adepti ezoterizmu sa domnievali, že po rozdelení, spôsobenom hriešnym pádom, cieľom ľudského života je znovuzjednotenie s Bohom, ako prameňom našej duše, obnovenie v celej čistote obrazu Boha. Veď „nech by akokoľvek silno bola poškodená ľudská prirodzenosť, niet však nijakej pochybnosti, že v duši každého človeka sa nachádzajú princípy Ohňa – Svetla a Lásky Božej, hoci, pravda, prebývajú v nej podobne akémusi zárodku, alebo neviditeľnému semenu bez akejkol'vek pôsobnosti (aktivity) a pohybu, až do tej samotnej minúty, pokiaľ duch Boží rozličnými cestami, ktoré vyberá vo svojej premúdrosti, ho opäť neprivedie do pôsobenia a pohybu a nevyvolá k životu“.¹¹ Toto znovuzjednotenie adepti ezoterického po-

menskij poznamenal, že v náuke definovaný termín „mysticismus“ celkom nezodpovedá tomu historickému javu, ktorý je známy pod týmto menom. N. F. Dubrovin taktiež poukazoval na to, že na začiatku 19. st. „neustále zmiešavali mystiku s teozofiou, pietizmom, alchýmiou, kabalistikou a inými predmetmi“. G. G. Špet, charakterizujúc ideové hľadania na prelome 18. – 19. st., písal, že toto bola doba rozkvetu, „naladení vo vulgárnom ponímaní „mystických“, ale presnejšie povedané, teozofických a ezoterických“. Podľa nášho názoru, sa s nimi nedá nesúhlasit', pretože termín „mysticismus“ nezaberá celý kruh zaujímavých nás javov.

⁹ *Materialy dlja obzora mističekoj literatury novikovskogo kružka*. In *Russkoje masonstvo v carstvovanije Jekateriny II*. G. V. Vernadskij (ed.). St. Peterburg 1999, s. 437 – 475.

¹⁰ ZNAMENSKIJ, P. V. *Čerty iz istoriji russkoj Cerkvi za vremja carstvovanija imperatora Aleksandra I*. Kazaň 1885, s. 162.

¹¹ *Besedy R. S. Stepanova s učenicami 1824 – 1827 gg.* PO PNB. Q. III. 180. L. 27

znania zvyčajne nazývali druhým, duchovným narodením či „znovuzrozením“. Mimochodom, v ezoterickej literatúre je proces „obrodenia, znovuzrodenia“ rôzne pomenovaný, väčšinou termínmi prebranými zo Svätého písma: spoločenstvom, obcovaním s Ježišom Kristom (1 Kor I, 9), životom Ježiša v nás (Gal II, 20), prebývaním na nebesiach (Filip III, 20), pomazaním Svätým Duchom, oznamujúcim vševedenie (1 Jn II, 20), obnovením života (Rim VI, 4), nazeraním slávy Božej otvorenou tvárou (2 Kor III, 18), zjavením (Ef I, 17) atď. Napriek tomu tieto prebrania vonkoncom nesvedčia o tom, že pohľady adeptov ezoterického poznania na duchovné znovuzrodenie zodpovedali pravoslávnej vierouke. Ako je známe, v pravoslávnej cirkvi sa hovorí o znovuzrození človeka podľa obrazu Krista, oblieknutí sa v Krista, získavaní s Ním jedného ducha.¹² No predovšetkým sa hovorí o získavaní Svätého Ducha, ako učil ctih. Serafim Sarovský, o teozise, teda zbožštení, teda o tom, čo precizoval ctih. Gregor Palama v 14. st. v spore so Západom, hlavne Barlaamom Kalabrijským.¹³

V prípade adeptov ezoterického poznania znovuzrodenie bolo redukované na narodenie samotného hypostatického Slova Božieho v duši človeka, výsledkom čoho bolo to, že dotyčnému sa podarilo stať rovným Bohu a dokonca samotným Bohom. Takýmto spôsobom R. S. Stepanov hovoril o „vnútornom narodení Slova života“ v človeku.¹⁴ Podľa názoru M. M. Speranského „skutočný kresťan predstavuje človeka, ktorý prejdúc cestu očistenia a obnovenia, hľadá spojenie s Kristom a prijíma Ho do seba tak, aby v ňom žil, pôsobil, prebúdza a viedol jeho myšlienky, pohyby, vôľu – slovom, aby Kristus bol v ňom a on v Kristovi“.¹⁵ Podľa názoru adeptov ezoterického poznania prvým krokom na ceste k znovuzrozeniu a zjednoteniu s Bohom je sebaopoznanie. „... S nádejou môžeme tvrdiť,“ čítame v jednom z masonských rukopisov, „že úlohou človeka na tejto zemi nie je nič iné ako poznávať seba samého a Naturu (prírodu), a skrze toto – Stvoriteľa a postupovať v zhode s týmto poznaním.“¹⁶ N. N. Novikov sa zasa rétoricky pýtal: „No ako môžeme dospieť k skutočnému rozumu, ak len nie cez sebaopoznanie, ktoré nemôžeme inak dosahovať ako jedine a len cez strohé a nestranné posudzovanie svojich

¹² KATETOV, I. Graf Michail Michajlovič Speranskij kak religioznyj myslitel'. In *Pravoslavnyj sobesednik*. Kazaň 1889, No. 9, s. 125.

¹³ ŠAFIN, J. K histórii palamizmu vo vieroučnom a dejinnom kontexte. In *Annales historici Presoviensis. Anno 2005*. Ed. Martin Pekár – Patrik Derfiňák – Peter Zmátlo. Prešov : Universum, 2005. s. 36.

¹⁴ Besedy R. S. Stepanova s učeníkmi 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180. L. 30 ob.

¹⁵ DUBROVIN, N. F. Naši mistiki-sektanty: E. F. Tatarinova i A. P. Dubovickij. In *Russkaja starina*. 1894, No. 9, s. 161.

¹⁶ ARŽANUCHIN, S. V. *Filosofskije vzgljady russkogo masonstva: Po materialam žurnala „Magazin svobodnokamensčičekij“*. Jekaterinburg 1995, s. 169.

postupov od tej doby, ako sme boli učinení poznať pravdu a jej učenie, a keď sme sa rozhodli počas celého nášho života neustále sa riadiť týmto učením?¹⁷

Odtiaľto sebazpoznaniu patrí dôležité miesto v procese znovuzrodenia, adepti ezoterického poznania ukazovali, že „tým, ktorí idú ešte k začiatku (princípu) vnútorného Božieho života, je užitočné učiť sa poznaniu seba samého v dielach skutočných filozofov, obsahujúcich teóriu tohto poznania, načerpaného zo svetla nebeského učilišťa“.¹⁸ Medzi nimi sa osobitnej autorite tešil Johann Mason, ktorý vysvetlil základy „vedy sebazpoznania“ vo svojej knihe „O poznání samého seba“.¹⁹ Podľa názoru I. P. Turgeneva toto dielo v sebe obsahuje „najpotrebnejšie učenie o *Poznaní Samého Seba*, o prednostiach tohto poznania pred inými a o spôsoboch k jeho dosiahnutiu; ale vy sa nachádzate už pri Prameni, z ktorého prajúci si uhášať smäd po poznaní môžu načerpať toto bohaté učenie. Táto kniha učí človeka poznávať svoje povinnosti a vzťahy, v akých sa nachádza k Bohu, svojmu Stvoriteľovi, k prírode ako stvoreniu, a k samému sebe“.²⁰ V zhode s inštrukciami J. Masona ruskí slobodomurári-mystici predpokladali, že vďaka sebazpoznaniu „uvidíme seba samých ako veľmi slabých, hlúpych, bezoctných, hodných opovrhnutia a i.; tam, kde sme si o sebe nahovárali, že sme silní, rozumní, cnostní, slávni a dôstojní“.²¹ Okrem toho cieľ „vedy sebazpoznania“ bol vysvetľovaný „vládnutím nad sebou samým; vládnutie je nerozlučne spojené s pôžitkom zo seba samého“.²²

V knihe J. Masona, ale taktiež v iných mnohých dielach a rukopisných zborníkoch boli podávané inštrukcie o tom, ako poznávať seba samého. Zvlášť bolo odporúčané byť pozorným k „prameňu všetkých našich skutkov (postupov) a pocitov“, každý večer „zakúšať (spytovať) prežitý deň“, nájsť „také miestečko na nádhernej zemi BOHA nášho, kde by sa dalo... čas od času počas spokojných dobrých časov osamotenía... zaoberať skúmaním samého seba“, slediť za vyplnením svojich povinností ako otca, sluhu, dôstojníka a pod., skúmať svoju fantáziu, zakúšať

¹⁷ PO PNB. O. Š. 39.3. L. 124. Por. POSTNIKOV, A. Razmyšlenije o samom sebe v priznaniji svojej nemošči i o bedstvijach seja žizni..., PO RNB. F. 359. Ed. chr. 674. L. 2 ob.

¹⁸ Pisma N. I. Novikova. St. Peterburg 1994, s. 229 – 230.

¹⁹ LOPUCHIN, I. V. Nekotoryje čerty o vnutrennej cerkvi, o jedinom puti istiny i o različnych putjach zabluzdenija i gebeli... In *Masonskije trudy: Duchovnyj rycar. Nekotoryje čerty o vnutrennej cerkvi*. I. V. Lopuchin. Moskva 1997, s. 134 – 135.

²⁰ IOANNA MASONA, A.M. *Poznanie samogo sebja, v ktorom jestestvo i polza seja važnyja nauki, ravno kak i sredstvija k dostiženiju onya pokazany: s prisovokuplenijem zamečanij o jestestve čelovečskom*. Moskva 1783.

²¹ Citované podľa TARASOV, E. I. K istoriji ruskogo obščestva vtoroj poloviny XVIII stoletija. Mason I. P. Turgenev. In *Žurnal ministerstva narodnogo prosvěščenija*. St. Peterburg 1914, No. 6, s. 146.; LOPUCHIN, I. V. Nekotoryje čerty o vnutrennej cerkvi, o jedinm puti istiny i o različnych putjach zabluzdenija i gibeli..., s. 135.

²² Besedy R. S. Stepanova s učenicami 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180. L. 33 ob – 34.

„mieru svojich síl“, študovať iných ľudí, pretože „samopoznanie a poznanie človeka sú vždy nerozlučne spojené“ a vlastné nedostatky si uvedomíme cestou porovnania seba s inými a, samozrejme, s Bohom, ako najvyšším Vzorom.²³

Jednoducho povedané adepti ezoterického poznania pozorne sledili vo svojich duševných poryvoch, emóciách a pocitoch, čo bolo ich príčinou, čo k ním viedlo, aké pohnútky, prečo sa zrodili v človeku a aké sú ich plody. Navyše v krátkosti opisovali svoje vnútorné prežívania v denníkoch, ktoré každoročne prečítali. Na nevyhnutnosť vedenia takýchto denníkov bolo poukazované v dielach J. Masona, Junga-Stillinga a i. Preto I. P. Turgenev sa chystal a veľmi chcel začať si robiť poznámky v podobe denníka, v zhode s radou jeho obľúbeného spisovateľa, no, žiaľ, čoskoro túto prácu prerušil, respektíve tieto poznámky sa nám nezachovali.²⁴ Bádateľom je taktiež známy denník priateľa P. J. Čaadajeva, D. Obleuchova, ktorý bol kedysi veľmi obstojne analyzovaný M. Geršenzonom.²⁵ Zvlášť zaujímavé sú zápisy vo forme denníka akéhosi K. A. Lochvického, ktoré tieto robil v r. 1798, a potom v rokoch 1808 – 1819. Štúdiu týchto písomných záznamov je venovaná obstojná práca F. Ternovského.²⁶ Okrem toho s týmito denníkmi sa veľmi zhodujú memoáre spovedného charakteru, ktoré boli výsledkom napätej sebaanalýzy. Ich autormi boli známi slobodomurári I. V. Lopuchin, V. N. Zinovjev, P. J. Titov a i.²⁷

Bez akýchkoľvek pochybností môžeme povedať, že tento akcent na sebaopoznanie svedčí o vlastnom adeptovi ezoterického poznania religiózneho individualizmu. Nepredstavovali akési ohnivko v reťazi, povedzme nadosobnej či skôr „sobornej“ (katolíckej, všeobecnej) jednoty (pospolitosti), ale autonómny subjekt religiózneho prežívania. Osobnú vieru postavili proti vonkajšej, čiže obradovej, cirkevnej, hierarchickej autorite a zbožnosť nedefinovali ako podriadenie cirkevnému zákonu, ale ako individuálne vnútorné presvedčenie a prežívanie. V tomto malo byť vyjadrené oslobodenie individua od „podmienenej (hlúpej) mentality“

²³ ARŽANUCHIN, S. V. *Filosofskije vzgljady russkogo masonstva: Po materialam žurnala „Magazin svobodnokamenščičekij“*, s. 170 – 171. Pozri taktiež KATETOV, I. Graf Michail Michajlovič Speranskij kak religioznyj myslitel', s. 135.

²⁴ TARASOV, E. I. K istoriji russkogo obščestva vtoroj poloviny XVIII stoletija. Mason I. P. Turgenev. In *Žurnal ministerstva narodnogo prosvěščenija*. 1914, No. 6, s. 146.

²⁵ Treba poznamenať, že vychádzajúc z M. O. Geršenzona za autora tohto denníka považovali P. J. Čaadajeva. Avšak D. I. Šachovskij túto verziu presvedčivo vyvrátil. V skutočnosti denník patril jeho priateľovi, učencovi, spisovateľovi a filozofovi D. Obleuchovu. Analýzu obsahu denníka pozri GERŠENZON, M.O. *Čaadajev*. Moskva 2000, s. 37 – 54.

²⁶ TERNOVSKIJ, F. Materialy dlja istoriji misticizma v Rossiji (Zapiski K. A. Lochvickaha), s. 161 – 203.

²⁷ *Rossija XVIII. STOLETIJA v izdanijach volnoj russkoj tipografii* A. I. Gercena i N. P. Ogareva. *Zapiski senatora I. V. Lopuchina*. Moskva 1990; *Žurnal putešestvija V. N. Zinovjeva po Germaniji, Italiji i Angliji v 1784 – 1788 gg.* In *Russkaja starina*. 1878, No. 10 – 12, s. 207 – 240, 399 – 440, 593 – 630; *Dnevnyje zapiski A. J. Iljina*. 1775 – 1776. RO RNB. O. 87, O. 88.

raného stredoveku a upevnenie na pozíciách novoeurópskeho individualizmu. Avšak tento jasne vyjadrený individualizmus koexistoval u nich s nemenej vyjadrenou náklonnosťou k religióznemu asketizmu, pretože sebaopoznanie v konečnom súčte viedlo adeptov ezoterického poznania k „skutočnému pokániu a bolo chorľavé kvôli našim postupom alebo hriechom“.²⁸ V spojitosti s tým I. V. Lopuchon medzi hlavnými „cvičeniami“ „na ceste k Božskému životu“ ukazoval na „znásilňovanie svojej vôle“, na „zdržanlivosť“.²⁹ I. P. Turgenev, domnievajúci sa, že „jedine veľkým úsilím ľudia vchádzajú do kráľovstva Božieho“, písal: „Jeho (kráľovstvo Božie, naša pozn.) nutné zobrať útokom ako obsadenú pevnosť. Jeho brána je úzka (tesná). Treba znepokojiť svoje hriešne telo, treba sa ponížiť, zohnúť, plaziť sa, zmenšiť sa. Široká brána do ktorej vchádza národná masa, a ktorá je vždy otvorená, vedie do zahynutia. Všetky široké a hladké cesty nás majú desiť. Beda nám, pokiaľ sa nám svet teší, a pokiaľ sa naša cesta zdá byť príjemná! Jediné vtedy sa hodíme k budúceму životu, keď je nám tuná zle. Dávaj pozor, aby si nešiel za húfom, idúcim cestou širokou a pokojnou. Treba hľadať stopy malého počtu, stopy svätých mužov, príkrej cesty pokánie, vyliezť na kamenné hory, predierať sa na bezpečné miesta v pote svojej tváre, a očakávať, že aj posledný plač v živote bude sprevádzaný násilným úsilím, aby bolo možné vojsť do úzkej brány večnosti.“³⁰ M. M. Speranskij, do detailov rozoberajúci proces duchovného znovuzrodenia, písal o tom, že človek „sa musí vzdialiť z tohto sveta a pohrúžiť sa do seba“.³¹ O. A. Pozdnejev predpisoval „utekať pred všetkým, čo sa priechi pravidlám dobrých mravov (rozhovormi, spoločnosťami, pochybným knihám a iné)“.³² Podľa názoru R. S. Stepanova, skutočný kresťan „sa vzdáva tohto sveta, ktorému je cudzí a ktorý nie je ním považovaný za nič iné ako za väzenie“.³³ Stanúc na cestu „sebabičovania“, flagelantizmu a „vzdania sa seba samých“, adepti ezoterického poznania využívali najrozličnejšie asketické prostriedky. Medzi nimi zvláštne miesto patrilo pravoslávnej praxi pôstov. Napríklad I. V. Lopuchin, uznávajúc dôležitosť a užitočnosť „pôstu v jedle a pití“, písal: „Tento pôst je veľmi dôležitý na skrotenie hriešnych vzrušení tela, ktoré treba držať v hraniciach pokornosti ducha, aby sa dalo podľa potreby riadiť a v umiernenosti, aby sa jeho tučnota nestála oltárom ešte väčšej nepriateľovej nadvlády. Zlá túžba tela ako najsilnejšia zbraň nepria-

²⁸ *Pisma N. I. Novikova*. St. Peterburg 1994, s. 229 – 230.

²⁹ LOPUCHIN, I. V. Nekotoryje čerty o vnutrennej cerkvi, o jedinom puti istiny i o različnyh putjach zabluzdenija i gebeli... In *Masonskije trudy: Duchovnyj rycar. Nekotoryje čerty o vnutrennej cerkvi*. I. V. Lopuchin. Moskva 1997, s. 117 – 118.

³⁰ /TURGENEV/, I. Sbornik religiozno-nravoučitelnyj. RO RNB. F. 359. Ed. chr. 714. L. 3.

³¹ KATETOV, I. Graf Michail Michajlovič Speranskij..., s. 135

³² ARŽANUCHIN, S. V. Filosofskije vzgljady russkogo masonstva..., s. 172.

³³ Besedy R. S. Stepanova s učeníkami 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180. L. 28. ob.

teľa, nielen skrotená, ale aj v samotných svojich semenách umŕtvená musí byť pri vyzlečení vetchého človeka. A hoci tento pôst musí spočívať viac v množstve ako v druhu jedla a pitia: no je veľmi užitočné cirkevné jeho ustanovenie, ako poukazujúce na skutočný jeho zámer a prípravu k jeho správne mu používaniu.³⁴ Okrem toho podľa Tiry Sokolovskej „v teórii o tom, ako riadiť čistých duchov“ je predpisované postiť sa štyridsať dní takým spôsobom, aby prvý deň vonkoncom nebolo používané ani jedlo, ani pitie, druhý – trocha zajesť, nezafažujúc sa, na tretí deň opäť.“³⁵

Pozornosť si zasluhuje fakt, že počas vzdialenia sa zo sveta bolo radené zaoberať sa čítaním ezoterickej literatúry, ktoré by bránilo „rozptyľenosti mysle“. Tak v pravidlách, ktorými sa má riadiť skutočný masón, čiže slobodomurár, bolo poukazované na toto: „Čítaj dobré diela, vždy vchádzajúc do tvojho vlastného srdca.“³⁶ O. A. Pozdnejev v „Reči povedanej v lóži Orfea“ taktiež radil „čítať užitočné, nasmerované na skutočné poznania prírody a človeka diela.“³⁷ Ezoterickej knihe skutočne patrilo dôležité miesto v ich živote. Ezoterické diela kupovali, prekladali, prepisovali. Mnohí ruskí slobodomurári-mystici venovali tejto činnosti značné množstvo času a energie a takto formovali bohaté, na ezoterickú literatúru osobné knižnice.³⁸ Zvlášť L. J. Leigton, odvolávajúc sa na otvorený list bibliografa E. Bešenkovského, poukazuje na to, že knižnica I. I. Novikova obsahovala okolo 3 500 takýchto titulov. Pritom zahŕňala aj slobodomurársku knižnicu, organizovanú podľa hierarchického princípu a majúcu niekoľko oddielov. Táto obsahovala aj skutočné bohatstvo: knihy Veľkých Mágov, počínajúc stredovekým teozofom Rogerom Baconom po predstaviteľov 18. storočia.³⁹ Podľa všetkého sa tu hovorí o znamenitej „hermetickej bibliotéke“ I. I. Novikova, ktorá v sebe obsahovala základnú, podľa predstáv rozenkruciánov, informáciu nevyhnutnú pre dosiahnutie

³⁴ LOPUCHIN, I. V. *Masonskije trudy...*, s. 125.

³⁵ SOKOLOVSKAJA, T. *Ruskoje masonstvo i jeho značenije v istoriji obščestvennogo dviženija*, s. 72.

³⁶ RO RNB. O. III. 39.4, s. 42 – 46.

³⁷ RO RNB. O. III. 39.5, s.22 – 23.

³⁸ GLASKO, B. *Sтарыje ruskije pomeščiči biblioteki*. In *Russkij bibliofil*. 1916, No 6; *500 let gnozisa v Jevrope: Gnostičeskaja tradicija v pečatnych i rukopisnych knigach*. Moskva – Sankt Peterburg – Amsterdam 1993; SERKOV, A. I. *250 let masonstva v Rossiji*. Moskva 1993; SERKOV, A. I. *Ruskoje maosnskije biblioteki i pečatnyje izdanija XX veka*. In *Tez. dokl. i soobšč. konf. po itogam nauč. raboty Ros. gos. biblioteki za 1992 g.* (23 ijunja 1993 g.); LIGO, D. *Dictionnaire de la Franc – maçonnerie*. Paris 1991.

³⁹ LEJTON, L. DŽ. *Ezoteričeskaja tradicija v ruskoj romantičeskoj literature: Dekabrizm i masonstvo*. St. Peterburg 1996, s. 38. Poz. taktiež: CRAVEN, K. *The First Chamber of Novikov's Masonic Library*. In *Russia and the World of the Eighteenth Century*. Columbus, Ohio : Slavica, 1988.

harmónie.⁴⁰ Okrem toho bohaté osobné bibliotéky vlastnili M. J. Vielgorskij, D. Levickij, I. V. Lopuchin, M. M. Speranskij a i. Súc vlastníkmi podobných knižníc mnohí adepti ezoterického poznania trávili niekoľko rokov v detailnom štúdiu ezoterickej literatúry. Je známe, ako úporne sa tým zaoberal I. V. Jelagin.⁴¹ Desať rokov strávil pri štúdiu ezoterickej literatúry M. M. Speranskij. Počas nich: „s dychtivosťou čítal diela Taulera, Eckerdhausena, Stillinga, Fenelona pani Gujon a i.“⁴² Štúdium ezoterickej literatúry nezriedka prebiehalo pod bezprostredným vedením slobodomurárskych vodcov a učiteľov. Tak I. Jelagin študoval ezoterického učenia pod vedením Eli, ktorý mu nielen radil, ktoré knihy sú užitočné na čítanie, ale robil k ním aj nevyhnutné vysvetlenia. M. M. Speranskému zvlášť horlivo pomáhal I. V. Lopuchin, ktorý svojmu zverencovi doručoval nevyhnutné knihy, súčasne ukazujúc, že „Kempis, Fenelon, Tauler vždy musia vytvárať najlepšie a najželateľnejšie čítanie pre hľadajúcich pravdu a priame dielo.“⁴³ Okrem toho v rozsiahlom epistolárnom dedičstve adeptov ezoterického poznania stretávame mnohé poučenia a rady ohľadom výberu kníh.

V prvom rade bolo odporúčané Sväté písmo.⁴⁴ A Biblia bola príručnou knihou adeptov ezoterického poznania. Avšak Svätým písmom sa okruh čítania neohraňoval. Okrem neho bola na čítanie odporúčaná početná ezoterická literatúra, v ktorej videli skutočné uvedenie do súladu s duchom Svätého písma, ale najviac zosúladienie so slovami nášho Spasiteľa.⁴⁵ Táto početná ezoterická literatúra zahŕňala spisy Jacoba Boehmeho, Johannesena Arndta, Tomáša Kempenského, Paracelza, Weigela, Eckerdhausena, Junga-Stillinga a i.

U adeptov ezoterického poznania boli aj detailnejšie poučenia, ako čítať knihy. Zvlášť S. S. Lanskijs odporúčal: „Každý deň vyberať čas na zbožné čítanie, čas nakoľko je možné pozorovať toto nerušené. Pokiaľ vážnu vec zaberie určený čas na čítanie, potom nasledujúci deň to isté plniť.“ Okrem toho poukazoval: „Pripra-

⁴⁰ V súčasnosti sa 35 tomov (častí) tejto „Hermetickej biblioteky“ nachádza v RO RNB. O-III. 211/1-211/35. Sú to 1 – 3, 5 – 16, 19 – 22, 24, 26 – 28, 30, 32 – 35 a 37 – 43 tomy. Časť chýbajúcich zväzkov (päť, konkrétne časť 4, 17, 18, 29 a 31) sa nachádza v zozbieraných rukopisoch N. S. Tichonravova v RO RNB. Zväzky nachádzajúce sa RO RNB boli napísané v r. 1806 – 1815 rôznymi rukopismi (písmami) v S. Tichvinskom, patriacim N. I. Novikovi. Každý tom je viazaný do zelenej safiánovej, zlatu podobnej väzby, so zlatým razením. O knižnici pozri *Kratkij očet rukopisnogo otdela za 1914 – 1938 gg.* Leningrad 1940, s. 70; BIBLINKIS, M. J. „Germetičeskaja biblioteka“ N. I. Novikova. In *500 let gnosticizma v Jevrope.* Moskva 1994.

⁴¹ Zapiski o masonstve I. P. Jelagina. Russkij archiv 1864, s. 568 – 604.

⁴² KATETOV, I. Cit. dielo, s. 574.

⁴³ Ibid. s. 574.

⁴⁴ RO RNB. Q. III. 67. L. 207; VERNADSKIJ, G. V. Cit. dielo, T. II. s. 177; Besedy R. S. Stepanova s učeníkmi 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180. L. 2.

⁴⁵ BARSKOV, J. L. *Perepiska moskovskich masonov XVIII veka. 1780 – 1792.* Petrohrad 1915, s. 103.

vuj svoju dušu na čítanie, po prvé, čistým zámerom, aby si hľadal jediný úspech pre svoju dušu. Potom krátkym povýšením mysle, vyprosujúc si z nebies udelenie svetla rozumu či milosti, aby tvoj duch bol spôsobilý a pripravený k čítaniu, aby si spoznal, čo Boh od teba požaduje, majúť pritom skutočnú a nestrojenú návrh (ponuku), rozhodnosť samotným skutkom plniť poznanú vôľu Božiu.“ Pritom, podľa jeho názoru „netreba čítať rýchlo, alebo len tak mimochodom, nedbanlivo a nie náhlivo, ale ticho, vážne a s veľkou pozornosťou, s potrebnou pomalosťou a pozastavením sa“. Nakoniec S. S. Lanskij poradil uzavrieť čítanie „krátkou modlitbou so vzdychaním k Bohu, aby zachoval semeno, hodené do zeme tvojho srdca, aby sa táto stala plodonosnou“ atď.⁴⁶

R. S. Stepanov zasa radil čítať s veľkou ostrážitosťou a postupne. Domnieval sa, že múdri majstri „dokonca aj keď dajú nejaký zošit na prepisovanie, alebo na čítanie, tak nie celú piesu hneď, ale po trochu, dokonca len po miestečkám, aby nespôsobili škodu od neumierneného presýtenia“.⁴⁷ Podobné varovania neboli zbytočné. Veď nezriedka mystické diela robili na čitateľov najsilnejší dojem. Otriasali celú duchovnú bytosť, podstatu ruských mystikov, prebúdžali v nich najsilnejší vnútorný zápas, vliekli do nového tajomného sveta. Takto najsilnejší psychologický poryv sa odohral s M. Nevzorovym počas čítania diela Dozeta-na „Tajomstvo kríža Isusa Christa...“⁴⁸ Existujú aj iné, nemenej zaujímavé prípady. Spomeňme K.A. Lochvinského, ktorý čítajúc „Cestu ku Kristovi“ J. Boehmeho, „bol ... objatý a vnútorne, i navonok nevysvetliteľným, príjemným duchovným zdesením, radostnou láskou k Bohu Ježišovi Kristovi“.⁴⁹ Mimochodom, medzi mnohými čitateľmi mystických kníh bolo veľmi málo tých, ktorí úplne rozume- li prečítanému. Navyše, „väčšina okúzľujúcich sa mysticizmom nerozumelo tým ideám, ktoré boli rozvíjané mystikmi, a uspokojovalo sa samotnou povrchnosťou, ktorá priťahovala svojou zdanlivou prostotou, zhovievavosťou k všetkým vierovy- znaniam a predložením plnej slobody oddávať sa prúdeniu vnútorných zmyslov a okúzlení“.⁵⁰ V spojitosti s tým jeden neznámy autor písal: „Hoci som veľmi málo rozumel v Príhodách (Dobrodružstvách) po smrti a Clivote po otčine (Junga-Stil- linga), no čosi samotné má podnecovalo. Chcel som porozumieť zmyslu alegórií, ktorými je naplnené druhé dielo, objaviť kľúč k tajomnému obsahu prvého. Tre- tia kniha sa ukázala byť prístupnejšou môjmu umu-rozumu. Išlo o jedno z diel

⁴⁶ SOKOLOVSKAJA, T. *Materiali po istoriji ruskogo masonstva XVIII-XIX vv.* Moskva 2000, s. 70.

⁴⁷ Besedy R. S. Stepanova s učeníkmi 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180.

⁴⁸ PYPIN, A. N. *Religioznoje dviženije pri Aleksandre I.* Moskva 2000.

⁴⁹ TERNOVSKIJ, F. *Materialy dlja istoriji misticizma v Rossiji (Zapiski K.A. Lochvinskogo).* In *Trudy Kijevskoj Duchovnoj Akademiji.* 1863, T. III., s. 179.

⁵⁰ DUBROVIN, N. F. *Naši mistiki-sektanty: A. F. Labzin i jego žurnal „Sionskij vestnik“.* In *Russkaja starina.* 1894, No 9, s. 168.

pani Gijon, odovzdané ako odmena najlepším gymnazistom na skúške, Najľahší spôsob modlenia. Božská filozofia du-Tua, ktorý mi dal Petrov (študent teologickeho kurzu Rjazanského seminára), bola skutočným pokladom. Mystický pátos autora ma ohromil. Ponoril som sa do čítania, márne sa usilujúc pochopiť zmysel jej obsahu rovnako ľahko a príjemne, ako som ponímal gymnaziálne prednášky. Moju zvedavosť zvlášť pokúšal ‚hviezdny duch‘, často spomínaný v knihe. Kolko-krát som len neprečítal strany, kde je postretávané toto vyjadrenie, kolko len som si nelámaval hlavu nad jeho pochopením, nič nepomáhalo. O pomoc som sa obracal na Petrova... Hľa, aj on si uvedomil svoju neschopnosť na tomto bode: hviezdny duch tak aj zostal pre mňa záhadou sfingy.“⁵¹

Čítanie religióznych kníh bolo, prirodzene, pre adeptov ezoterického poznania jedným z najdôležitejších prostriedkov, napomáhajúcich zjednoteniu človeka s Bohom. Zároveň, podľa ich názoru, „kráľovstvo Božie sa neodhaľuje v čase takýchto teoretických premýšľaní, ale, naopak, vtedy, keď už omrzia (znudia), stanú sa... suchými a bez chuti“.⁵² V spojitosti s tým dôležitejšie miesto v procese znovuzrodenia adepti ezoterických učení pridávali nie čítaniu odpovedajúcej literatúry, ale modlitbe. V prácach I. V. Lopuchina, I. P. Turgeneva, M. M. Speranského, S. I. Gamaleu a iných máme aj krátke poznámky i rozsiahle úvahy o tom, čo je to modlitba, aké miesto zaberá v živote veriaceho človeka, ako a kde ju treba vykonávať.⁵³ Z týchto poznámok a úvah je jasné, že modlitba vystupuje ako centrum religiózneho života veriaceho, nakoľko ona „otvára dušu na prijatie milosti a tiahne k Nemu“, upevňuje „na duchovnom zápase (zdokonaľovaní)“, prináša útechu a pohodu (blahobyť).⁵⁴ Podľa názoru ruských mystikov v jej základe musí spočívať odovzdanosť, pokora, úprimné religiózne cítenie a viera. Taktiež sa domnievali, že modlitba môže byť rozumovou, modlitbou srdca a nazeravou. Napríklad spolupracovníčka A. F. Labzina A. P. Chvostova delila modlitbu na tri stupne: „ústnu (slovesnú), bez pomoci slov vykonávanú (myšlienkovú) a najvyššiu, či nazeravú, kontemplatívnu, nazývajú ju besedou žijúceho v duši Syna s predvečným Otcom“.⁵⁵

Nedá sa nepoznamenáť, že podobné delenie formálne vystupuje k mystickým cieľom pravoslávnych otcov cirkvi, ktorí rozlišovali v modlitbe tri stupne: „na prvom – čítanie, poklony, bdenia; na druhom – telesné s duchovným je v rovnakej

⁵¹ „Vremja školného učenia“. Sto-odnogo. In *Russkij vestnik*. 1876, No 10, s. 826.

⁵² KATETOV, I. Graf Michail Michajlovič Speranskij..., s. 124.

⁵³ LOPUCHIN, I. V. *Nečto dlja razmyšlenija o molitve i suščnosti christianstva*. Orel 1814; /TURGENEV/, I. Sbornik..., RO RNB F. 359. Ed. chr. 714; Pisma S. I. G/amalei/, č. 1 – 2, 1836, s. 3, 1839.

⁵⁴ LOPUCHIN, I. P. *Nekotoryje čerty...*, s. 120.

⁵⁵ GALACHOV, A. D. *Obzor mističeskoj literatury...*, No. 11, s. 111.

sile; najvyšší stupeň – „pôsobenie M(odlitby) – bez slov, bez poklonov a dokonca bez premýšľania“.⁵⁶ Osobitnú pozornosť adepti ezoterického poznania obracali k obsahu modlitby. V nej oni prosili „iba o to, čo je milé vôli Božej, sprevádza k posväteniu mena Božieho, k rozšíreniu Jeho Kráľovstva a k uskutočneniu Jeho vôle“.⁵⁷ Usilovali sa modliť „v mene Ježiša, celým myslením a celým srdcom smerujúc k Trojjedinému všadeprítomnému“, konajúc „modlitby keď sa to dá vnútorné, v srdci, pozdvihujúc k tomu najskrytejšie jeho pociťovania, vykonávajúc ju v tajnosti v hĺbke svojej duše a zatvoriac otvory hriech milujúcich zmyslov“.⁵⁸ Treba poznamenať, že adepti ezoterického poznania sa modlili na každom mieste a pri každom diele.⁵⁹ Pridávajúc veľký význam modlitbe osamote, nazeravej modlitbe, vylučovali aj „modlenie sa so svojimi kresťanskými bratmi v chrámoch, ktoré môže veľa napomáhať k budovaniu zbožnosti“.⁶⁰ V domoch adepti ezoterického poznania vydeľovali špeciálne miestnosti pre modlitebné obcovanie s Bohom. Avšak modlitbu mohli uskutočňovať aj v kúpeľoch, koniarňach. „Za základ a pravidlo modlitby“ považovali „Otče náš“. Okrem toho, hlavnými autoritami pre ruských adeptov ezoterického poznania boli diela P. Gujona, J. Boehma.

V konečnom úcte cesta znovuzrodenia viedla k formovaniu religióznej osobnosti, ktorá bola presvedčená o osudovom a priamom vmiešavaní sa vyšších síl do svojej sudby. V súvislosti s tým u adeptov religiózneho poznania ako skutočných mystikov neexistovali ani náhodné udalosti, ani náhodné zhody. Obklopujúci svet a prebiehajúce udalosti nadobúdali pre nich hlboko symbolický charakter. Preto adepti ezoterického poznania, považujúc seba za znovuzrodené bytosti či osobnosti, dosť často dostávali božie zjavenia, týkajúce sa najvšednejších predmetov.⁶¹ Pritom ako poznamenal G. Florovskij, toto bolo: „Nie natoľko zjavenie

⁵⁶ Christianstvo: Enciklopedičeskij slovar. Moskva 1995, T. 2, s. 142.

⁵⁷ LOPUCHIN, I. P. Nekotoryje čerty..., s. 121.

⁵⁸ Ibidem, s. 121.

⁵⁹ Ibidem, s. 121; Por. Besedy R. S. Stepanova s učeníkmi 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. 111 – 180. L.13ob.

⁶⁰ LOPUCHIN, I. P. Nekotoryje čerty..., s. 122.

⁶¹ Príkladom toho je zjavenie, dané K. A. Lochvickému z dôvodu jeho „pantalon“ (nohavíc). „Bol u oslávenca menín hlavy kupeckej kronštadskej Galaktiona Ivanoviča,“ oznamuje o tom samotný Lochvickij, „kde sa zhromaždilo veľa hostí. Uvidel som, že moje nohavice sú deravé, zahanbil som sa, a chcel som to skryť. Vnútorný hlas mi povedal: ‚Nezakrýval! Je to tvoja sláva! Činí ti česť‘“. Poz. TERNOVSKIJ, F. Materialy..., s. 190. V náučnej literatúre „takýto spôsob religiózneho osvojenia skutočnosti“ označujú pomocou pojmu „všedná, bežná osudovosť“, ktorej podstata spočíva v pritiahnutí transcendentných síl kvôli objasneniu tých-ktorých udalostí, v danom prípade – udalosti nie obecne historického rozmeru, ale každodennej existencie konkrétneho človeka“. Poz. KRJUČKOVA, M. A. Čelovek v rusckoj kulture vtoroj poloviny XVIII sveka. Po materialam istočnikov ličnogo proischoždenija). Autoreferát diz... kad. hist. náuk. Moskva 1994, s. 19.

historické či zapísané, nakoľko „vnútorné“, t. j. akési „osvietenie“ či „iluminácia“.⁶² „A toto vnútorné zjavenie bolo mystikmi ponímané nie v zmysle ujasnenia a ži-
všieho osvojenia znovuzrozením tých právd, ktoré sú vykladané v skutočnom
zjavení – vonkajšom či historickom, ale hlavne v zmysle nového, osobitného
zjavenia, dostupného jedine pre vyvolených a možného pre tých, ktorí vytvárajú
vonkajšiu cirkev“.⁶³

V možnostiach takýchto zjavení adepti ezoterického poznania sa pokúšali pre-
svedčiť pomocou mnohých rozprávání o rôznorodých pôsobeniach, vanutiach
Ducha Božieho na človeka, s ktorými sa zoznamovali počas čítania ezoterickej
literatúry. Veľmi často počas takéhoto čítania upadali do religiózno-extatického
stavu, v ktorom videli znak Boží. Napríklad I. V. Lopuchin, zaoberajúci sa prekla-
dom „Systeme de la Nature“ baróna Holbacha, „náhle pocítil... neopísateľné po-
kánie“, ktoré bolo sprevádzané zničením nešťastného prekladu a napísaním diela
„O zneužívaní rozumu niektorými novými spisovateľmi“.⁶⁴ Nemenej zaujímavý
prípád stretávame v memoároch V. N. Zinovjeva. Ten píše: „Pustil som sa do číta-
nia Svätého Písma, aby som sa upevnil v našom náboženstve; do tej doby som sa
ohraničoval tým, že som vozil so sebou posvätné knihy, neotvárajúc ich. No, pria-
teľ môj, je možné, že sa nemalo zadívate, dozvediac sa, že čím som viac čítal, tým
viac narastali moje pochybnosti a toto vzrušené pochybovanie a znepokojenie
nakoniec natoľko zosilneli, že som musel prerušiť čítanie... Vtedy, nenachádzajúc
spokojnosť v posteli, začul som, že ma volajú po mene, a vtedy, od strachu, otvo-
ril som oči, a mne sa ukázalo, že moja izba bola naplnená dymom! Moji lyonskí
priatelia, ktorým som to rozprával, hovorili, že je možné, že toto bolo pôsobenie
Božej milosti, čo však nemohli pozitívne dosvedčiť, pretože mohlo ísť aj o pôsobe-
nie predstavivosti.“⁶⁵ Počas nasledujúceho dňa, keď bol Zinovjev v chráme, „nočné
znepokojenie sa vrátilo s väčšou silou, súc sprevádzané slzami a zatajeným dy-
chom“. Aby sa uspokojil, „modlil sa, prosiac milosrdnú Bytosť prejavíť... milosť
– osvieteným... v pravde“. Ale až k večeru sa V. N. Zinovjev upokojil, súc „pre-
svedčený o božskej religii nášho Spasiteľa“.⁶⁶ Nemenej zaujímavým je aj prípad,
ktorý sa odohral s K. A. Lochvickim, ktorý ho opísal v denníku svojich duchov-
ných hľadání. V ňom písal: „8. mája 1809... môj priateľ, ktorý u mňa býval, O. A.
Turčilo má prosil prečítať život, zosnutie a vzkriesenie Božej Matky. Vybral som
prolog, otvoril a prečítal. Počas tohto čítania, z Jej milosti sme obaja pocítili du-

⁶² FLOROVSKIJ, G. V. *Puti ruskogo bogoslovija*. Vilnius 1991 (prvé vydanie Paríž 1937), s. 137.

⁶³ KATETOV, I. Graf Michail Machajlovič Speranskij..., s. 295.

⁶⁴ Rossija XVIII. stoletija v izdanijach voľnoj ruskoj tipografii A. I. Gercena i N. P. Ogareva. Za-
piski senatora I.V. Lopuchina. Moskva 1990, s. 19 – 20.

⁶⁵ Žurnal putešestvija..., s. 617.

⁶⁶ Ibidem.

chovné potešenie v našich dušiach a prelievali sme pramene slz. Večer sme obaja boli v saune a trikrát som sa polial studenou vodou v mene Otca, i Syna i Sv. Duča. A môj priateľ (tovaryš) mi povedal: ‚Daj, ešte raz ťa polejem vodou!‘ Dovolil som mu to urobiť na spomienku krstu. Zobral kastrólik vody a hovoriac: ‚V mene Otca, i Syna, i Sv. Duča a sv. Panny Márie. Amen, amen, amen!‘ – od hlavy vyliel na mňa celého vodu.“⁶⁷ Je povšimnutiahodné, že adeпти ezoterického poznania hneď za starogréckym filozofom Platónom sa domnievali, že „nikto, kto je pri rozume, nebýva prijímateľom (účastníkom) Bohom inšpirovaného a skutočného prorocstva, ale len vtedy, kedy je schopnosť myslenia spútaná snom, neduhom alebo nejakým návalom posadnutosti“. V spojitosti s tým bola pre nich charakteristická sústredená pozornosť k snom, ktoré slúžili ako isté „médiu“ medzi sférou pozemskou a sakrálnou, „nebeským poslaním, ktorého prostredníctvom je do človeka privádzaná vôľa Najvyššieho“.⁶⁸ Nebude zveličením tvrdenie, že čas od času prežívali skutočné „snové zidenie z rozumu“ (teda zbláznenie).

Napríklad, nachádzajúc sa v ťažkých situáciách, adeпти ezoterického poznania dostávali v sne poukázania na to, čo je treba robiť.⁶⁹ Okrem toho medzi našimi mystikmi bola dosť silná, svojimi koreňmi siahajúca hlboko do minulosti, viera v prorocké vlastnosti snových videní. V spojitosti s tým jeden z najčastejších motívov v správach o snoch – „informovanie“ o nadchádzajúcich udalostiach. Mohli to byť správy o blízkej smrti, o smrti niekoho z blízkych alebo zjavenie v sne zomrelých. A počas rokov vlasteneckej vojny, teda vojny s Napoleonom a zahraničných pochodoch, mnohým ezoterikom sa v sne objavovalo budúce víťazstvo.⁷⁰ Taktiež adeпти ezoterického poznania verili v možnosť zjavenia sa počas sna mŕtvych a rozhovoroch s nimi. Z tohto dôvodu R. S. Stepanov hovoril, „že je vidieť to, čo je milé Bohu, aby o tom bolo zvestované svetu“.⁷¹

Treba poznamenať, že kvôli „prebudeniu driemajúceho vedomia“ a dosiahnutiu religióznej extázy adeпти ezoterizmu sa veľmi často obracali k seansám magnetizmu a somnambulizmu, na ktorých ľudia prejavovali neobyčajné schopnosti, v bežnom stave im chýbajúce. Na prelome 18. – 19. st. magnetizmus a somnambulizmus boli aktívne využívané adeptmi ezoterického poznania. Príkladom toho je činnosť akéhosi Timana. V 70. rokoch 18. st. tento Timan, prebývajúc za hranicou, sa zoznámil s Mesmerom a Cagliostrom. Podľa ich príkladu sa aj

⁶⁷ TERNOVSKIJ, F. *Materialy...*, T. 3, s.178.

⁶⁸ Podobné sny či skôr videnia v snoch nazývali „snami horného neba“, ktoré „nemôžu do seba zahrnúť dôležité“. Poz. Besedy R. S. Stepanova s učeníkmi 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180. L. 19. ob.

⁶⁹ Besedy R. S. Stepanova s učeníkmi 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180. L. 35.

⁷⁰ Napríklad poz. *Pisma N. I. Novikova*. St. Peterburg 1994, s. 169.

⁷¹ Besedy R. S. Stepanova s učeníkmi 1824 – 1827 gg. PO PNB. Q. III. 180. L. 61.

sám zaoberal „magnetizmom“.⁷² Na začiatku 19. st. sa istej popularite tešila istá A. Turčaninova. Jedným z jej stúpcov bol kn. A. N. Golicyn, ktorý v r. 1829 písal známej sektantke kn. A. S. Golicynovej: „Dievčina Turčaninova je skutočný fenomén. Lieči pohľadom, začala hrbatými, ale teraz lieči paralyzovaných, pocuchané nervy, očné choroby a dokonca hluchonemých; mnoho diev zo spoločnosti prichádza k Turčaninovej, aby ich vyliečila zo skrývenosti. Pýtal som sa Turčaninovej na silu, pôsobiacu na tieto deti, a ona mi odpovedala, že je ju možné porovnať s pumpou, vyťahujúcu životnú silu v prírode, aby ju bolo možné odovzdať cez pohľad chorým.“⁷³

Okrem toho v religióznej rovine niečo prebrali z religiózno-extatickej kultovej praxe sektantov. Napríklad, v krúžku E. Tatarinovej hlavné miesto patrilo chlystovským bdeniam, pripomínajúcim extatické točenia.⁷⁴ Mohlo ísť o umelé vyvolávanie extázy pomocou tancov, rytmickej hudby, masových religióznych výstrednosti, vedúcich až do nekontrolovateľnosti, predstavovalo nielen vyjadrenie duchovnej neuspokojenosti a snahy vytrhnúť sa za hranice všednosti, no predovšetkým pokus mechanickou cestou získať duchovnú slobodu a moc. Mimochodom táto či podobná prax medzi šľachtou nebola veľmi rozšírená. A tak na základe toho, čo sa nám podarilo z dostupných prameňov zistiť, vyplýva, že kvôli ezoterickému poznaniu boli používané najrozličnejšie spôsoby a prostriedky, pomocou ktorých prebúdžali driemajúce vedomie. Prostredníctvom snov, seansy magnetizmu a somnambulizmu, mystických religióznych vystrájaní až besnení hľadali stretnutie s Bohom, odhaľovali pôsobenie tajomných síl a upadali do religióznej extázy, ktorú predstavovali ako „podobnú tichému vanutiu ochladzujúceho vetrička, volajúceho človeka k pokoju“, ktorému, mimochodom, môže predchádzať „búrka, oheň...“, chvenie (vzrušení, strachu), no samotný Hospodin vždy prichádza v tichom vánku“.⁷⁵ Inak povedané, adeпти ezoterického poznania sa usilovali dostať do bezprostredného obcovania s Bohom, načerpať pravdu zo samotného prameňa, vediač, že pôvodná pravda bola dosiahnutá touto cestou. Odtiaľto pochádza jasne vyjadrený mystický charakter religióznosti adeptov ezoterického poznania. V zhode s ktorým oni kládli proti spoločenskému kultu individualizované, subjektívno-spiritualistické formy obcovania s Bohom. Osobnú vieru kládli proti obradovej zbožnosti. Toto môže svedčiť o religióznej introvertnosti ruských adeptov ezoterického poznania, ktoré, oslobodiac sa spod kontroly

⁷² LUBJANOVSKIJ, F. P. Vospominanija. In *Russkij archiv 1872*, vyp. 1, St. Peterburg 166-167.

⁷³ VIGEL, F. F. *Zapiski*. Moskva 2000, s. 29 – 30. Je zaujímavé, že dokonca aj Nikolaj I. sa zaujímal o túto „polobláznivú starenu“ a vytvoril osobitnú komisiu za účelom skúmania jej spôsobov liečenia pod predsedníctvom znamenitého N. S. Mordvinova a za účasti šéfa policajtov Benken-dorfa a iných.

⁷⁴ Opisanie týchto extatických krútení poz. VIGEL, F. F. *Zapiski*, s. 431.

⁷⁵ ZNAMENSKIJ, P. V. Čerty iz istoriji ruskoj Cerkvi, s. 166.

a authority absolutistického štátu, predkladali právo aj na duchovnú nezávislosť, na bezprostredný kontakt s Bohom. Toto svedčí o tom, že osobné sebazpoznanie naberalo u nich formu charizmatického „ega“, presvedčeného v osudovom a priamom vmiešavaní vyšších síl do svojej sudby.

TYLŽSKÝ MIER 1807 A RUSKO

Jarmila BOBOKOVÁ

BOBOKOVÁ, Jarmila. Tilsit Peace 1807 and Russia. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2018, vol. 18, no. 2, p. 39 – 55.

Among the most important documents signed at Tilsit on July 7, 1807, are the Peace and Friendship Agreement between France and Russia, complete with secret articles specifying their offensive and defensive alliance. In accordance with the Franco-Russian treaty, Prussia was stripped of approximately half its territory and population. Its lands along the left bank of the Elbe were ceded to the newly constituted Kingdom of Westphalia, the Cottbus region was given to Saxony, Danzig was made a free city, and the Bialystok region was transferred to Russia. The lands that Prussia had previously annexed after the partitions of Poland were used to create the Grand Duchy of Warsaw, which was handed over to the king of Saxony. Alexander I recognized the changes that Napoleon had brought about in Europe. He promised to mediate in the conflict between France and Great Britain, pledged to conclude a truce with Turkey and to withdraw Russian troops from Walachia and Moldavia, and acknowledged France's sovereignty over the Ionian Islands, which he promised to transfer to France together with the Bay of Kotor (Cattaro), which had been captured by the Russian fleet. Napoleon, in turn, agreed to restore the duchies of Oldenburg, Mecklenburg-Schwerin, and Saxe-Coburg and to pay subsidies to several German princes. In a concomitant secret agreement, the signatories of the Franco-Russian treaty pledged themselves to a joint war against any third power. Specifically, in the event that Great Britain refused Russia's mediation, did not recognize the freedom of the seas, or failed to return the French colonies it had seized after 1805, Russia would break off diplomatic relations with Great Britain and in effect join the continental blockade. Similarly, in the event that Turkey refused France's mediation, Napoleon would declare war on Turkey. In accordance with the Franco-Prussian treaty, Prussia, in addition to making territorial concessions, agreed to reduce its army to 42,000 men and to pay an indemnity of 100 million francs. It also promised to participate in the continental blockade.

Tilsit was the first time that Napoleon had been confronted with the limits of his power. Some contemporary historians already judged the French strategy to be a mistake, *Napoleon's* treatment of Prussia in particular. Had he weakened the country rather than attempting to destroy it, Prussia could have been incorporated in the Rhein Confederacy, adding to its strength. Napoleon failed to accomplish that, due to the tough and excessively harsh conditions he set at Tilsit. The new Russian-French alliance itself was a giant on clay feet, too flimsy to hold. Each of the superpowers had different things in mind and it was only a question of time before the two met on a battlefield again.

Key words: Napoleon I, Alexander I, Treaty between France and Russia, Tilsit, 1807.

Tylžské dohody z roku 1807 medzi napoleonským Francúzskom a Ruskom, so zreteľom na postoj ruskej diplomacie a osobitne cára Alexandra I., nepatria

do kategórie problémov, ktorými by sa slovenská historiografia hlbšie zaoberala. V ruskej historiografii sa tejto otázke venovali autori prác o Alexandrovi I. a Napoleonomi Bonapartom. Tí, ktorých vedeckým záujmom bola história zahraničnej politiky Ruska a Francúzska na začiatku 19. storočia – A. Z. Manfred, V. N. Vinogradov, V. G. Sirotkin, N. A. Troickij, L. G. Beskrovnyj, T. N. Gončarova, G. A. Kuznecova, S. N. Iskjuľ, V. A. Fedorov a mnohí ďalší. Roku 1963 vydalo ruské ministerstvo zahraničných vecí, pod vedením A. A. Gromyka, diplomatické dokumenty pod názvom Zahraničná politika Ruska 19. a začiatku 20. storočia, prvú sériu 1801 – 1815. Jej tretí diel (január 1806 – júl 1807)¹ sa pre nás stal východiskovou pramennou bázou na analýzu tyľžských rokovanií. Brali sme do úvahy obdobie, v ktorom boli dokumenty aj komentáre k nim vydané, a preto našou snahou bolo podať čo najobjektívnejší, netendenčný výklad.

Pre Rusko boli mier aj spojenectvo s napoleonským Francúzskom vynútené a dočasné. V podmienkach po porážke pri Friedlande bolo nevyhnutné uprednostniť slabý mier pred nebezpečnou vojnou. Mierové a spojenecké dohody obsahovali v sebe elementy vojny, a preto pravdepodobnosť novej vojny medzi Ruskom a Francúzskom vznikla už po roku 1807. Na druhej strane tyľžské dohody boli úspechom nielen Napoleona, ale i porazené Rusko z nich vyšlo so vztýčenou hlavou.² Spojenectvo s obrovskou ríšou Západu posilňovalo pozíciu porazeného Ruska. Rusko však muselo urobiť vážne ústupky Napoleonovi a prijať ťažký záväzok pripojenia sa ku kontinentálnej blokáde.

V júli 1807 sa v mestečku Tylža (Tilsit) vo východnom Prusku (dnes – Kaliningradská oblasť Ruska), postavenom pri rieke Nemen, uskutočnilo stretnutie dvoch panovníkov – ruského cára Alexandra I. a francúzskeho cisára Napoleona I. Stretnutie sa skončilo podpísaním mierovej a spojeneckej dohody medzi obidvomi štátmi. Nie je možné ani pochopiť, ani správne hodnotiť význam tyľžských dohôd, ak sa stručne nevrátíme o niekoľko rokov späť – k predchádzajúcim udalostiam.

Veľká francúzska revolúcia zasiahla výrazne do rusko-francúzskych vzťahov. Monarchistické Rusko prerušilo po poprave Ľudovíta XVI. kontakty so svojím bývalým spojencom. Na konci 18. storočia sa už zúčastnilo v dvoch koalíciách európskych monarchií proti revolučnému Francúzsku.

¹ GROMYKO, A. A. *Vnešnja politika Rossiji XIX i načala XX veka. Dokumenty Ministerstva inostrannykh del. Prvá séria 1801 – 1815, zv. III. (január 1806 – júl 1807)*. Moskva 1963. Členmi redakčného kolektívu prvej série boli A. L. Naročnickij (zodpovedný redaktor), N. N. Bolchovitinov, G. K. Dejev, M. K. Radeckij a S. D. Skazkin.

² GONČAROVA, T. N. Ot Tilžita do Erfurta: byla li žiznesposobna Tilžitskaja sistema meždunarodnykh otnošenij? In *Problemy vojny i mira v epochu Novogo i novejšego vremeni (k 200-letiju podpisanija Tilžitskogo dogovora)*: Materialy meždunarodnoj konferencii. Peterburg 2008, s. 162 – 169.

Na jar 1800, v období vlády Pavla I., nastáva obrat v zahraničnej politike Ruska. Bol charakterizovaný roztržkou s Anglickom a rýchlym zblížením s Francúzskom.³ Konflikt s Anglickom – najväčším obchodným partnerom – však nevyhovoval vplyvným kruhom ruskej aristokracie, podnikateľskej šľachty a obchodníkom. V marci 1801 uskutočnila proanglicky orientovaná skupina v Petrohrade palácový prevrat. Pavol I. bol zavraždený a na trón nastúpil jeho najstarší syn Alexander I. Nasledujúce obdobie prebehlo pod znakom evolúcie kurzu ruskej diplomacie od mierovej dohody s Francúzskom, podpísanej 8. októbra 1801 v Paríži, i obnovenia diplomatických vzťahov po vstup Ruska do antinapoleonskej koalície, porážky ruských vojsk pri Slavkove v roku 1805 a vypovedania vojny Francúzsku v novembri 1806.⁴

Ruská diplomacia sa aktívne zúčastňovala na utvorení štvrtej koalície. Jej základom bola výmena deklarácií, ktorá sa uskutočnila v júli 1806 medzi Alexandrom I. a pruským kráľom Fridrichom Wilhelmom III. Znamenala utvorenie tajného spolku medzi obidvomi krajinami a potvrdila rusko-pruské spojenectvo proti Francúzsk.⁵ V druhej polovici roka 1806 dosiahlo antifrancúzske smerovanie politiky ruského dvora vrchol. 28. novembra podpísal Alexander I. protokol o vyhlásení vojny Francúzsku. Tomu predchádzal vpád francúzskych vojsk do Pruska a rozdrvenie pruských vojsk v dvoch bitkách pri Jene a Auerstäde, obsadenie Berlína a vyhlásenie dekrétov o kontinentálnej blokáde Anglicka. Do konca novembra okupovali Francúzi pruské územie až po Vislu.⁶ V histórii rusko-francúzskych vzťahov Napoleon ešte nebol tak blízko k Ruskému impériu.

V decembri 1806 sa pohla stopäťdesiatitisícová ruská armáda na pomoc obsadenému Prusku. Vojenské operácie sa preniesli do krajín, ktoré Prusku pripadli delením Poľska, a neskôr do východného Pruska. Hlavný veliteľ ruských síl L. L. Bennigsen sa dlho vyhýbal rozhodnej bitke, obidve armády boli vyčerpané zimnými presunmi, trpeli nedostatkom potravín, ťažkosti vznikali aj pod vplyvom zlej

³ STANISLAVSKAJA, A. M. *Rusko-anglijskije otnošenija i problemy Stredizemnomorja 1798 – 1802*. Moskva 1965, s. 144 – 155; *Dějiny diplomacie I*. Praha 1961, s. 390; SKŘIVAN, A. – DRŠKA, V. – STELLNER, F. *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648 – 1914*. Praha 1994, s. 114 – 115.

⁴ *Rossijskaja diplomatija v portretach*. A. V. Ignatjev – I. S. Rybačenko – G. A. Sanin. Moskva 1992, s. 104 – 106.

⁵ GROMYKO, A. A. *Vnešňaja politika Rossiji XIX i načala XX veka (ďalej VPR). Dokumenty Ministerstva inostrannyh del. Prvá séria 1801 – 1815, zv. III. , (január 1806 – júl 1807)*. Moskva 1963; *Deklarácia Alexandra I. o spojenectve s Pruskom*. 24. júla 1806, s. 231 – 234; MARTENS, F. *Sobranije traktatov i konvencij zaključennych Rossijeju s inostrannymi deržavami, Tom VI*. Sankt Peterburg 1883, s. 384 – 389. Štvrtú koalíciu vytvorili na jeseň 1806 štyri štáty – Anglicko, Prusko, Švédsko a Rusko.

⁶ *Rossijskaja diplomatija v portretach*, s. 106; SCHOEPS, H. J. *Preussen. Geschichte eines Staaten*. Hamburg 1981, s. 108 – 111; STREISAND, J. *Německé dějiny*. Praha 1974, s. 94 – 95.

komunikácie. Až po dvoch mesiacoch, v bitke pri Jílovom, dosiahla francúzska armáda prevahu nad spojenou prusko-ruskou armádou, ale nie úplné víťazstvo. Prusko odmietlo Napoleonovu ponuku separátneho mieru a Bartensteinskou konvenciou z 26. 4. 1807 sa ešte tesnejšie primklo k Rusku.⁷

Odmietnutie ostatných členov štvrtej koalície pripojiť sa ku konvencii a ťažká porážka Ruska pri Friedlande, 14. júna 1807, urobili koniec nádejam na úspech rusko-pruskej koalície.

Pravdepodobne až friedlandská bitka rozhodla o zmene taktiky zahraničnej politiky Alexandra I. V okolí cára sa však už dlhší čas prejavovali silné protirečivé nálady. Dovtedajšia politická reprezentácia, ktorá sa koncentrovala väčšinou okolo proanglicky orientovaných „mladých priateľov“ Alexandra I., strácala svoje pozície. Do popredia sa, naopak, dostávali prívrženci mierovej politickej orientácie na Francúzsko, ktorí zastávali názor, že ruská armáda nie je pripravená na vojnu s Napoleonom a bolo by veľmi riskantné pokračovať vo vojenských akciách. Lepšie východisko z existujúcej situácie videli v uzavretí mieru s Francúzskom. K najvýraznejším predstaviteľom tejto línie patrili cárov brat, veľkoknieža Konštantín, gróf N. P. Rumjancev, knieža A. B. Kurakin a štátny tajomník M. M. Speranskij. Títo sa stali tiež novými najbližšími radcami Alexandra I. a postupne obsadili významné pozície na najvyšších miestach vládneho aparátu.⁸

Ešte v predvečer bitky pri Friedlande presviedčal veľkoknieža Konštantín Alexandra I. o nevyhnutnosti okamžite uzavrieť mier s Francúzskom. Odmietal ďalšiu vojnu s odôvodnením, že sa vedie pre cudzie (t. j. pruské) záujmy.⁹ Na druhý deň ráno, 14. júna 1807 (keď ešte nebol známy výsledok stretnutia pri Friedlande), pozval Konštantín k sebe ministra zahraničných vecí A. Ja. Budberga, N. N. Novosiľceva, štátneho predstaviteľa, ktorý plnil dôležité diplomatické úlohy, a A. A. Czartoryského, člena Štátnej rady, aby posúdili situáciu (sprevádzali Alexandra I. počas jeho prítomnosti pri ruskej armáde na jar a v lete 1807). Všetci okrem Budberga,¹⁰ sa vyjadrili za urýchlené uzavretie prímeria a súhlasili s mierovými rokovaniami. Poukazovali na zlý stav ozbrojených síl, nedostatok vojenských re-

⁷ VPR, *Rusko-pruská konvencia o spojeníctve. Bartenstein*, 26. apríla 1807. s. 557 – 564 (vo francúzskom a v ruskom jazyku); MARTENS, F. *Sobranije traktatov i konvencij zaključennych Ros-sijeju s inostrannymi deržavami*, Tom VI., Sankt Peterburg 1883, s. 409 – 418. Pozri tiež PLEW, J. *Der Bartensteiner Vertrag zwischen Preussen und Russland. Bartenstein* 1894, s. 71 – 86. Konvencia zaväzovala signatárov: neuzatvárať separátne mier, vrátiť Francúzsko do jeho pôvodných hraníc, napomôcť teritoriálnej obnove Pruska.

⁸ K názorovej diferenciacii ruskej spoločnosti pred podpísaním tylžského mieru pozri: VPR, pozn. č. 144, s. 686 – 692; č. 264, s. 717; č. 404, s. 751; č. 407, s. 752 – 753.

⁹ VPR, pozn. č. 403, s. 750 – 751.

¹⁰ Uzavretie tylžského mieru ho prinútilo odísť v septembri 1807 do výslužby.

zerv a celkovú finančnú situáciu Ruska.¹¹ V ten istý deň, na obede u veľkokniežaťa, kde boli prítomní A. B. Kurakin a N. N. Novosilcev, navrhol Konštantín vyslať parlamentárov k Napoleonovi, aby sa vyjasnili jeho ďalšie zámery a podmienky, za ktorých je možné s ním uzavrieť mier.¹² Pripomíname, že rozhovor sa uskutočnil ešte pred príchodom správy o porážke ruskej armády pri Friedlande.

Alexander I. v tomto období ešte váhal nad návrhom uzavrieť prímerie s Francúzskom, hoci jeho najbližšie okolie bolo presvedčené o nevyhnutnosti tohto kroku. Až po správe hlavného veliteľa ruských vojsk L. L. Bennigsen, v ktorej oznamoval vojenský neúspech a vyslovil presvedčenie o nevyhnutnosti začať rozhovory o prímerí, nezostávalo Alexandrovi I. nič iné, ako súhlasiť.

Ruská armáda bola rozbitá, vojská ustupovali v strašnom neporiadku. L. L. Bennigsen upozornil na možnosť prechodu napoleonskej armády na ruské územie.¹³ Porážka pri Friedlande však bola len jednou, i keď dôležitou z celého komplexu vojensko-diplomatických a vnútropolitických príčin, ktoré mali vplyv na rozhodnutie cára. K nim sa ešte vrátíme.

Aj Francúzi boli vyčerpaní vojnou a priali si mier. Päť dní po bitke pri Friedlande dorazila Napoleonova armáda k Nemenu a zastavila sa na hraniciach Ruskej ríše pri Tylži. Zvyšky ruskej armády sa ešte stihli prepraviť cez rieku.

Obidve armády stáli proti sebe oddelené riekou. Napoleon týmto nedvojzmyselne naznačil Alexandrovi I., že nemá ambíciu pokračovať vo vojne a je pripravený na rozhovory. Diktovať podmienky mieru nemohol, lebo protivník síce prehral bitku, ale nebol rozdrvený ako jeho spojenci v predchádzajúcich rokoch. Cisár si snáď prvýkrát prial dosiahnuť rýchle politické riešenie. Uvedomoval si, že širšia vojenská akcia proti Rusku, spojená s dobývaním ruského územia, by vyžadovala dôkladnejšiu vojenskú prípravu.¹⁴

Ako sme spomenuli, o ťažkej porážke svojej armády sa cár dozvedel z hlásenia Bennigsen. 16. júna 1807 mu odpovedal, že sa rozhodol začať rozhovory o prímerí s Napoleonom, ale len pod podmienkou nedeliteľnosti svojho územia. Oznamil mu, že bezprostredným vedením týchto rozhovorov poveril knieža D. I. Lobanova-Rostovského.¹⁵ Poznamenávame, že zatiaľ sa hovorilo len o uzavretí prímeria.

¹¹ VPR, pozn. č. 403, s. 751. O protirečeniach vládnych kruhov Ruska v otázkach zahraničnej politiky pozri VPR, pozn. č. 144, s. 686; č. 264, s. 717; č. 404, s. 751; č. 407, s. 752.

¹² VPR, pozn. č. 403, s. 751; *Anotácia dokumentu A. B. Kurakin cárovnej Márii Fiodorovne*. Tilsit 15. júna 1807, s. 611 – 612; *Russkij archiv*, 1868, kn. 1, s. 71 – 86.

¹³ VPR, *Anotácia dokumentu Hlavný veliteľ ruskej armády L. L. Bennigsen Alexandrovi I. Allenburg* 15. júna 1807, s. 612.

¹⁴ VPR, pozn. č. 407, s. 752, č. 415, s. 760; MANFRED, A. Z. *Napoleon Bonaparte*. Bratislava : Pravda, 1974, s. 427.

¹⁵ VPR, *Anotácia dokumentu Alexander I. hlavnému veliteľovi ruskej armády L. L. Bennigsenovi*.

V inštrukciách, ktoré dostal 16. júna 1807 Lobanov-Rostovskij od Alexandra I., sa predpokladá uzavrieť prímerie s francúzskym veliteľstvom na dobu jeden mesiac, ale nenavrhať rozhovory o mieri. Je však zaujímavé, že cár splnomocnil knieža vstúpiť aj do rozhovorov o mieri, ale len vtedy, ak o ňom ako prvá začne hovoriť francúzska strana. Pre tento prípad dostal Lobanov-Rostovskij zvláštne inštrukcie.¹⁶ Napokon nedalo sa pochybovať o tom, že takýto návrh dostane. Napoleon už dávno rozmýšľal o mieri s Ruskom.¹⁷ Rýchlo sa vyvíjajúce udalosti potvrdili správnosť podobných predpokladov.

Rusko-francúzske rozhovory o prímerí sa začali 19. júna 1807 v Tylži. V súlade s inštrukciami Lobanov-Rostovskij oznámil, že Rusko nikdy neuzavrie prímerie za podmienok preňho ponížujúcich a navrhol uchovať vtedajšie hranice. Jeho návrh sa nestretol s námietkami francúzskeho predstaviteľa maršála Berthiera, ktorý zdôraznil, že Francúzsko nemá žiadne teritoriálne nároky voči Rusku. Koncom prvého dňa rozhovorov dal Berthier oficiálny návrh podpísať nielen prímerie, ale uzavrieť aj mierovú dohodu. Obsah rozhovorov oznámil Lobanov-Rostovskij hlavnému veliteľovi ruskej armády L. L. Bennigsenovi.¹⁸

Večer toho istého dňa sa prostredníctvom Bennigsenom zoznámil s francúzskymi podmienkami ruský cár.¹⁹ V liste z 20. júna 1807, adresovanom Bennigsenovi, vyjadril súhlas s podpísaním prímeria pod podmienkou, že vojská obidvoch strán zostanú na predošlých pozíciách. Začať rozhovory o mieri považoval za možné len po prímerí.²⁰

21. júna rozhovory pokračovali a ukončili sa podpísaním dohody o vojnovom prímerí na obdobie jedného mesiaca. Ako písal Lobanov-Rostovskij Alexandro-

Olita 16. júna 1807.

¹⁶ VPR, Anotácia dokumentu Alexander I. generálporučíkovi D. I. Lobanovi – Rostovskému. Olita 16. júna 1807, s. 613; VPR, Rossijskaja diplomatija v portretach, s. 110.

¹⁷ V januári až júni 1807 vyjadril Napoleon niekoľkokrát želanie začať mierové rozhovory s Ruskom. Situácia v západnej Európe bola preňho značne nevýhodná. Alexander I. mal však podmienku, aby na rokovaniach boli prítomní aj zástupcovia Anglicka a Pruska. Keďže podstata Bonaparteho taktiky – dosiahnuť rozkol protifrancúzskej koalície, sa nezmenila, ďalšie rozhovory sa neuskutočnili. Pozri VANDAL, A. *Napoléon et Alexandre I-er. L'alliance russe sous le Premier Empire. V. I. De Tilsit a Erfurt.* 6-e édition. Paris 1906. Existuje ruský preklad – VANDAL, A. *Napoleon i Alexander I. Franko-russkij sojuz vo vremja Pervoj imperii. T. I. Ot Tilsita do Erfurta.* Perv. s. 6-ogo franc. izdanija. Sankt Peterburg 1910; VPR, pozn. č. 302, 303, s. 725; pozn. č. 407, s. 752; SIROTKIN, V. G. *Duel' dvuch diplomatij.* Moskva 1966, s. 59.

¹⁸ VPR, Anotácia dokumentu Generálporučík D. I. Lobanov Rostovskij Alexandrovi I. 19. júna 1807, s. 614, Russkaja starina, 1899, tom 98, s. 594 – 595, Rossijskaja diplomatija v portretach, s. 111.

¹⁹ VPR, Anotácia dokumentu Hlavný veliteľ ruskej armády L. L. Bennigsen Alexandrovi I. 19. júna 1807, s. 614.

²⁰ VPR, Anotácia dokumentu Alexander I. hlavnému veliteľovi ruskej armády L. L. Bennigsenovi. 20. júna 1807, s. 615.

vi I., Berthier ho presviedčal, že Napoleon sa úprimne snaží nielen o mier, ale i o spojenectvo s Ruskom. Okrem toho, pokračovalo knieža, Berthier hovoril o účelnosti osobného stretnutia hláv obidvoch štátov, ktoré by mohlo viesť k podpísaniu mieru výhodného pre obidve krajiny.²¹

Podpísanie prímeria malo vytvoriť vhodné podmienky pre ďalšie rokovania a podpísanie konečného mieru. V prípade porušenia prímeria ani jedna zo zainteresovaných strán nesmela obnoviť vojenské akcie skôr ako o mesiac od podpísania dohody. Demarkačná línia bola určená po riekou Nemen. Francúzsko sa zaviazalo, že podpíše prímerie aj s Pruskom a do podpísania tejto dohody sa vyhne vojenskému konfliktu. Ruský cár a francúzsky cisár slúbili vymenovať splnomocnencov, ktorí podpíšu konečný mier.²²

Ruské politické kruhy, reprezentované najmä veľkou časťou cárskej rodiny, ktorá bola proti rusko-francúzskemu mieru, prijali správu o podpísaní prímeria so značnou nespokojnosťou. Toto politické zoskupenie presadzovalo vojnu s Francúzskom a rusko-pruské spojenectvo. K najzarytejším zástancam tohto politického prúdu patrila cárova matka, Mária Fiodorovna. A. B. Kurakin ju v listoch oboznámil s obsahom rozhovoru s Alexandrom I. v predvečer podpísania rusko-francúzskeho prímeria. Cár v rozhovore uvádzal príčiny, ktoré rozhodli o jeho súhlase uzavrieť prímerie a neskôr mier s Francúzskom. Bolo ich niekoľko. Za hlavný argument Alexander I. považoval výnimočne zložitú situáciu Ruska, ktoré bez pomoci štvrtej koalície nieslo hlavnú ťarchu vojny. Naznačil ťažkú vojenskú porážku. Okolnosti sa tak skomplikovali, že bolo potrebné myslieť predovšetkým na svoju vlastnú záchranu a riadiť sa len záujmami svojho štátu. Armáda niesla obrovské ľudské straty, pomoc zo strany spojencov, v prvom rade Anglicka, chýbala. To všetko znemožňovalo ďalšie vedenie vojenských akcií. Na jeseň 1806 sa ruská armáda ocitla v podstate sama vo vojne na troch frontoch – vo vojne s Perziou (od r. 1804), s Tureckom (od r. 1806) a s napoleonským Francúzskom. Kurakin v liste upozornil cárovu matku aj na zosilnenie profrancúzskych nálad v Poľsku. Poukázal i na to, že v takejto situácii sa tiež A. Ja. Budberg zriekol myšlienky pokračovať vo vojne. Kurakin vyjadril obavu, že prímerie môže byť nepevné a porušené, pretože obidve strany sa ešte nedotkli otázok súvisiacich s Tureckom.²³

²¹ VPR, *Anotácia dokumentu Generálporučík D. I. Lobanov-Rostovskij Alexandrovi I.* 21. júna 1807, s. 615; *Rossijskaja diplomatija v portretach*, s. 111.

²² Dohodu o prímerí ratifikoval Napoleon 22. júna 1807 a Alexander I. o deň neskôr. Výmena ratifikačných listín sa uskutočnila 24. júna 1807 v hlavnom stane ruského štábu. Prímerie medzi Pruskom a Francúzskom bolo podpísané 25. júna 1807. Pozri VPR, *Rusko-francúzska dohoda o prímerí*. Tilsit 21. júna 1807, s. 616 – 617 (vo francúzskom jazyku) a s. 617 – 618 (v ruskom jazyku); VPR, pozn. č. 408, s. 753; MARTENS, F. *Sobranije traktatov i konvencij zaključennyh Rossijeju s inostrannymi deržavami*. T. XIII. S. Peterburg 1902, s. 307 – 309.

²³ VPR, *Anotácia dokumentov, 2 listy A. B. Kurakina cárovnej Márii Fiodorovne*. 22. jún 1807, s.

Už počas rokovaní D. I. Lobanova-Rostovského a maršála Berthiera, 21. júna 1807, hovoril francúzsky predstaviteľ o možnosti osobného stretnutia francúzskeho cisára s ruským cárom.²⁴ Po ratifikácii prímeria aj Alexander I. vyslovil želanie stretnúť sa osobne s Napoleonom.²⁵ Takéto stretnutie mohlo urýchliť podpísanie mieru. Začala sa teda ďalšia etapa rokovaní – etapa osobných stretnutí obidvoch panovníkov, ktorá trvala temer dva týždne. Rusko očakávalo obrat v zahraničnej politike.²⁶

Prvé stretnutie obidvoch panovníkov sa konalo 25. júna 1807. Stretli sa na plti s „rokovacou sálou“ uprostred rieky Nemen. Presný obsah rozhovoru, ktorý sa uskutočnil medzi štyrmi očami, zostal neznámy. Všeobecný zmysel besedy obidvoch monarchov na nemenskej plti a v nasledujúcich dňoch v Tylži bol pravdepodobne začlenený do mierovej zmluvy, podpísanej o niekoľko dní neskôr.

Počas rokovaní, ktoré prebiehali v ostrom diplomatickom boji, sa obidvaja monarchovia museli dotknúť aj niekoľkých chúlостivých otázok. Alexandrovou nevyhnutnou podmienkou „zmierenia“ s Francúzskom bolo zachovanie Pruska a požiadavka „voľnej ruky“ v Turecku. Veľké rozpory vznikli aj v otázke spojenectva. Obidve strany dospeli postupne ku kompromisu. V ťažkých podmienkach po bitke pri Friedlande vedel najsť Alexander I. v rokovaniach s Napoleonom správny tón aj potrebné argumenty. Zároveň si vedel zachovať postavenie rovnocenného partnera. Napoleon charakterizoval cára, že je, nepochybné, najschopnejším zo všetkých vládnucich monarchov, hoci mu chýba vojenské nadanie.²⁷

621; Tamže, pozn. č. 407, s. 752 – 753. Po Slavkove, na základe Bratislavského mieru z decembra 1805 obsadil Napoleon východné pobrežie Jadranského mora (Kotorskú oblasť, Istriu, Dalmáciu) a mohol tak vykonávať nátlak na balkánske provincie Turecka. V januári 1806 vyhnalo Francúzsko z Neapola Bourbonovcov a tým získalo tiež celé západné pobrežie Jadranu. Na to aby Napoleon ovládol celé Jadranské more, zostávalo už len vytlačiť ruské posádky z Iónskych ostrovov a Kotorského zálivu. Pozri *Dejiny diplomacie*, s. 396 – 397; SKŘIVAN, A. – DRŠKA, V. – STELLNER, F. *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*, s. 117.

²⁴ VPR, *Anotácia dokumentu Generálporučík D. I. Lobanov-Rostovskij Alexandrovi I.* 21. januára 1807, s. 615.

²⁵ KUZNECOVA, G. A. Aleksandr i Napoleon v Tilzite. In *Novaja i novejšaja istorija*. 1991, No 6, s. 247.

²⁶ *Rossijskaja diplomatija v portretach*, s. 112. Na rokovania bol pripravený aj pruský kráľ Fridrich Wilhelm III. Čakal na ruskom brehu Nemenu a dúfal, že ho tiež oslovia. Až na naliehanie Alexandra I. bol Napoleon ochotný pozvať ho, ale len na oficiálne recepcie a slávnostné obedy. Na rozhovory ho nepripustil a správal sa k nemu tak pohrdavo, ako to len bolo možné. Ani príchod pruskej kráľovnej Lujzy do Tylže a jej stretnutie s Napoleonom neprinieslo žiadateľné výsledky pre Prusko. TARLE, J. V. *Napoleon*. Praha 1950, s. 194; MANFRED, A. Z. *Napoleon Bonaparte*, s. 468; SCHOEPS, H. J. *Preussen. Geschichte eines Staaten*. s. 111.

²⁷ Pozri TARLE, J. V. *Napoleon*. Bratislava 1950, s. 192 – 193; MANFRED, A. Z. *Napoleon Bonaparte*, s. 430, 473.

Súčasne s rokovaním obidvoch panovníkov prebiehali stretnutia ministrov a vysokých hodnostárov. Za ruskú stranu splnomocnil Alexander I. vedením rozhovorov knieža A. B. Kurakina a generálporučíka D. I. Lobanova-Rostovského. Francúzsku stranu zastupoval minister zahraničných vecí Ch. M. Talleyrand-Périgord.

Pretože rozhovory v Tylži sa často viedli len vo dvojici, mnohé ich peripetie neboli zachytené na papier. Dokumenty nájdené v ruských archívoch sa publikovali, ako sme už spomínali, v III. diele I. série dokumentov ruského ministerstva zahraničných vecí – Zahraničná politika Ruska 19. a začiatku 20. storočia (Moskva 1963). Najdôležitejšie materiály, súvisiace s tylžskými rokovaniami, boli uverejnené aj v Zborníku cárskej ruskej historickej spoločnosti. Bohužiaľ, nie sú mnohopočetné. Ruský historik G. V. Sirotkin, ktorý sa špeciálne zaoberal výskumom rusko-francúzskych vzťahov začiatkom 19. storočia, mal všetky dôvody konštatovať, že vo Francúzsku sa nepublikovali žiadne dokumenty z Tylže, ktoré by približovali „kuchyňu“ týchto rozhovorov.²⁸

Čo poskytuje analýza nie mnohých zachránených svedectiev? Obsah rozhovorov medzi Alexandrom a Napoleonom s veľkou pravdepodobnosťou približujú dva dokumenty: 1. Projekt inštrukcií predstaviteľom splnomocneným viesť rokovania o uzavretí mieru s Francúzskom, 2. Doplnkový projekt k inštrukciám. Projekt inštrukcií obsahoval pokyny k otázkam, ktoré mali byť predmetom rokovaní ruských splnomocnencov s francúzskou stranou. Vychádzal z aktuálneho zahranično-politického postavenia Ruska. Keď sa v roku 1806 rozhodol Alexander I. obnoviť boj proti rastúcej moci a rozširovaniu hraníc Francúzska, orientoval sa na spojenectvo s Pruskom. Tento vtedy ešte neporazený štát bol pomerne dobrou bariérou v postupe Napoleona smerom k ruským hraniciam. Alexander I. tiež veril, dokonca bol do určitej miery presvedčený, že sa Rakúsko pridá k Prusku a Rusku. A nakoniec sa spoliehal na rozhodujúcu pomoc Anglicka, ktoré bolo bezprostredne zainteresované v tom, aby zamedzilo bezhraničnému veľmocenskému rastu Francúzska.

Cárove predpoklady sa nesplnili. Prusko porazila francúzska armáda a Napoleonovi už nič neprekážalo v ceste na východ, k ruským hraniciam. Rakúsko sa obmedzilo len na neurčité vyhlásenia a zostalo pasívne. Londýnsky dvor bol zaujatý výmenou kabinetu a parlamentnými diskusiami, udalosti na kontinente vnímal ako druhoradá. Sľúbenú finančnú pomoc Rusku a spojeneckej armáde neposkytol v plnom rozsahu. Bonaparte mal výhodu aj v tom, že mohol využiť v boji proti Rusku vojenské zdroje Nemecka, Talianska a všetkých ostatných ním podmanených krajín. Preto cár nakoniec súhlasil s rokovaniami s francúzskou

²⁸ Pozri SIROTKIN, V.G. *Duel dvuch diplomatij*, s. 63 – 112; *Rossijskaja diplomatija v portretach*, s. 114.

stranou, tým skôr, že nebol nijakými konkrétnymi záväzkami zviazaný ani s Rakúskom, ani s Anglickom.²⁹

Ruskí splnomocnenci mali francúzsku stranu dôrazne oboznámiť s tézou, že cár nemá nároky na Taliansko, Španielsko, Portugalsko, Švajčiarsko, Holandsko a nakoniec ani na nemeckú oblasť. Naopak, Alexander I. žiadal zachovanie pozícií v Konštantínopole a udržanie ruského vplyvu v oblasti Čierneho mora. Cár bol ochotný vyviešť svoje vojská z Moldavska a Valašska. Stanovil si však podmienku, aby do uzavretia konečného mieru medzi Portou a Ruskom zostali tieto kniežatstvá neutrálne a aby do nich nemali prístup žiadne cudzie vojská. Francúzsko malo byť sprostredkovateľom v urovnaní rusko-tureckého konfliktu. Cár súhlasil aj s odvolaním ruských vojsk z Iónskych ostrovov, ak si to bude Francúzsko želať, ale s podmienkou, že si udržia samosprávu.³⁰ Čo sa týka Bokorského zálivu, Alexander I. nebol proti jeho odovzdaniu Francúzom.³¹

Po vyčíslení rozličných výhod, ktoré mohlo Francúzsko získať z mieru s Ruskom, oznámila ruská strana, aké ústupky očakáva od Napoleona. Otázka, ktorá Alexandra I. zaujímala najviac zo všetkých, sa týkala obnovenia pruského kráľovstva. Cár predpokladal, že francúzska strana nebude súhlasiť, aby bolo Prusko obnovené v hraniciach z roku 1806. Keby sa tento predpoklad potvrdil, cár by bol ochotný uvažovať o utvorení pruskej hranice po Labe. Ostatné územie by spadalo do Napoleonovej sféry. Ako náhradu Prusku by sa snažil vymôcť ekvivalent v Saskom kurfirstve alebo mestá Hannover a Lübeck.³²

Už počas rozhovorov s generálporučíkom D. I. Lobanovom-Rostovským v júni 1807 (po podpísaní príméria) navrhol Napoleon rozšíriť západnú hranicu Ruska po Vislu, „darujúc“ Alexandrovi I. východopoľské oblasti spolu s východným Pruskom.³³ Ak vychádzame z Projektu inštrukcií, môžeme usúdiť, že na prvom stretnutí Napoleona s Alexandrom I. sa Bonaparte pokúsil zistiť cárov postoj k tejto otázke. Súhlasné stanovisko by znamenalo, že zvyšnú časť poľského územia, predtým patriaceho Prusku, by ovládol Napoleon. Spojením tohto územia so Sliezscom by tak mohol vytvoriť samostatný štát. Alexander I. návrh zamietol. Svoj postoj zdôvodnil tvrdením, že nechce byť spoluúčastníkom na krádeži úze-

²⁹ VPR, *Projekt inštrukcií predstaviteľom splnomocneným viesť rokovania o uzavretí mieru s Francúzskom*, s. 754 – 757.

³⁰ V súlade s ustanoveniami konvencie z 21. marca 1800, uzavretej medzi Ruskom a Portou. Tento stav malo garantovať aj Francúzsko.

³¹ VPR, *Projekt inštrukcií predstaviteľom splnomocneným viesť rokovania o uzavretí mieru s Francúzskom*, s. 754 – 756.

³² Tamže.

³³ VPR, *Anotácia dokumentu Generálporučík D. I. Lobanov-Rostovskij Alexandrovi I.* 21. júna 1807, s. 618; TATISTSCHÉFF, S. *Alexandre I. et Napoléon*. Paris 1891, s. 136.

mia pruského kráľa, s ktorým je spojený zmluvou.³⁴ Domnievame sa však, že hlavným dôvodom nebola len obhajoba záujmov Fridricha Wilhelma III., ale najmä presvedčenie, že na udržanie európskej rovnováhy je nevyhnutné udržať Prusko ako potenciálnu protiváhu Francúzska. Aby dosiahol zachovanie Pruska, musel ruský cár použiť všetko svoje diplomatické umenie.

Alexander I. predvídal, že francúzska strana navrhne uzavrieť aj spojenectvo medzi Ruskom a Francúzskom. Hoci bol rozhodnutý uzavrieť s Napoleonom mier a dodržiavať povinnosti, ktoré budú z dohody vyplývať, nepovažoval zatiaľ za nevyhnutné zakončiť toto zblíženie uzavretím spojenectva medzi obidvomi štátmi. Nemal dôvod sa domnievať, že by francúzska strana bola schopná uviesť závažné argumenty proti jeho rozhodnutiu, iba ak by Francúzsko sledovalo osobitné zábery, uskutočnenie ktorých by mohlo dosiahnuť takouto cestou. Tieto zábery sa mohli vzťahovať len na Turecko alebo Anglicko.³⁵

Turecká otázka bola pre Rusko dôležitým problémom z hľadiska budúcej zahranično-politickej orientácie. Preto cár dôrazne žiadal, aby sa vylúčila z predmetu rozhovorov s Francúzskom. Podstatou jeho zámerov bolo uskutočnenie priamych rusko-tureckých rokovaní. Nakoniec ani Napoleon netrval na diskusiách o týchto otázkach, ktoré by mohli narušiť vzájomné vzťahy a súhlasil s udržaním status quo vo východnej otázke. Je zaujímavé všimnúť si, že na dosiahnutie hlavného cieľa – uzavretie spojenectva s Ruskom proti Anglicku, Napoleon ľahko ustupoval Alexandrovi I. v mnohých prerokúvaných problémoch, vrátane východnej otázky.

Pre cára bolo však dôležité zistiť, aké sú budúce zábery Napoleona vo vzťahu k Turecku, či sa bude snažiť o úplné rozdelenie európskych dŕžav Turecka, alebo zamýšľa len čiastočné rozdelenie. Existovalo nemálo príčin, aby si cár neželal úplne vytlačiť Turkov z Európy. Osmanská ríša bola natoľko nepevná a dezorganizovaná, že nemohla byť nebezpečným susedom a súperom Ruska. Narušenie status quo prinášalo so sebou množstvo nepredvídateľných situácií. Rozdelenie bohatých a teritoriálne rozsiahlych provincií Turecka v Európe by mohlo vyvolať ďalšie dlhotrvajúce konflikty. Keby Rusko neovládlo Konštantínopol, jeho pozície v Čiernomorí by boli bezvýznamné. Pri konečnom rozdelení európskeho Turecka by nebolo možné zaobísť sa bez účasti Rakúska a územné rozšírenie tohto štátu nezodpovedalo záujmom Ruska, ani záujmom Francúzska. Všetky tieto dôvody nútili Alexandra I., aby sa rozhodne vyslovil proti konečnému rozdeleniu dŕžav Osmanskej ríše. V protiklade s plánmi Napoleona o úplnom alebo čiastočnom delení tureckých provincií, Alexander I. navrhol svoj plán rozdelenia „sfér vplyvu“. Cár neprotestoval proti reorganizácii správy v provinciách, ktoré hraničili s dŕža-

³⁴ VPR, *Projekt inštrukcií predstaviteľom splnomocneným viesť rokovania o uzavretí mieru s Francúzskom*, s. 757 – 759.

³⁵ Tamže, s. 758.

vami Francúzska a Ruska a mali pre nich osobitný význam. „Sférou vplyvu“ Ruska by tak bolo Moldavsko, Valašsko a Srbsko, „sférou vplyvu“ Francúzska – Albánsko, Dalmácia a Kotorská oblasť. Obidve mocnosti by sa zaviazali nezasahovať do politiky tej druhej v jej „sfére vplyvu“.³⁶

Ak mal Napoleon v úmysle oprieť sa o spojenectvo s Ruskom v boji proti Anglicku, tak bolo možné predpokladať, že bude trvať na dvoch požiadavkách – 1. na uzavretí ruských prístavov pre Anglicko, 2. na tom, aby mu Alexander I. pomáhal vplývať na londýnsky dvor a prinútil ho zmierniť pozíciu v otázke slobody morí a neutrálnej moreplavby. Obidve tieto požiadavky by mohlo Rusko splniť len za cenu roztržky s Anglickom. Preto mali ruskí splnomocnení vyvinúť maximálne úsilie, aby dokázali francúzskych zástupcov presvedčiť, že to v súčasnosti nezodpovedá ani ruským, ani francúzskym záujmom. Alexander I. si dobre uvedomoval silu anglického námorného loďstva. Keby došlo ku konfliktu, ruské námorné sily by boli s anglickými neporovnateľné. V ekonomickom záujme Ruska nebolo ani podieľať sa na kontinentálnej blokáde. V budúcnosti by cár bol ochotný prijať úlohu sprostredkovateľa v urovaní anglo-francúzskeho sporu. Ruská strana predpokladala, že keby anglická vláda nesúhlasila s navrhnutými podmienkami, Napoleon by sa pokúsil získať na svoju stranu Švédsko a Dánsko. Spojenectvo so severskými krajinami by mohlo byť predpokladom úspechu v konflikte s Anglickom.³⁷

Obidva dokumenty sú pravdepodobne jedným z variantov inštrukcií A. B. Kurakinovi a D. I. Lobanovi-Rostovskému na vedenie mierových rozhovorov v Tylži. Sú písané v prvej osobe, v mene Alexandra I. Kto ich písal, nie je známe. Nie sú datované, ani podpísané a nemajú charakter oficiálnych dokumentov, čo môžeme vysvetliť osobnou účasťou Alexandra I. na rozhovoroch. Tento fakt je možné objasniť aj charakterom samotných tylžských rozhovorov, ktoré sa začali v podmienkach náhleho obratu od vojny k mieru a priateľstvu s Napoleonom a tiež existenciou vážnych nezhôd v ruských vládnucich kruhoch.³⁸ Okrem toho sa dá tiež predpokladať, že Alexander I. nebol úplne presvedčený o priaznivom ukončení týchto rozhovorov, preto nedal dokumentom oficiálnu podobu. Je možné, hoci málo pravdepodobné, že obidva dokumenty boli len variantmi oficiálnych inštrukcií, ktoré sa neskôr stratili, po likvidácii vojenského tábora v Tylži. Texty inštrukcií sa našli medzi písomnosťami ministra zahraničných vecí A. Ja. Budberga, no neboli písané jeho rukou. Mohol však byť pri ich zostavovaní. Nie je vylúčené, že na ich príprave sa podieľal aj A. B. Kurakin. Je známe, že Kurakin mal

³⁶ Tamže; SIROTKIN, V. G. *Duel' dvuch diplomatij*, s. 98 – 99.

³⁷ VPR, *Projekt inštrukcií predstaviteľom splnomocneným viesť rokovania o uzavretí mieru s Francúzskom*, s. 758 – 759.

³⁸ Pozri VPR, pozn. č. 264, s. 717; pozn. č. 403 s. 750; pozn. č. 407, s. 752.

v predvečer podpísania rusko-francúzskeho prímeria dôverný rozhovor s cárom, počas ktorého Alexander I. uviedol dôvody, ktoré ho nútia „priať si mier“.³⁹ V liste Márii Fiodorovne z 30. júna 1807 Kurakin oznamuje, že dostal rozkaz od Alexandra I., aby spolu s D. I. Lobanovom-Rostovským pripravili mierovú dohodu s Francúzskom. V tom istom liste píše, že pracuje nad zostavením „priaznivej dohody“.⁴⁰

Porovnanie tylžských dohôd so spomínanými dokumentmi je svedectvom, že mnohé tézy Projektu inštrukcií a Doplnkového projektu k inštrukciám sa stali základom podpísaných dohôd. Korešpodencia medzi Napoleonom a Alexandrom I. v júlových dňoch pred podpísaním mierovej dohody a napokon aj samotný text tylžských dohôd ukazujú, aký široký okruh problémov sa podarilo prerokovať a vyriešiť vzájomne prijateľnou formou za krátky čas. Napoleon, v snahe urýchliť podpísanie francúzsko-ruskej mierovej dohody, zmenil najmä svoje plány v súvislosti s Pruskom. Alexander I. zrevidoval svoj názor na spojenectvo s Francúzskom a napokon súhlasil aj s podpísaním spojeneckej dohody.⁴¹

Základné dokumenty, podpísané v Tylži 7. júla 1807, pozostávajú z Rusko-francúzskej dohody o mieri a priateľstve, doplnenej osobitnými a tajnými článkami, a Rusko-francúzskej dohody o útočnom a obrannom spojenectve. Za ruskú stranu dohody podpísali A. B. Kurakin a D. I. Lobanov-Rostovskij, za francúzsku stranu Ch. M. Talleyrand. O dva dni neskôr ich ratifikovali obidvaja panovníci.

Dohoda o mieri a priateľstve zaväzovala obidve strany urýchlene prerušiť vojenské akcie. Dohoda stanovila situáciu, ktorá sa utvorila v Európe k momentu jej podpísania. Priznali sa všetky teritoriálne a politické zmeny v západnej Európe, ktoré boli výsledkom dobyvateľských vojen napoleonského Francúzska. Podľa V. G. Sirotkina to bolo „absolútne najväčším víťazstvom napoleonskej diplomacie“.⁴² Cársky režim musel uznať existenciu Varšavského veľkovojevodstva (spojeného personálnou úniou so Saskom), vytvoreného z časti bývalého pruského záboru Poľska. Ako protiváhu si Alexander I. vymohol zachovanie Pruska ako samostatného štátu, i keď v značne zmenšených hraniciach. Gdaňsk bol vyhlásený za slobodné mesto. Samotné Rusko neutrpelo nijaké územné straty, ale ešte získalo bialystockú oblasť. Varšavské veľkovojevodstvo sa dostalo do vazalskej závislosti od Francúzska. Na hraniciach Ruska sa tak vytvorila predná stráž francúzskeho

³⁹ VPR, Anotácia dokumentu A. B. Kurakin cárovnej Márii Fiodorovne. 22. júna 1807, s. 621; Russkij archiv, 1868 g., kn.1.,s. 176 – 183.

⁴⁰ VPR, Anotácia dokumentu A. B. Kurakin cárovnej Márii Fiodorovne. 30. júna 1807, s. 629.

⁴¹ VPR, Anotácie dokumentov Alexander I. Napoleonovi I. Tilsit 4. júla 1807, 6. júla 1807, 7. júla 1807, s. 630 – 631; Napoleon I. Alexandrovi I. Tilsit 6. júla 1807, s. 630; pozn. č. 423, s. 762.

⁴² SIROTKIN, V. G. *Duel dvuch diplomatij*, s. 101.

cisára.⁴³ Vznikom tohto štátneho útvaru postavil Napoleon zároveň prekážku medzi Prusko a Rusko, aby sa nemohli spojiť v prípadnom konflikte proti Francúzsku. Utvorenie Varšavského veľkovojvodstva nebolo v súlade so zámermi Alexandra I. V budúcnosti mohlo ľahko prispieť k obnoveniu Poľského kráľovstva, ktoré by si robilo nároky na tie bývalé poľské územia, ktoré získalo Rusko deleniami Poľska. Z pruských držav na západ od Labe utvoril Napoleon nové Vestfálske kráľovstvo, ktorého panovníkom sa stal Napoleonov najmladší brat Jerôme. Petrohrad tiež uznal existenciu Rýnskeho spolku i kráľovské tituly Napoleonových bratov.⁴⁴

Nepodarilo sa úplne vylúčiť zasahovanie Francúzska do východnej otázky. Napoleon sa považoval za sprostredkovateľa pri usporiadaní sporných otázok medzi Ruskom a Tureckom. Rusko malo tiež odvolať svoje vojská z Valašska a Moldavska. Francúzsko sa však zaviazalo, že neobsadí územie týchto kniežatstiev svojím vojskom.⁴⁵

V osobitných a tajných článkoch, ktoré tvorili súčasť mierových dohôd, sa Rusko zaviazalo stiahnuť svoje vojská z Kotorského zálivu. Priznalo tiež suverenitu Napoleona nad Iónskymi ostrovmi, za prísľub vojenskej pomoci v prípade, že jeho diplomatická intervencia v Konštantínopole stroskotá. Po uzavretí mieru s Anglickom mal byť Hannover pripojený k Vestfálsku. Ako náhrada sa malo Prusku vrátiť malé územie na ľavom brehu Labe.⁴⁶

V Rusko-francúzskej dohode o útočnom a obrannom spojení sa ruský cár a francúzsky cisár zaviazali spoločne vystupovať v každom vojenskom konflikte, ktorý by muselo viesť Francúzsko alebo Rusko proti ktorémukoľvek európskemu štátu. Spojenecká dohoda predpokladala v každom konkrétnom prípade určiť osobitnou konvenciou sily, ktoré každá strana použije proti spoločnému nepriateľovi, a body, kde tieto sily budú musieť pôsobiť.⁴⁷ Musíme však poznamenať, že

⁴³ Utvorenie Varšavského veľkovojvodstva protirečilo postulátu o prirodzenom charaktere spojenečtva, pretože takéto susedstvo skrývalo v sebe potenciálnu hrozbu a zväčšovalo pravdepodobnosť priameho vojenského konfliktu v budúcnosti, čo sa aj o päť rokov potvrdilo.

⁴⁴ Pozri VPR, *Rusko-francúzska dohoda o mieri a priateľstve*. Tilsit 7. júla 1807, s. 631 – 642 (vo francúzskom, aj v ruskom jazyku).

⁴⁵ Tamže. Roku 1802 bol sultán nútený prijať ruskú kontrolu nad menovaním miestnych vládcov (gospodarov) v Moldavsku a Valašsku. Ruský vplyv v týchto podunajských kniežatstvách, na Kaukaze a vo východnej Anatólii Turkov popudzoval. Napoleonove vojenské úspechy v druhej polovici roka 1805 podnietili Selima III. k rozhodnutiu. Na jeseň 1806 vymenil gospodarov vo Valašsku a Moldavsku bez súhlasu Rusov a uzavrel Ťžiny pre cudzie vojnové lode. V novembri 1806 vpadla ruská armáda do podunajských kniežatstiev, sultán odpovedal vyhlásením vojny. SKŘIVAN, A. *Evropská politika 1648 – 1914*. Praha 1999, s. 152.

⁴⁶ VPR, *Rusko-francúzska dohoda o mieri a priateľstve*, Tilsit 7. júla 1807. *Osobitné a tajné články*, s. 641 – 642.

⁴⁷ VPR, *Rusko-francúzska dohoda o útočnom a obrannom spojení*. Tilsit 7. júla 1807, s. 642 – 646 (vo francúzskom, aj v ruskom jazyku).

v období platnosti rusko-francúzskej spojeneckej dohody v r. 1807 – 1812 sa neurčili ani sily, ani body pôsobenia a neuzavrela sa vojenská konvencia s týmto účelom.

Ťažkým bol pre Rusko článok, ktorý formuloval požiadavky voči Anglicku. Predpokladalo sa, že ak Londýn neprijme sprostredkovateľstvo Ruska v urovnaní anglo-francúzskeho konfliktu alebo nebude súhlasiť do 1. novembra 1807 s uzavretím mieru, je Rusko povinné prerušiť s ním diplomatické a obchodné vzťahy.⁴⁸ Tento článok, ktorý v konečnom dôsledku znamenal pristúpenie ku kontinentálnej blokáde, vážne zasahoval ekonomické záujmy šľachty a do obchodných kruhov Ruska, lebo obchodné vzťahy s Anglickom boli oveľa rozvinutejšie ako s Francúzskom. Ale aj tu sa našiel spôsob, vďaka niektorým „dieram“ v dohode, ako zmierniť negatívny dosah. V zmluve sa nič nehovorilo o zásadách uskutočňovania neutrálneho obchodu, ktorý uľahčoval účasť Ruska v kontinentálnej blokáde.⁴⁹

Spolu s Francúzskom sa Rusko malo pokúsiť získať pre kontinentálnu blokádu aj Švédsko, Dánsko a Portugalsko. Tieto krajiny mali uzavrieť anglickým lodiam svoje prístavy a odvolať svojich vyslancov v Londýne. Dalo sa však predvídať, že spomínané krajiny by ťažko mohli s takouto požiadavkou súhlasiť.⁵⁰ Nedala sa vylúčiť aj možnosť napadnutia Ruska zo strany Anglicka a Švédska. Bolo nevyhnutné zabezpečiť od severu hlavné mesto Ruska, Sankt-Peterburg, ležiace blízko hraníc. Domnievame sa, že pravdepodobne už v Tylži sa nepriamo pripravovalo budúce pripojenie Fínska k Rusku, pre ktoré viedlo Rusko v rokoch 1808 – 1809 neľahkú vojnu so Švédskom.⁵¹ Pre Rusko znamenalo pripojenie Fínska zaokrúhlenie hraníc na severe a upevnenie prevahy v Baltickom mori.

Čo sa týka Osmanskej ríše, s ktorou bolo Rusko vo vojnovom stave, Napoleon navrhol sprostredkovať ukončenie vojny za podmienok výhodných pre Rusko. Zaviazal sa, že v prípade, ak by turecká vláda nesúhlasila so sprostredkovaním Francúzska v rusko-tureckom konflikte, vystúpi na strane Ruska.⁵² V skutočnosti sa rusko-turecké rozhovory sprostredkované Francúzskom síce skončili 24. augusta 1807 podpísaním dohody o prímerí,⁵³ ale vojna s Turkami sa neprerušila. Rusko ju muselo viesť bez akejkoľvek podpory zo strany Francúzska až do roku 1812. V Tylži sa Napoleon dopustil svojej obvyklej vierolomnosti – a to nielen voči Rusku, ale aj

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ *Rossijskaja diplomatija v portretach*, s. 118.

⁵⁰ *VPR, Rusko-francúzska dohoda o útočnom a obrannom spojeníctve*. Tilsit 7. júla 1807, s. 642 – 646.

⁵¹ Dňa 17. 9. 1809 bol uzavretý mier vo Frederikshamme, ktorým sa Švédsko zrieklo Fínska až po rieku Torneu a Alandských ostrovov.

⁵² *VPR, Rusko-francúzska dohoda o útočnom a obrannom spojeníctve*. Tilsit 7. júla 1807, s. 642 – 646.

⁵³ Pozri *VPR*, pozn. č. 426, s. 763.

voči Osmanskej ríši. Na jednej strane lákal Alexandra I. plánmi na možné delenie tureckých dŕžav v Európe, súčasne však ubezpečoval tureckého sultána o svojom priateľstve a sľuboval, že bude obhajovať nedotknuteľnosť jeho ríše.⁵⁴

Deviateho júla 1807, keď sa ratifikovali rusko-francúzske dohody, bola podpísaná aj rusko-francúzska dohoda o odovzdaní Kotorského zálivu a Iónskych ostrovov Francúzsku. Obsahom dohody boli inštrukcie o stiahnutí ruského vojska z týchto oblastí.⁵⁵

Aspoň stručne musíme spomenúť, že v ten istý deň bola podpísaná aj mierová dohoda Francúzska s Pruskom. Bola zostavená narýchlo a povrchno. Pre Berlín mala katastrofálne dôsledky. Ako sme už naznačili, Fridrich Wilhelm III. musel dať Napoleonovi k „dispozícii“ svoje územie medzi Labe a Rýnom, ako i poľské územia na východe. Oblasť okolo Cottbusu získalo Sasko. Prusku sa ponechalo „staré Prusko“, Pomoransko, Brandenbursko a Sliezske. Všetko ostatné sa mu odňalo.⁵⁶ Pritom sa Napoleon postaral o provokáciu proti Prusku. Vložil totiž do štvrtého článku tylžskej dohody vetu, že spomínané štyri provincie sa vracajú Prusku, t. j., že Prusko sa nezotiera definitívne z mapy Európy „z úcty k Jeho veličenstvu cisárovi všetkých Rusov“.⁵⁷

Mnohí historici vidia v Tylži dohodu o rozdelení sfér vplyvu v Európe. Napoleon sa snažil o dohodu s Alexandrom I. rovnako, ako sa v roku 1800 snažil o spojenectvo s jeho otcom Pavlom I. V jeho európskej politike stálo Rusko vždy v extrémnej pozícii – v prvých rokoch ako možný spojenec alebo nakoniec ako osudový protivník. V dobe, o ktorej hovoríme, robil Napoleon všetko preto, aby získal Rusko za spojencu, a tým i posilnil postavenie Francúzska voči jeho hlavnému rivalovi – Anglicku.

Ponúkajú sa však otázky: 1. Prečo pristúpilo na podpísanie spojeneckej dohody aj Rusko? Treba brať do úvahy, že Rusko v roku 1807 bojovalo vo zväzku s Pruskom a takmer celé územie bolo obsadené Francúzmi. Diplomatické rokovania sa vlastne viedli okolo vtedy fakticky neexistujúceho kráľovstva. Ruská diplomacia bola nútená vymeniť rusko-anglické spojenectvo za obnovenie Pruska. Pozíciu Alexandra I. v priebehu rozhovorov v mnohom určovala snaha zachovať

⁵⁴ *Dejiny diplomacie*, s. 400.

⁵⁵ VPR, *Rusko-francúzska dohoda o odovzdaní Kotora a Iónskych ostrovov Francúzsku*, Tilsit 9. júla 1807, s. 646 – 649.

⁵⁶ Pozri SCHOEPS, H. J. *Preussen. Geschichte eines Staaten*, s.111 – 114.

⁵⁷ VPR, *Rusko-francúzska dohoda o mieri a priateľstve*. Tilsit 7. júla 1807, s. 638. Prusko sa územne i počtom obyvateľstva zmenšilo takmer o polovicu. Muselo sa zaviazat, že sa pripojí ku kontinentálnej blokáde a zaplatí vojnovú náhradu. Všetky dôležité pruské pevnosti mali byť obsadené francúzskymi jednotkami, početný stav pruskej armády nesmel prekročiť 42 000 mužov. Ťažkým bremenom bol pruský záväzok vydržiavať v okleštenom štáte 150 000 francúzskych vojakov. Pozri SKŘIVAN, A. *Evropská politika 1648 – 1914*, s. 153.

Prusko ako štátnu jednotku. Pre ruského cára to malo dôležitý a principiálny význam. Napoleon zjavne nechcel urobiť takýto ústupok a pristúpil na tento krok len potom, keď bolo Rusko ochotné uzavrieť s Francúzskom spojenectvo. 2. Prečo Alexandrovi I. tak záležalo na záchrane Pruska? Domnievame sa, že to robil z pragmatických dôvodov. Tým, že sa snažil o jeho záchranu, obhajoval aj budúce záujmy svojho štátu. Predpokladal, že skôr alebo neskôr sa Prusi stanú spojencami Ruska proti Napoleonovi. Snažil sa tiež udržať si aspoň zvyšky ruského vplyvu v nemeckom priestore (ovládanom Francúzmi), a to bolo v daných podmienkach možné len v rámci vojensko-politického spojenectva s Napoleonom.

Alexander I. považoval mier s Francúzskom a nakoniec aj spojenectvo s ním v danej situácii za nevyhnutné, najmä preto, že na ďalší boj nemalo Rusko sily. Dobré chápal, že v zložitých podmienkach najlepšou taktikou a tiež stratégiou bude vyčkávanie. Už v Tylži Alexander I. tušil, že nová profrancúzska politika narazí doma na hlboký odpor jednak šľachty, ktorá stále v Napoleonovi videla revolúciu, jednak obchodných kruhov, pretože Anglicko bolo jedným z hlavných zahranično-obchodných partnerov Ruska a tento obchod musel Alexandrovou politikou nutne utrpieť a nepriaznivo sa odraziť na ekonomike krajiny. Ale cár zatiaľ nevidel iné východisko. Až začiatkom vojny v roku 1812 tylžské dohody stratili význam.

Ak sa však pozrieme na tylžské rozhovory z hľadiska vtedajšej medzinárodno-politickej situácie a ak zoberieme do úvahy momentálne reálne podmienky, tak musíme priznať, že ruský cár skutočne nemal na výber. V diplomatickom boji proti Francúzsku zostal sám. Rusko Tylžským mierom z teritoriálneho hľadiska nestratilo. Muselo sa len vzdať niektorých svojich pozícií vo východnom Stredomorí. Bolo síce nútené urobiť značné ústupky, zachovalo si však samostatnosť v rokovaniach. Obidve vlády si v texte dohodnutých zmlúv ponechali „zadné dvierka“ pre ďalšiu politiku v dvoch bodoch, ktoré ani jedna, ani druhá strana nemala v úmysle plniť a v ktorými boli rozhodnuté robiť politiku vo svojom záujme. Rusko v prípade spojenectva protianglického, Francúzsko v politike protitureckej a v otázke rozdelenia Turecka.

V Tylži bol Napoleon prvýkrát konfrontovaný s limitmi svojich možností, ktoré pred neho postavilo Rusko. Už niektorí významní súdobí politici usudzovali, že Francúzsko sa vydalo nesprávnym smerom, najmä vo vzťahu k Prusku. Keby Napoleon namiesto snahy o jeho zničenie túto mocnosť oslabil a na takom základe ju pripojil k Rýnskemu spolku, stavba, ktorú by sa mu tak podarilo zriadiť, by bola odolnejšia. Mier v Tylži mu to nemohol poskytnúť, ba dokonca prispel k jej otraseniu, lebo jeho podmienky boli tvrdé a prehnané. Ani spojenectvo francúzsko-ruské po Tylžskom mieri nespočívalo na takých pevných základoch, aby mohlo byť trvalé. Záujmy obidvoch veľmocí boli značne odlišné a objektívny vývoj ich musel skôr či neskôr znova postaviť proti sebe.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ІДЕОЛОГІЇ РОСІЙСЬКИХ ЄВРАЗІЙЦІВ 1920 – 1930 - Х РОКІВ

Тамара ПОЛЕЩУК

POLESHCHUK, Tamara. The Ukrainian issue in the ideology of the Eurasians 1920-1930s. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2018, vol. 18, no. 2, p. 56-72. For more than two centuries, the Ukrainian issue is a major factor in Russian national and state identity. After the collapse of the Russian Empire and the victory of the Bolsheviks in the Russian emigration environment, the concept of Russia-Eurasia as a distinct cultural and geographical world, hostile to the European West – Eurasianism, was formed. From the intellectual side, the formation of Eurasian ideology was influenced both by Slavophile and liberal-moderate opinion of the nineteenth and the early twentieth centuries. In the national question, the Eurasians stood on the basis of the theory of „unity in diversity“, and the core of the Eurasian nation was seen in the „triune of the Russian nation“ of the Russians, the Ukrainians and the Belarusians. That’s why, they were not only opposed to the political isolation of the Ukrainians from the Russians, but also, adhering to the idea of „all-Russian culture“, against the creation of a „high“ Ukrainian culture. Such a position caused criticism of leading representatives of the Ukrainian emigration, the expression of which, in particular, was a public discussion between D. Doroshenko and M. Trubetskoy. **Key words:** Ukrainian question, Eurasianism, „triune Russian nation“, „unity in diversity“, „all-Russian culture“, M. Trubetskoy, D. Doroshenko.

Ось вже понад два століття українське питання залишається подразником і маркером російської національної та державної ідентичності. На початку XIX ст. пісні, легенди, мова і навіть історичний досвід України сприймалися освіченим російським суспільством як надзвичайно мальовнича частина „общерусской“ (далі – „спільноросійської“) культури і викликали загальне захоплення. В. Сиповський подав майже п’ятсот творів російської літератури першої половини XIX ст., не враховуючи етн ографічних та критичних досліджень, у яких втілюється українська тема.¹ Однак вже на початку 40-х років сталася зміна російської opinii щодо України, тому що, як вважає Г. Грабович, саме тоді „Україна зачинає звучати власним голосом – мовою і літературою, що окреслюється і самоототожнюється, власне, на базі української мови – зацікавлення до неї, як і цей „філоукраїнізм“ ... спадає;

¹ СИПОВСЬКИЙ, В. Україна в російському письменстві. Частина 1. (1800 – 1850). Київ : Українська Академія Наук, 1928. 457 с.

для росіян вона, по суті, перестає бути „наша“.² Одним із перших це усвідомив тодішній кумир освіченої молоді літературний критик і публіцист Віссаріон Белінський, вважаючи, що створення україномовної літератури може привести і фактично вже веде до ідеї окремого українського суспільства, і відповідно – до виникнення нації, для якої ця література створюється.³ Деякі дослідники схильні вважати, що лише національна програма, сформована діячами Кирило-Мефодіївського братства, визначила поворот у російській громадській думці від романтичного українофільства до заперечення будь-яких проявів української окремішності.⁴ На думку ж П. Бушковича, до Кримської війни російська суспільність різних напрямів стосовно української історії, звичаїв, народної творчості притримувалася загалом „філоукраїнських“ позицій. Єдине, що не зустрічало однозначної підтримки, було мовне питання – зростаюча роль україномовної літератури.⁵ Загроза престижу і навіть цілісності Російської імперії, викликана поразкою в Кримській війні, реформи, що розпочалися в країні, пожвавлення польського й українського рухів – фактори, які спричинилися до обговорення в російському суспільстві питання про національну ідентичність, ключовим елементом якої стала проблема України та українців.

Спочатку національно-культурні прагнення українців не викликали занепокоєння ні з боку влади, ні суспільства. З активізацією польського руху і початком повстання 1863 р., яке мало на меті відновлення „історичної Польщі“, у таких впливових виданнях, як „Русский Вестник“, „Московские Ведомости“, „День“ набрала чіткої окресленості концепція „великої“ російської нації, що включала в себе „великоросів“, „малоросів“ і білоросів. З подання публіциста і видавця Михайла Каткова в освітньо-культурницькій діяльності українофілів побачили рух, породжений поляками з метою використати українців як союзників у боротьбі проти імперії.⁶ Лише тоді їхня

² ГРАБОВИЧ, Г. Теорія та історія: „горизонт сподівань“ і рання рецепція нової української літератури. In До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. Київ : Основи, 1997, с. 113.

³ RUTHERFORD, A. Vissarion Belinskij and the Ukrainian Question. In The Russian Review. 1995, vol. 54, no. 4, p. 500 – 515; ШПОРЛЮК, Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави. In Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії. Польщі та Білорусі). Київ : Дух і Літера, 2000, с. 260.

⁴ SAUNDERS, D. The Ukrainian Impact on Russian Culture. 1750 – 1850. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian, 1985, p. 252; ГРИЦАК, Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ : Генеза, 1996, с. 41.

⁵ BUSHKOVITCH, P. The Ukraine in Russian Culture 1790 – 1860: The Evidence of the Journals. In Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1991, b. 39, heft 3, s. 340.

⁶ КАТКОВ, М. Н. Собрание статей по польскому вопросу, помещавшихся в Московских Ведомостях, Русском Вестнике и Современной Летописи. 1863 год. Москва : Унив. тип.,

діяльність почала викликати підозру, оскільки видавалося, що український рух ставить під сумнів єдність російської нації. З подання правої преси, яка поєднала українофільство з „польською інтригою“, соціалістичною пропагандою і сепаратизмом, уряд побачив загрозу для держави навіть у культурницьких заходах українофілів, зокрема, у виданні рідною мовою освітньої літератури для народу. Тому Валуєвський циркуляр 1863 р. і заборонив публікацію українською мовою шкільних та релігійних видань. У 1876 р. уряд пішов ще далі в своєму ототожненні української мови і культури з політичним сепаратизмом – був виданий таємний Емський указ, який забороняв ввезення українських книг і брошур з-за кордону, друкування і видання українських творів й перекладів, українські сценічні вистави та друкування українських текстів для нот.⁷ Намагання самих українофілів, зокрема відомого історика й колишнього кирило-мефодіївця Миколи Костомарова, заперечити політичний характер їхньої діяльності не зупинили наступ на українську справу. Спроби ж ліберально налаштованих російських діячів, як, наприклад, літературний критик і публіцист Олександр Пипін, подивитися на український рух крізь призму загальнослов'янських процесів, особливо успіху не мали. Зауважимо, що О. Пипін, як і решта помірковано-ліберальної російської інтелігенції та частина українських діячів-громадівців сприймали Україну частиною єдиного державного організму, складову східнослов'янського етнокультурного й соціально-політичного цілого, що має спільні інтеграційні властивості при збереженні індивідуальних національних особливостей народів, які входять до його складу. Вони виступали за зняття обмежень з української мови та літератури, за вільний розвиток української культури, але в рамках „спільноросійської“. Водночас вони не підтримували тих, хто прагнув бачити українську мову мовою „високої“ культури, творити національно-орієнтовану науку, тим паче політизувати український рух.⁸

На початку ХХ ст., особливо після Маніфесту 17 жовтня 1905 р., російська влада зробила певні поступки національним рухам загалом й українському зокрема. Однак спроби ухвалити закон про початкову освіту українською мовою та запровадити українську мову в місцеве судочинство були

1887, вып. 1, с. 277.

⁷ Докладніше: МИЛЛЕР, А. Украинский вопрос в Российской империи. Київ : Laurus, 2013, с. 111 – 156, 196 – 224.

⁸ ПОЛЕЩУК, Т. Образ України в російській громадській думці другої половини ХІХ ст. (на прикладі наукової і публіцистичної спадщини Олександра Пипіна). In Вісник Львівського університету. Серія історична. Ів. Франка. Львів : ЛНУ ім., 2002, вип. 37, част. 1, с. 396 – 409.

невдалими.⁹ Паралельно активізували наступ на український рух праві сили. Уособленням цього наступу стала праця С. Щоголева, в якій національно-культурні прагнення українців бачилися насамперед як вияв польської, австрійської, німецької та інших антиросійських „інтриг“.¹⁰ Небезпеку в українському рухові відчули й російські ліберали, прикладом чого стала дискусія з національного питання на сторінках журналу „Русская мысль“, редактором якого був відомий вчений, чільний представник партії конституційних демократів Петро Струве. Пройшовши складну ідейну еволюцію – від захоплення ідеями марксизму та європейського лібералізму – після революційних потрясінь 1905 р. П. Струве став прихильником російської великодержавності та імперського статусу Росії.¹¹

У статті „На разные темы. Что же такое Россия? (по поводу статьи В. Е. Жаботинского)“ П. Струве стверджував, що він сприймає Росію як „національно-російську державу“, розуміючи під росіянами великоросів, малоросів і білорусів. Цю „триєдність“ Струве й оголошував „російською нацією“, бачачи в ній „зростаючу національну силу, націю, що творилася (nation in making)“. Хоча він і заперечував ототожнення термінів „російський“ і „великоросійський“, але відводив „великоросійській“ культурі й мові роль гегемона у творенні російської нації. Українську і білоруську культури він розглядав як локальні варіанти цієї культури, що мають вторинне, обласне значення. У розвитку місцевих мов, зокрема й української, Струве бачив безцілну трату психічних сил населення, а також розбазарювання засобів, які могли б піти на піднесення „спільноросійської“ культури.¹²

У дискусію із П. Струве вступив відомий правник і публіцист Богдан Кістяківський, який на сторінках „Русской мысли“ помістив статтю під красномовним псевдонімом „Українець“. Він звертав увагу читачів на антиукраїнську діяльність російської правої та частково ліберальної преси, а також на дії влади, яка заборонила українські культурні товариства й орга-

⁹ САДОВСКИЙ, В. Украинский вопрос в третьей Думе. In Украинская жизнь. 1912, №5, с. 17 – 27.

¹⁰ ЩЕГОЛЕВ, С. Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма. Киев : Типография И. Н. Кушнерев и Ко, 1912. 588 с.

¹¹ СТРУВЕ, П. Б. Великая Россия. Из размышлений о проблеме русского могущества. In Patriotica. Политическая культура, религия, социализм: Сборник статей за пять лет (1905 – 1910). Санкт-Петербург : Издание Д. Е. Жуковского, 1911, с. 73 – 96. Одне з найглибших досліджень інтелектуальної еволюції П. Струве: ПАЙПС, Р. Струве: левый либерал, 1870 – 1905. Москва : Московская школа политических исследований, 2001, т. 1. 552 с.; ПАЙПС, Р. Струве: правый либерал, 1905 – 1944. Москва : Московская школа политических исследований, 2001, т. 2. 680 с.

¹² СТРУВЕ, П. Б. На разные темы. Что же такое Россия? (по поводу статьи В. Е. Жаботинского). In Русская мысль. 1911, кн. 1, с. 184 – 187.

ни преси, не допустила українську мову до початкової освіти. Його дивувало, що російське прогресивне суспільство й преса байдужі до заборон і репресій щодо українців.¹³ Там, де Струве описував ситуацію термінами мови і культури, його опонент прямо писав про дискримінацію, яка і складала суть „української проблеми“. Українець погоджувався зі Струве, що національні культури створюються усвідомлено і цілеспрямовано, однак наголошував, що „російська культура“ творилася за активної участі держави і РПЦ, а українська – демократичними силами знизу.¹⁴ Його також непокоїло те, що розвиток освіти лише російською мовою веде до трагічного розриву між українською інтелігенцією й масою неграмотного народу. Він вірив також, що українська культура, попри всі обставини, у майбутньому стане „самобутньою і повною“.¹⁵

П. Струве відповів Б. Кістяківському розгорнутою статтею, в якій чітко сформулював своє бачення українського питання: „Не маючи нічого проти культурних українських прагнень як прагнень підтримувати й леляти „місцеві“ особливості побуту і мови, я свідомо і рішуче висловлююся проти загострення цих „обласних“ тенденцій до політичного й культурного партикуляризму, який заперечує спільноросійську культуру, її орган і символ – спільноросійську мову, який прагне обласне українське начало поставити в один ряд і на один рівень з національною стихією, яка ... в єдиній Росії повинна бути єдиною“.¹⁶ На його думку, перед українським рухом в Росії і перед українською мовою – два шляхи: „Один шлях – скромного обласного розвитку. На цьому шляху малоросійська мова буде зберігатися (головне – зберігатися!) і розвиватися як місцева мова, як мова місцевої художньої культури, ... як мова місцевої початкової школи“. Але можливим є і другий шлях: надати українській мові „суспільне і державне завдання“, зробити „організуючим знаряддям у соціальній і політичній боротьбі“, створити „нову національну і цілісну культуру“, яка повинна витіснити спільноросійську з території „етнографічної“ України.¹⁷ Він застерігав українську інтелігенцію: „якщо інтелігентська „українська“ думка вдарить у народний ґрунт

¹³ УКРАИНЕЦ, К вопросу о самостоятельной украинской культуре. In Русская мысль. 1911, кн. 5, с. 133 – 136.

¹⁴ УКРАИНЕЦ, К вопросу о самостоятельной украинской культуре. In Русская мысль. 1911, кн. 5, с. 140.

¹⁵ УКРАИНЕЦ, К вопросу о самостоятельной украинской культуре. In Русская мысль. 1911, кн. 5, с. 143, 146.

¹⁶ СТРУВЕ, П. Б. Общерусская культура и украинский партикуляризм (Ответ Украинцу). In Русская мысль. 1912, кн. 1, с. 74.

¹⁷ СТРУВЕ, П. Б. Общерусская культура и украинский партикуляризм (Ответ Украинцу). In Русская мысль. 1912, кн. 1, с. 83.

і запалить його своїм „українством“, то це обернеться „величезним і нечуванним розколом російської нації, ... справжньою державною і народною бідю“. Водночас він виступив проти антиукраїнських урядових репресій і закликав, на його думку, традиційно українофільське російське прогресивне суспільство вступити в ідейну боротьбу з „українством“, як з тенденцією послабити і частково навіть ліквідувати „великий здобуток нашої історії – спільноросійську культуру“.¹⁸

Позиція П. Струве в українському питанні спричинила хвилю обурення в середовищі української ліберальної громадськості. Насамперед гостро зреагували в редакції російськомовного журналу „Украинская жизнь“, який почав виходити в Москві 1912 р. саме для українсько-російського порозуміння. Так, редактор цього видання Симон Петлюра наголошував, що „безглузді інсинуації та люті доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства, байдужість, цілковите ігнорування нас російськими марксистами, наявність застережень і обмежень у визнанні за нами прав російськими народниками, політика російських конституційних демократів, що йде ще далі в сенсі обмеження цих прав, ... породила з боку ідеолога ліберальної частини російського суспільства проповідь боротьби проти нас нібито в інтересах російського народу, але насправді в інтересах російського імперіалізму – ось та атмосфера, те живе коло фактів, з яким доводиться рахуватися українству щоразу, коли постає питання про його ставлення до російського суспільства“.¹⁹

Ймовірно, що погляди П. Струве, як і російської ліберальної спільноти загалом, вплинули на його улюбленого учня – студента економічного факультету Петербурзького університету Петра Савицького, уродженця Чернігівщини. В одній із своїх перших публікацій молодий економіст стверджував, що в XII–XIV ст. існувала „всеруська“ культурна єдність. У подальшому Україна, незважаючи на важкі часи „панського засилля“, зуміла зберегти демократичний дух Заходу і водночас увібрати в себе традиції візантійської православної цивілізації. Москва, що створила сильну державність, перетворилася в імперію тільки в результаті об'єднання з „живою і творчою культурою Малоросії“. Важливу роль у перетворенні Росії в імперію відіграв Петро I, який сприяв злиттю „української живої“ та московської

¹⁸ СТРУВЕ, П. Б. Общерусская культура и украинский партикуляризм (Ответ Украинцу). In Русская мысль. 1912, кн. 1, с. 85, 86.

¹⁹ ПЕТЛЮРА, С. О переоценке. In Украинская жизнь. 1913, №1, с. 5. Зауважимо, що позицію П. Струве в українському питанні не схвалили і його однопартійці на чолі з лідером конституційних демократій П. Мілюковим, що спричинить у 1915 р. вихід П. Струве з партії (докладніше: ЩЕРБІН, Л. Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905 – 1918). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. 248 с.).

культур. Отже, основне „імперіотворче“ ядро Російської імперії – „велика російська національна єдність“ – сформувалася у XVIII ст. „злиттям Москви і України“. Тому російська культура XVIII – XIX століть багато в чому мала українське коріння.²⁰

Революція 1917 р. і розпад Російської імперії, катастрофа громадянської війни, остаточне утвердження більшовицького режиму майже на всьому просторі колишньої імперії – ці чинники стали великою травмою для російської інтелігенції, значна частина якої залишили країну. Саме в середовищі російської еміграції в Європі виникне своєрідна течія філософсько-історичної та політичної думки, що отримає назву „євразійство“. Біля витоків євразійства стояла група молодих учених, емігрантів з Росії, які зустрілися в 1920 році в Софії. Засновниками євразійства стали: філолог князь Микола Трубецькой (1890–1938), економіст і географ Петро Савицький (1898–1968), православний богослов Георгій Флоровський (1893–1979), музичний критик Петро Сувчинський (1892–1985). У формування ідеології євразійства значний внесок зробили також філософи Лев Карсавін, Семен Франк, Володимир Ільїн, історики Микола Алексеєв, Георгій Вернадський, Петро Біцилли та інші представники російської культури в еміграції.

Появі євразійства сприяли дві публікації: книга М. Трубецького „Європа и Человечество“ (Софія, 1920) і рецензія на неї П. Савицького під назвою „Європа и Евразия“ (Русская мысль. 1921. №1-2). Маніфестом євразійства вважають збірник статей „Исход к Востоку. Предчувствия и свершения. Утверждение евразийцев“ (Софія, 1921). В наступне десятиліття євразійці, перебуваючи в різних містах Європи, активно працювали над ідеологічним і організаційним оформленням нового руху. Зокрема, вони розгорнули активну публіцистичну діяльність, видавши значну кількість книг і періодичних збірників.²¹ Організаційне оформлення євразійського руху відбулося наприкінці 1924 року на нараді у Відні, де було створено керівний орган – Вищу євразійську раду на чолі з князем М. Трубецьким. На середину 1920-х років у євразійському русі спостерігається поділ на ліве (прорадянське і пробільшовицьке) та праве крило, що призведе до його розколу. Вреш-

²⁰ САВИЦКИЙ, П. Н. Борьба за империю. Империализм в политике и экономике. In Русская мысль. 1915, №2, с. 68 – 71.

²¹ Наприклад, збірники статей: На путях. Утверждение евразийцев. Берлин, 1922; Россия и латинство. Берлин, 1923; Евразийский временник. Берлин; Париж, 1923–1927, вып. 1 – 3; Евразийский сборник. Прага, 1929; Тридцатые годы. Париж, 1931; періодичні видання: Евразийская хроника. Прага; Париж; Берлин, 1925 – 1937, вып. 1 – 12; Евразийские тетради. Париж, 1934 – 1936; Евразиец. Брюссель, 1929 – 1935, вып. 1 – 35; Евразия. Париж, 1928 – 1929, №1 – 35.

ті-решт евразійський рух, переживши низку кризових моментів, поступово вичерпав свій потенціал, а з початком Другої світової війни занепав зовсім.

У своїх засадничих працях, колективних маніфестах, статтях і брошурах евразійці спробували відповісти на розпад російської державності і висунули низку історіософських, культурологічних і політичних ідей для подальшої реалізації в ході активної соціально-практичної діяльності. Заради своєї мети – порятунку цілісності Російської держави – вони розробили ідеологію, що мала сприяти єдності всіх народів, які населяли цю державу. Основними складовими ідеології евразійства стали: заперечення європоцентризму і визнання рівноправності всіх цивілізацій; критичне ставлення до романо-германського Заходу, який, на їхню думку, прагнув до всезагальної європеїзації людства і знищення самотності національних культур; утвердження Росії як Євразії – особливого континенту, самотнього культурно-географічного світу, відмінного від Європи та Азії, але зі схильністю до останньої; російський народ не вичерпується слов'янством, він пов'язаний через „туранський елемент“ своєю культурою з неслов'янськими народами Євразії; ядром евразійської нації мав стати російський народ – „триєдина нація“ росіян, українців та білорусів; ієрархічна побудова культури на принципах „соборності“, духовна (релігійна) сутність культури; монгольське панування було благом для Росії, адже саме від монголів росіяни перейняли свою державну ідеологію і здатність до об'єднання континенту в державне ціле; розуміння російської революції як, з одного боку, катастрофічного завершення згубного процесу європеїзації Росії, а з другого – як початок її благодатного „повороту на Схід“; констатація краху ліберальної демократії та висунення їй на зміну нового державного устрою – ідеократії, в якому правляча еліта об'єднана спільною „ідеєю-правителькою“; недосконале втілення ідеократії вони бачили у більшовизмі та фашизмі, а справжньою ідеократією вважали евразійство.²²

Якщо, окреслюючи модель національного і культурного розвитку Росії-Євразії та характеризуючи її взаємодію із західною цивілізацією, ідеологія евразійства спиралася насамперед на слов'янофільську і панславістську традицію XIX ст., то у своєму баченні українського питання вони виходили

²² Про ідеологічну концепцію та політичну діяльність евразійців див.: ПАШУТО, В. Т. Русские историки-эмигранты в Европе. Москва : Наука, 1992. 398 с.; ЛАРЮЭЛЬ, М. Идеология русского евразийства, или Мысли о величии империи. Москва : Наталис, 2004. 287 с.; АНТРОПОВ, О. К. Российская эмиграция в поиске политического объединения (1921 – 1939). Астрахань : Издательский дом „Астраханский университет“, 2008. 326 с. Про інтерпретацію евразійцями національного питання: ШНИРЕЛЬМАН, В. А. Евразийство и национальный вопрос. In Этнографическое обозрение. 1997, №2, с.112 – 125; ШНИРЕЛЬМАН, В. А. Русские, нерусские и евразийский федерализм: евразийцы и их оппоненты в 1920-е годы. In Славяноведение. 2002, №4, с. 3 – 20.

з притаманного помірковано-ліберальним колам російського суспільства концепту „єдність у різноманітності“. Символічно, але учень і послідовник П. Струве Петро Савицький стане одним із найвпливовіших лідерів євразійства. П. Савицький не мінятиме свого підходу щодо українського впливу на створення Російської імперії та „спільноросійської культури“.²³ А коли один із критиків назвав євразійську збірку „Исход к Востоку“ „спробою національного самовизначення великоросів“, то Савицький побачив у цьому „курйоз“, тому що з чотирьох авторів збірки троє (сам П. Савицький, П. Сувчинський і Г. Флоровський) були тісно пов'язані з Україною. Більше того, він вважав, що враховуючи походження авторів і культурну традицію, на якій вони формувалися, то євразійство виявиться явищем такою ж мірою українським, як і великоросійським.²⁴

Важливість українського питання для євразійської ідеології усвідомлював не лише П. Савицький, але й такі засновники та ідеологи руху, як М. Трубецькой, Г. Вернадський, П. Біцилли та ін. Очевидно, що одна з головних причин – політика „українізації“ в СРСР, яка, на думку євразійців, могла призвести до виникнення повноцінної української культури, що у майбутньому загрожувало б єдності євразійської нації. Доречно нагадати, що в радянській Україні в процесі так званої літературної дискусії 1925–1928 років письменник і публіцист Микола Хвильовий у своїх памфлетах („Камо грядеши“, „Думки проти течії“, „Україна чи Малоросія?“) закликав молодих письменників вчитися на прикладі європейської, а не російської культури. Хвильовий добре знав російську літературу, і вона посідала не останнє місце в його інтелектуальному арсеналі. Але він гостро відчував небезпечну асиметрію в українсько-російських культурних відносинах; вважав, що однобічна орієнтація на російську культуру закріплювала колоніальний статус України, оберталася епігонством, позадництвом і мавпуванням. Ба більше, вслід за О. Шпенглером, Хвильовий вважав, що віднині саме Азія з її „соціальною пафосом“ стане авангардом планетарного Відродження і буде творчо стимулювати Захід. „Євразією“ письменник назве Україну – країну „на межі двох великих територій, двох енергій“. Ця Україна-Євразія має історичну місію: очолити „азіатський Ренесанс“, запозичивши від „фаустовської Європи“ кращі досягнення її генія. Тобто, призначення України-Євразії – не протиставлення, а воз'єднання континентів у пориві творчого відродження. Цей процес стане порятунком і для Росії, бо допоможе їй звільнитися

²³ САВИЦКИЙ, П. Н. Великороссия и Украина в русской культуре. In Родное слово. 1926, №8, с. 10 – 14.

²⁴ САВИЦКИЙ, П. Н. В борьбе за евразийство. Полемика вокруг евразийства в 1920-х годах. Париж 1931, с. 8 – 9.

від імперських синдромів і відчутти смак свободи для духовного ренесансу.²⁵ На думку відомого українського інтелектуала І. Дзюби, є очевидна суперечність між орієнтацією на Європу і версією „азіатського ренесансу“. Однак ця суперечність знімається спільністю їхнього призначення в концепції Хвильового: пошук міжнародного контексту для відродження України.²⁶

Саме значимість українського питання для ідеологів евразійства можна пояснити появу 1927 р. статті М. Трубецького „К украинской проблеме“. Головна теза автора – застерегти українців від намагань створити „високу“ національну культуру, яка, на його думку, загрожуватиме єдиній „спільно-російській“ (у Трубецького – „общерусской“) як основі евразійської культури. Далі міркування М. Трубецького майже повністю перегукуються з думками П. Савицького. Так, витоки „спільноросійської“ культури Трубецької бачив у XII–XIV ст., коли культура Західної Русі (українська) й культура Московської Русі (великоросійська) становили „дві різні редакції“ „спільноросійської“ культури. Однак упродовж XV, XVI й першої половини XVII ст. вони розвивалися різними шляхами.²⁷ За Петра I, на зламі XVII і XVIII століть, відбулася „українізація великоросійської духовної культури“ (тут і далі – курсив М. Трубецького) шляхом „викорінення“ московської редакції, і російська культура стала „єдиною“. Отже, московська культура „померла“, а та культура, що утвердилася в Росії, стала „органічним і безпосереднім продовженням не московської, а кийівської, української культури“. Більше того, на його думку, літературна мова, література (поезія, проза, драматургія), музика, живопис, церковна архітектура, освіта – вся духовна культура Російської імперії своїм створенням зобов'язана досягненням української культури, привнесеним у Росію освіченими українцями.²⁸

Трубецької виходив також з того, що кожна культура повинна мати „верхній“ і „нижній“ поверхи („висока“ й „низька“ культури у П. Струве). Тому, вважає він, поряд з „високою“ „спільноросійською“ культурою у XVIII – XIX ст. природнім чином розвивалися локальні індивідуальні культури (великоросійська, малоросійська, білоруська). Трубецької був стурбований зростанням „культурного сепаратизму“ в радянській Україні, бо

²⁵ ХВИЛЬОВИЙ, М. Візія Азіатського ренесансу і Україна. In Твори в п'ятьох томах. Нью-Йорк – Балтімор – Торонто : Об'єднання українських письменників „Слово“; Українське видавництво „Смолоскип“ імені В. Симоненка, 1983, т. 4, с. 419 – 422.

²⁶ ДЗЮБА, І. Микола Хвильовий: „Азіатський ренесанс“ і „Психологічна Європа“. In Дзеркало тижня. 2005, №40, 14 жовтня.

²⁷ ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. К украинской проблеме. In Евразийский временник. 1927, кн. 5, с. 165 – 166.

²⁸ ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. К украинской проблеме. In Евразийский временник. 1927, кн. 5, с. 167 – 171.

бачив у ньому загрозу „спільноросійській“ культурі. На його думку, майбутня українська культура не повинна конкурувати з „спільноросійською“, а повинна доповнювати її, стати „індивідуацією культури спільноросійської“, фактично існувати як „низька“ культура. Він попереджав українців, що якщо вони відкинуть „високу“ „спільноросійську“ культуру, то їх чекає культурний занепад. Трубецької критикував українських націоналістів, „вузьких і фанатичних правих шовіністів“, які порушують природній хід розвитку української культури. Особливо негативно відгукувався про галичан, національна самосвідомість яких, на його думку, „спотворена“ і багатомісним „долученням“ до духу католицизму, і польським поневоленням, і „тією атмосферою провінційно-сепаратистської національної (точніше мовної) боротьби, яка так характерна для колишньої Австро-Угорщини“.²⁹

М. Трубецької швидше за все розумів, що його позиція буде неприйнятною для української еміграції. Однак на публічну дискусію він погодився лише з відомим істориком, політичним і громадським діячем, професором Українського Вільного університету у Празі Дмитром Дорошенком. Стаття Д. Дорошенка з'явилася на сторінках „Евразийской хроники“, як і відповідь М. Трубецького українському історику. (Доречно звернути увагу, що подібним чином зробив П. Струве, вступивши в дискусію з Б. Кістяківським на сторінках „Русской мысли“ у 1911–1912 рр.).

Дорошенко, відзначивши академізм і виваженість публікації Трубецького, все ж вирішив внести, як він пише, „деякі фактичні правки“. На думку українського професора, розбіжність між двома редакціями „спільноросійської“ культури починається не в XV ст., а в XIII ст., хоча вже до того часу між ними існували відмінності в мові та побуті. На середину XVII ст. ця різниця охоплювала набагато ширші сторони життя, ніж це бачив Трубецької. Кожний, хто вивчав внутрішній уклад Московії та України у другій половині XVII ст., продовжував Дорошенко, бачить велику різницю у сфері правових понять і судової практики, в побуті, сімейних відносинах, становищі жінки в сім'ї тощо.³⁰ Опонуючи іншій тезі Трубецького, український історик наголосив, що Петро I запозичив в української культури тільки окремі, переважно формальні речі, так само, як і в Заході він брав не внутрішній зміст європейської цивілізації, а її зовнішні, практичні досягнення. Для самої України „відплив“ культурних сил на північ, поряд із заборонними заходами стосовно української культури, а також заходами економічного і політичного характеру російської влади в першій половині XVIII ст. при-

²⁹ ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. К украинской проблеме. In Евразийский временник. 1927, кн. 5, с. 172 – 173, 177 – 179, 183.

³⁰ ДОРОШЕНКО, Д. И. К „украинской проблеме“. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 42 – 43.

звели до того, що „Україна дійсно ставала „глухою провінцією“, а її культура втрачала здатність конкурувати з новою російською культурою, що розвивалася на півночі за допомогою українських сил“. Дорошенко переконаний, що як не відбулося „культурної українізації Великоросії“ в тому широкому розумінні, про яке писав Трубецької, так і не відбулося до середини XIX ст. втрати українською інтелігенцією усвідомлення своєї культурної окремішності від великоросів. А українське літературне відродження стало одним із проявів живучості української національної й державної традиції.³¹

Оцінюючи тезу Трубецького про два „поверхи“ культури, Дорошенко побачив у ній старий рецепт „літератури для хатнього вжитку“, винайдений після Валуєвського циркуляру та Емського указу, що, на його думку, не зупинило українців від створення своєї власної національної культури. Заперечуючи Трубецькому, який не вірив у можливість появи „верхнього поверху“ самостійної української культури, Дорошенко стверджував, що українська культура будується не на порожньому місці; адже вона бере початок з часів Володимира і Ярослава, а за визнанням Трубецького, у XVII ст. саме її перейняла Московія. Оскільки українці дійсно зробили вагомий внесок у розвиток „спільноросійської“ культури упродовж XVIII – XIX ст., то, переконаний Дорошенко, незважаючи на те, що вони писали російською мовою, „це ж продукт творчості українського генія, українського духу, і ми не думаємо від них відмовлятися, як не відмовлялися і вони від своєї української національності“.³² Він також заперечив тезу Трубецького про те, що нова українська культура творилася і розвивалася як ворожа до російської. На думку Дорошенка, українська культура „переслідувала самостійні позитивні цілі: через національне перейти до загальнолюдського“. Він переконаний, що український народ має всі підстави для того, щоб і надалі українська культура „розвивалася органічно, повно і широко“.³³

У позиції українського історика М. Трубецької побачив кілька недоліків, зокрема те, що його думки „вихоплені“ із загального контексту інших євразійських ідей, а також типово „західницькі“ уявлення самого Дорошенка. Тому, на відміну від нього, Трубецької бачив цінність української культури XVII–XVIII століть не в її європейськості, а в тому, що ця культура зберегла вірність православній вірі. Причому, ідеолога євразійців не цікавила та частина українського народу, яка „не втрималася в православ’ї” і чию

³¹ ДОРОШЕНКО, Д. И. К „украинской проблеме“. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 44 – 46.

³² ДОРОШЕНКО, Д. И. К „украинской проблеме“. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 47 – 48.

³³ ДОРОШЕНКО, Д. И. К „украинской проблеме“. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 49 – 50.

культуру євразійці вважали „духовно спотвореною“.³⁴ Він віддавав належне Україні за те, що незважаючи на своє „західництво“, вона зберегла вірність православ'ю. Саме останнє, на його погляд, і дозволяло подолати взаємне відштовхування і зайнятися виконанням „загальнонаціональних завдань“, головне з яких він бачив у „збереженні чистоти російського православ'я“.

Трубецької ще раз наголосив, що в XVII–XVIII століттях відбулася „українізація великоросійської духовної культури“, в ході якої Росія запозичила не „український дух“, а лише окремі елементи української культури, причому деякі українці самі заразилися російським державницьким духом. Більше того, „спільноросійська культура петровської і післяпетровської епохи була компромісом між українською і московською редакцією дпетровської російської культури“.³⁵

Трубецької заперечив твердження Дорошенка, як і деяких інших критиків, приписати йому намагання „зробити українську культуру культурою нижчих класів, а великоросійську – культурою вищих прошарків суспільства“, ототожнити термін „спільноросійський“ з терміном „великоросійський“. Хоча він скептично поставився до існування „загальнолюдської культури“, про яку писав Дорошенко, все ж переконаний, що для української культури шлях „від національного до загальнолюдського“ веде через „спільноросійську культуру“.³⁶ Трубецької не став заперечувати можливість творення українською мовою науки і „великої літератури“, хоча і вважав її головним „зряддям відмежування від спільноросійської культури“. Він залишився переконаним у тому, що українська національна самосвідомість все ж „повинна містити в собі два елементи – спільноросійський і специфічно-український“.³⁷

Суголосні Трубецькому погляди в українському питанні мав ще один із провідних діячів євразійського руху – історик Георгій Вернадський, син відомого вченого, першого президента української Академії наук Володимира Вернадського. Йдеться про публікацію під назвою „Князь Трубецкой и украинский вопрос“, написану ймовірно 1938 р. На відміну від Трубецького, Вернадський вважав, що українське питання не можна розглядати поза політикою, лише у мовному й культурно-історичному контекстах.

³⁴ ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. Ответ Д. И. Дорошенку. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 51 – 52.

³⁵ ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. Ответ Д. И. Дорошенку. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 53 – 54.

³⁶ ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. Ответ Д. И. Дорошенку. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 55 – 56.

³⁷ ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. Ответ Д. И. Дорошенку. In Евразийская хроника. 1928, кн. 10, с. 57 – 58.

Адже саме політичні реалії, в тому числі й перебування західноукраїнських земель поза межами СРСР, складна міжнародна обстановка, викликана Мюнхенським пактом 1938 р., неоднозначні німецько-радянські відносини ускладнюють відносини між росіянами та українцями. Все ж він вірив, що між російським і українським народами відновляться справжнє єднання і співпраця, і що обидва народи зможуть продовжити свою спільну роботу в побудові Євразійського світу.³⁸

Один із найглибших аналізів євразійства загалом і їхнього бачення українського питання належить професорові Українського Вільного університету в Празі та Української господарської академії в Подєбрадах, юристу й економісту Олександрові Мицюку. Серед причин виникнення цієї течії він називав низку чинників: поразка Росії у світовій війні, перемога більшовиків, критичне ставлення до ідеалів, гасел і тактики „білих“, глибоке розчарування в союзниках і в Європі загалом. „Одвертаючись від Європи, частина російської емігрантської інтелігенції почала витворювати ідеологію, що її можна б поставити проти комуністичної й що за нею пішов би російський народ“, наголошував О. Мицюк.³⁹ На його переконання, євразійство є спробою в нових умовах обґрунтувати стару теорію „православ'я, самодержавство, народність“ Миколи І. У ХІХ ст. він бачив й інтелектуальні витоки євразійства: російські слов'янофіли, М. Данилевський, К. Леонтьєв, М. Катков та ін. Він однозначно інтерпретував концепцію загальноєвразійської культури як панування російської, а запровадження державного православ'я – як всезагальну русифікацію. Заперечуючи оголошення всіх народів Росії однією євразійською нацією, О. Мицюк асоціював націю не з державністю, а з народом, етносом; відстоював права народів на свою культуру і на самостійність. Виступаючи на захист української культури, яку він вважав відмінною від великоруської, професор писав: „і своїм історичним минулим, і географічно й культурно ми, українці, належимо до європейського культурного обшару. Європеїзація є для нас продовженням того, що в нас було й є європейського“.⁴⁰

Мицюк не тільки критично розглянув ідеологію євразійців, але й їхні політичні уподобання. Зокрема, він наголошує на симпатіях євразійців до більшовиків, до їх моделі федерації.⁴¹ У радянській федерації він бачив хитрий хід, що не захищає від русифікації та уніфікації, які стали б неминучи-

³⁸ ДВОРНИЧЕНКО, А. Ю. Г. В. Вернадский об Украине и украинском вопросе (К публикации статьи Г.В. Вернадского „Князь Трубецкой и украинский вопрос“). In Вестник Санкт-Петербургского университета. 2015, сер. 2, вып. 2, с. 71 – 77.

³⁹ МИЦЮК, О. Євразійство. Прага 1930, с. 4.

⁴⁰ МИЦЮК, О. Євразійство. Прага 1930, с. 8 – 9.

⁴¹ МИЦЮК, О. Євразійство. Прага 1930, с. 15 – 18.

ми внаслідок політичної централізації і будівництва єдиного „євразійського народу“. Для нього ідеї М. Трубецького з українського питання означали установку на посилення провінціалізму української культури і насильницький відрив української інтелігенції від народу. Зокрема, він категорично відкидає твердження мовознавця Трубецького про певну штучність виникнення української мови, її неприродність, бо, на думку Мицюка, саме українська мова є знаряддям й ознакою нашої культури.⁴²

Мицюк оголошував євразійство ворогом бездержавних народів, яким воно „готує роль не суб'єкта своєї долі, а об'єкта його агресивних намірів“ і тим самим сприяє зростанню етнічного сепаратизму. У висновку Мицюк підкреслює еклектичність ідеології євразійства, адже воно „бере потроху звідусюди: з ідеології абсолютного царизму, реакційної катковщини, московського централістичного слов'янофільства, централістичного соціалізму, більшовизму, зрештою – фашизму... Людську особистість у ньому приковує крайній етатизм; права людини й громадянина знехтовано. Невеликоруські народності віддано на поталу фатальній спадщині державно-централістичного московського думання і виховання, фікції єдності й одноманітності, конкретно – великоруській державній народності“.⁴³

Того ж 1930 р., що і публікація О. Мицюка, побачила світ брошура відомого історика, колишнього учасника євразійського гуртка, а з 1924 р. – професора Софійського університету Петра Біцилли, присвячена російсько-українським взаєминам. За змістом книга стала однією із найглибших у залученні теоретичного і фактографічного матеріалу на обґрунтування бачення українського питання у руслі євразійської ідеології. З погляду П. Біцилли, суперечки між росіянами та українцями ведуться в площині історії та філології, що позбавлено сенсу, тому що „питання набагато складніше, ніж це може здаватися з першого разу“.⁴⁴ Він пропонував розглядати проблему, спочатку відповівши на питання: „як взагалі виникають національні *individua*, в чому полягає дуже складний і таємничий процес формування національної „душі“, національної особистості“.⁴⁵ Розмірковуючи над цим питанням на широкому тлі світової та європейської історії, він визнав, що як й інші новопосталі нації, „сорок мільйон людей, які розмовляють однією мовою, – це без сумніву надійна база для створення у майбутньому єдиної нації. І економічно, і політично, і культурно Україна може розвиватися і

⁴² МИЦЮК, О. Євразійство. Прага 1930, с. 19 – 24.

⁴³ МИЦЮК, О. Євразійство. Прага 1930, с. 27.

⁴⁴ БИЦИЛЛИ, П. М. Проблема русско-украинских отношений в свете истории. Прага : Издательское общество „Единство“, 1930, с. 9.

⁴⁵ БИЦИЛЛИ, П. М. Проблема русско-украинских отношений в свете истории. Прага : Издательское общество „Единство“, 1930, с. 14.

поза рамками Російської Імперії і спільноросійської культури. Ця перспектива настільки прекрасна, ця ідея настільки заманлива, що не спробувати здійснити її було би злочином“. Очевидно, продовжує Біцилли, що з російського боку звучать заперечення, адже „Україна свою роль в історії людства відіграла як частина Росії. Російська культура, російська державність – значною мірою справа українців ... Український народ може пишатися всіма тими цінностями, якими сяє спільноросійська культура“.⁴⁶ Він також не сумнівався, що „українську націю створити можна“, бо „українська проблема ... є лише частиною головної проблеми історії нашого часу“, який протікає під знаком „самовизначення народів“, формування нових націй.⁴⁷

Водночас П. Біцилли критично поставився до національної політики в СРСР, де „емансипація національностей, штучне створення нових „націй“, які ніколи не існували, – кістка, яку більшовики, централісти і за переконаннями, і за необхідністю, кидають народам і областям Росії, щоби тим самим подолати загрози для більшовизму регіональні тенденції“. Однак історія змінюється, і „для Європи не може бути іншого виходу, як перетворення в Сполучені Штати“. А Росія майбутнього – не „єдина-неподільна“ Росія минулого, не псевдо-федерація псевдо-національних республік теперішнього, а союз областей“. Саме в таких умовах Біцилли бачив широкий простір для розвитку української культури, фактично як „обласної, провінційної“, зате, на його думку, вона буде „справжньою, не псевдо-культурою“.⁴⁸ У підсумку Біцилли пропонував росіянам і українцям формулу мети, до якої слід прагнути спільно: „єдність у багатоманітності, диференціація без деінтеграції“. Доречно також зауважити, що водночас П. Біцилли попереджав: „І якщо, після звільнення від більшовицького ярма, економічне і правове оздоровлення Росії піде повільно і в'яло, то розмноження місцевих провінційних культур зможе стати серйозною загрозою не тільки для підірваної вже спільноросійської культури, але і для спільноросійської державності“.⁴⁹

З погляду історії міне не так багато часу, коли розпадеться Радянський Союз, і в пошуках нової державної та національної ідентичності російська інтелектуальна й політична думка зверне свої погляди на євразійство 1920–1930-х років. Так з'явиться неоевразійство, ідеологи якого (насампе-

⁴⁶ БИЦИЛЛИ, П. М. Проблема русско-украинских отношений в свете истории. Прага : Издательское общество „Единство“, 1930, с. 16 – 17.

⁴⁷ БИЦИЛЛИ, П. М. Проблема русско-украинских отношений в свете истории. Прага : Издательское общество „Единство“, 1930, с. 19 – 20.

⁴⁸ БИЦИЛЛИ, П. М. Проблема русско-украинских отношений в свете истории. Прага : Издательское общество „Единство“, 1930, с. 34 – 35.

⁴⁹ БИЦИЛЛИ, П. М. Проблема русско-украинских отношений в свете истории. Прага : Издательское общество „Единство“, 1930, с. 37 – 38.

ред О. Дугін), відштовхуючись від фундаментальних засад класичного євразійства, живлячись західними інтелектуальними ідеями, зокрема, геополітичної школи, німецької „консервативної революції“, європейських „нових правих“, намагатимуться впливати на ідеологію та політику пострадянської Росії. В українському питанні сучасні євразійці займають позицію, яка далека від ліберально-поміркованої концепції „єдність у багатоманітності“ та „спільноросійська культура“, адже в ній немає місця ні незалежній Україні, ні українській культурі.

SLOVENSKÝ GAZDA, TLAČOVÝ ORGÁN ČESKOSLOVENSKEJ STRANY LIDOVEJ NA PERIFÉRII KRAJINY V ROKOCH 1925 – 1926¹

Ján DŽUJKO

DŽUJKO, Ján. *The Slovak Farmer, Press Authority of the Czechoslovak People's Party on the outskirts of the country in 1925 – 1926*. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2018, vol. 18, no. 2, p. 73 – 83.

Political parties in the interwar period tried to form a net of regional periodicals through which they influenced their potential voters. In 1925 – 1926 The Czechoslovak People's Party published *Slovak Farmer* monthly as an authority of Christian Farmers and Smallholder Farmers in Slovakia Association; later known as The Slovak Christian Farmers Association; and Slovak People's Farmers Association. They published 8-10 pages a month in the Civil Printing Office in the town of Brno. The editor in chief was Jozef Lejhanec. Being written in Slovak, the monthly contained a supplement *The Housewife* addressing Slovak Christian women. Its goal was to unite all the Slovak Christian farmers in Slovakia to a strong organization by the spirit of Czechoslovak People's Party policy. That is how their social and material status in the republic was to improve. The magazine covered variety of articles promoting the party's policy and interests of the association, latest information from Slovakia and miscellaneous reports concerning economy in order to help farmers to increase the efficiency of their work and be more profitable.

Key words: The Slovak Farmer. The Czechoslovak People's Party. The Slovak Christian Farmers Association. Eastern Slovakia. Farmers.

Klasickým nástrojom, pomocou ktorého šírili v medzivojnovom období politické strany svoje idey i program a prostredníctvom ktorého pôsobili na verejnosť, boli noviny a časopisy.² Usilovali sa budovať nielen sieť centrálnej ale aj regionálnej tlače, pomocou ktorej vplývali na svojich potenciálnych sympatizantov a členov žijúcich na periférii krajiny. Československá strana lidová bola katolíckou celoštátnou organizovanou stranou. Katolícke hnutie v Čechách, na Morave a na Slovensku spájali v prvom rade cirkevnopolitické záujmy – záchrana cirkevných majetkov ohrozených pozemkovou reformou, zachovanie cirkevných škôl

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie.

² DŽUJKO, J. Prehľad po slovensky písaných novinách a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici Presovienses*. 2008, roč. 8, s. 144.

a vplyvu cirkvi vôbec.³ Po prvej svetovej vojne stratila niekoľko periodík a na Slovensku nemala jej tlač početnejších zástupcov.⁴ Napriek tomu, začala v Poprade v rokoch 1925 – 1926 vydávať týždenník *Slovenský gazda* (1925 – 1938).⁵

Slovenský gazda začal vychádzať v januári 1925 v Poprade s podtitulom *Orgán Sdruženia kresť. roľníkov a maloroľníkov na Slovensku* a heslom pod ním *Za kríž a pluh!*⁶ Tlačil sa mesačne na 8 – 10 stranách v Občianskej tlačiarňi v Brne.⁷ Jeho majiteľom a vydavateľom bol Josef Jamnický.⁸ Zodpovedným redaktorom sa stal Jozef Lejhanec. Časopis bol písaný v slovenskom jazyku. Okrem Popradu mal svoju redakciu aj v Bratislave, Trnave a Žiline.⁹ Jednotlivé číslo stálo 60, neskôr 80 halierov, ročné predplatné 15 Kčs. Členovia združenia, platiaci ročne 10 Kčs, dostávali časopis zdarma. Kto si ponechal dve čísla, bol považovaný za odberateľa. Ak ním nechcel byť, musel to oznámiť písomne.¹⁰ Tým, ktorí neuhradili predplatné, zvýšila redakcia ich dlh o 2,50 Kčs a nedoplatok postúpila banke.¹¹ Čitateľov prosila administrácia aj o adresy príbuzných v Amerike, aby im mohla mesačník posilať. Predplatné pre nich bolo 1 dolár na 1 rok.¹²

V prvých dvoch rokoch existencie sa v periodiku sformovali tieto rubriky: *Cena našej koruny*, *Drobné oznamy*, *Dopisy*, *Drobné oznamy*, *Hlídky reparov*, *Hospodárstvo*, *Chýrnik*, *Jarmoky*, *Listáreň redakcie*, *Literatúra*, *Plodinová bursa*, *Pozemková reforma*, *Radca*, *Zo sekretariátu*, *Včelárstvo*, *Záhradníctvo*. Na predposlednej a poslednej strane sa nachádzala reklama a inzercia.

Cieľom periodika bolo združiť slovenských kresťanských roľníkov a ich priateľov, pretože sa nachádzali v ťažkej hospodárskej a sociálnej situácii. Vysoké daňové zaťaženie, silná konkurencia zo zahraničia im spôsobovali nemalé problémy. Požadovali preto: zníženie daní, colnú ochranu a pôdu ľuďom. Splnenie týchto

³ DUHAJOVÁ, Z. – ŠEFČÁK, J. *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1968*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1999, s. 39.

⁴ TRAPL, M. 2004. Československá strana lidová. In *Politické strany 1861 – 1938 I*. Brno : Nakladatelství Doplňek, 2004, s. 661 – 662.

⁵ KIPSOVÁ, M. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 420 – 421.

⁶ Neskôr si noviny zmenil podtitul ešte niekoľkokrát. V rokoch 1925 – 1926 to boli: *Orgán Sväzu kresťanských zemedelcov Slovenských* a *Orgán Sväzu ľudových zemedelcov Slovenských*.

⁷ Pred voľbami v roku 1925 vyšiel vo zvláštnom vydaní 10. novembra 1925.

⁸ V rokoch 1925 – 1926 vlastnila ešte časopis Československá strana lidová, pod ktorej vplyvom bol *Slovenský gazda* počas celej svojej existencie.

⁹ Na prahu nového ročníka. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 1, s. 1.

¹⁰ Dôležité upozornenie. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 8, s. 1.

¹¹ Žiadame ct. predplatiteľov... In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 9, s. 3.

¹² Administrácia Slovenský Gazda Poprad: Čitateľom „Slovenského Gazda do pozornosti“. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 1, s. 7.

troch požiadaviek záviselo aj od toho, akú silnú tlač bude mať *Sdruženie kresťanských roľníkov a maloroľníkov na Slovensku*. Vyzývalo čitateľov k vstupu do združenia: „*Kresť zemedelci do našich rad. Ku dosaženiu našich cieľov – záchranu našich statkov a za zachovanie pôdy našich otcov.*“¹³ Spolok vznikol, aby pomohol dostať sa roľníkom z ich neutešenej situácie. To sa mohlo stať len prostredníctvom ich organizovania sa, vzdelávania a práve pomocou čítania periodika, ktoré bude obsahovať ich záujmy.¹⁴ Kresťanská roľnícka tlač bola najlepším a najvytrvalejším pomocníkom roľníkov. Udržiavala záujem o roľnícky stav, o kresťanský život rodiny a pomáhala v boji proti nepriateľom.¹⁵

Slovenský gazda mal aj samostatnú prílohu *Gazdiná* s podtitulom *List slovenských kresťanských ženičiek a omladiny*. Tlačila sa na 4 až 8 stranách mesačne v Občianskej tlačiarňi v Brne, neskôr v Ludotypii v Bratislave. Ročné predplatné bolo 4 Kčs. Bola adresovaná slovenským ženám ako dedinský časopis, ktorý hájil kresťanské náboženstvo.¹⁶ Mala aj svoje pravidelné rubriky: *Domácnosť, Dopisy, Chýrnik, Kuchyňa, Literatúra, Veselý kútik, Zdravotníctvo*. Okrem poučných príspevkov prinášala aj básne, rozprávky a román na pokračovanie.

Z obsahovej stránky sa Slovenský gazda venoval predovšetkým *Sdruženiu kresťanských roľníkov a maloroľníkov na Slovensku* a neskôr *Orgánu Sväzu kresťanských zemedelcov slovenských*, ktoré v parlamentných voľbách v roku 1925 podporilo Československú stranu lidovú. Periodikum teda vzniklo pred voľbami a na jeho stránkach dominovali príspevky charakteristické pre predvolebnú kampaň. Predseda zväzu Josef Jamnický apeloval na čitateľov – roľníkov, že bez silnej jednotnej organizácie nedosiahnu splnenie svojich požiadaviek a zlepšenie svojho postavenia. Poukázal na početnosť roľníkov v Československej republike, približne 60 % obyvateľstva, a na skutočnosť, že napriek tomuto kvantitatívnemu ukazovateľu nemali také práva a postavenie, aké by si zasluhovali. Ďalším negatívnym javom bol fakt, že roľníci boli roztrúsení medzi viacerými politickými stranami, ktoré ich využívali len ako voličov vo voľbách. Bolo preto nevyhnutné, aby v každej obci vznikli odborové organizácie tohto združenia. Heslom pre roľníkov malo byť staré slovenské porekadlo: „*Lásku ku Bohu, práci stavu a ku svojmu blížnemu.*“ V blížiacich voľbách sa totiž malo rozhodnúť, aké zastúpenie budú mať roľníci v parlamente.¹⁷ Čitateľom sa prihovril aj moravský roľník, poslanec Josef Šamalík.

¹³ JAMNICKÝ, J. Slovenským kresťanským roľníkom a priateľom roľ. ľudu. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 1, s. 1.

¹⁴ MARKO, J. Sdružme sa! In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 1, s. 1 – 2.

¹⁵ Buďme apoštolmi tlače. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 3, s. 2.

¹⁶ Slovenským ženičkám. In *Gazdina*. 1925, roč. I, č. 1, s. 1.

¹⁷ JAMNICKÝ, J. Sjednotení zvíťazíme – rozdrobení padneme! In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 3, s. 1 – 2.

Poukázal na skutočnosť, že robotníci a úradníci boli na tom, čo sa týka drahých tovarov a služieb, lepšie ako roľníci. Roľník totiž nemohol naplno zúročiť výsledok svojej práce. Povojnové družstevníctvo bolo ochromené a potrebovalo na oživenie pomoc štátu. Moravskí a slovenskí roľníci mali spolupracovať v boji za svoje práva, pretože zlé hospodárske a sociálne pomery na nich doliehali rovnako. V celej republike sa mal vytvoriť jeden veľký jednotný národný zväz kresťanských poľnohospodárov.¹⁸ Časopis predstavil aj požiadavky združenia v záujme roľníkov: realizáciu pozemkovej reformy, resp. prerozdelenie pôdy; sceľovanie pozemkov, avšak dobrovoľné, nevytváranie nových statkov; melioráciu – úpravu koryta riek najmä v Košickej župe, odvodňovanie pozemkov, zavodňovanie lúk; úpravu a starostlivosť obcí o poľné cesty; spoločné objednávky obilia, hnojív a poľnohospodárskych potrieb, zakladanie a organizovanie sa roľníkov v družstvách; zriadenie okresných roľníckych búr; dostupný úver pre roľníkov s nízkym úrokom.¹⁹ Požadoval tiež zníženie daňového zaťaženia a zabezpečenie majetku. Potrebná bola aj ochrana rímskokatolíkov, evanjelikov a gréckokatolíkov, pre ktorých požadoval ochranu v medziach zákona, pretože boli ohrození podvratnými živlami, pre deti žiadal náboženskú výchovu, odmietal parcelovanie cirkevných majetkov a ich následné prerozdeľovanie Židom a nepriateľom cirkvi a napokon, aby pri štátom zrušených sviatkoch nebolo ním obyvateľstvo obťažované pri ich svätení alebo nútené sláviť necirkevné sviatky.²⁰

Sekretariát *Sdruženia kresťanských roľníkov a maloroľníkov* bol v Poprade otvorený denne okrem nedele. Členovia sa naň mohli obrátiť s radou o pomoc. Roľníci zo západného Slovenska sa mali obrátiť na kanceláriu Sedliackych novín. Členský príspevok bol 10 Kčs a k tomu zdarma časopis *Slovenský gazda*. Desiati roľníci mohli vytvoriť roľnícky spolok, zvoliť si predsedu, podpredsedu, zapisovateľa a pokladníka. Zoznam členov a členské príspevky mali zaslať do Popradu. Ak potrebovali rečníka, mali o to požiadať dva týždne vopred v Poprade alebo Trnave.²¹ Povinnosťou každého abonenta *Slovenského gazdu* bolo, aby založil roľnícku organizáciu. Mal zvolať malú schôdzku, na ktorej mal vysvetliť program *Sdruženia kresťanských roľníkov a maloroľníkov* a zvoliť predsedníctvo. Jeho zoznam i menoslov členov mal byť spísaný dvakrát, jeden hárok ostával na dedine, druhý mal zaslať do Popradu. Mal tiež zorganizovať schôdze a porady aj v susedných obciach. Mesačník na svojich stránkach priniesol aj prihlášku pre nových členov.²²

¹⁸ Potreby roľníkov v našom štáte. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 2, s. 1 – 2; ŠAMALÍK, J. Prečo musíme ísť spoločne? In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 3, s. 2.

¹⁹ J. L. Niektoré požiadavky nášho Sdruženia. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 2, s. 5.

²⁰ Slovenskí roľníci a priatelia roľ. ľudu. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 7, s. 1 – 2.

²¹ Zo sekretariátu. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 2, s. 6.

²² Ako sa založí organizácia kresť. roľníctva? In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 4, s. 2; Všetkým

Sekretariát žiadal svojich dôverníkov o adresy roľníkov z iných dedín, aby im mohol zaslať časopis.²³

V septembri 1925 oznámil Slovenský gazda, že 5. júla 1925 sa slovenskí a moravskí roľníci spojili. Keďže vo voľbách mohla kandidovať len politická strana a nie odborová organizácia, *Sdruženie kresťanských roľníkov a maloroľníkov*, ako člen *Národného Sväzu kresťanských zemedelcov* šlo do volieb s Československou stranou lidovou.²⁴ Následne sa *Sdruženie kresťanských roľníkov a maloroľníkov na Slovensku* pretvorilo na *Sväz kresťanských zemedelcov slovenských*. Za predsedu bol zvolený Josef Jamnický a za čestného predsedu Jozef Šamalík. Za tajomníkov boli ustanovení Štefan Gazda a Jozef Lejhanec. Periodiká Slovenský gazda a Sedliacke noviny sa stali majetkom strany. Následne poslali pozdravné telegramy prezidentovi T. G. Masarykovi, biskupovi Karolovi Kmefkovi a klubu poslancov Československej strany lidovej.²⁵ Redakcia však neustále dostávala listy, v ktorých sa ich autori pýtali, aký bol vzťah *Sväzu kresťanských zemedelcov slovenských* k Československej strane lidovej, preto to čitateľom vysvetlila: *Sväz kresťanských zemedelcov slovenských* združoval v sebe všetkých slovenských a rusínskych kresťanských roľníkov, aby obhajoval ich práva a bol časťou *Národného Sväzu kresťanských zemedelcov*, ktorý bol odborovou organizáciou Československej strany lidovej.²⁶

Samozrejme, hneď aj priblížila výhody, ktoré plynuli z tohto rozhodnutia a zároveň pozitívne vnímala túto stranu. Tá ako jediná v rámci Československej republiky sa pokojným spôsobom snažila presadiť autonómiu pre Slovensko, požadovala samosprávne krajinské snemy, bojovala všade za práva roľníkov, chránila slovenských sedliakov pred zákonom o sociálnom poistení, bojovala za zníženie daní, za kresťanský charakter republiky a proti odluke cirkvi od štátu.²⁷ V strane s celoštátnou pôsobnosťou videla redakcia aj možnosť získania autonómie pre Slovensko. Bola totiž jedinou autonomistickou stranou, len vďaka nej neboli zrušené krajinské hranice. Uvedomeli Slováci, ktorí nepresadzovali myšlienku autonómie pre Nemcov a Maďarov, videli len v spojení s moravskými katolíkmi možnosť, ako ju získať aj pre Slovákov.²⁸ Čitateľov vyzvala, aby v predvolebnom období venovali čas svojmu hnutiu a politickej strane. Mali sa tiež hlásiť za dôverníkov a členov

kresť. roľníkom na Slovensku. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 4, s. 3.

²³ Zo sekretariátu. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 5, s. 6.

²⁴ Rozhodnuto. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 9, s. 1 – 2; Na vysvetlenie. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 9, s. 2.

²⁵ Prehlásenie čl. strany ľudovej na Slovensku. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 10, s. 1.

²⁶ Naša strana a Sväz kresť. zemedelcov. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 13, s. 2.

²⁷ Rozhodnuto. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 9, s. 1 – 2.

²⁸ Autonomia. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 10, s. 1 – 2.

strany.²⁹ Zároveň im odporučila, aby vo voľbách dali hlas Československej strane lidovej, hoci si uvedomovala, v akom stave sa slovenskí roľníci nachádzali. Neverili nikomu a nachádzali sa v zúfalej sociálnej i ekonomickej situácii, aj preto sa mali rozhodnúť pre stranu, ktorá mala jediná kresťanský a roľnícky program.³⁰ Pred voľbami vyzvala všetkých sympatizantov k zvýšenej aktivite pred rozhodujúcim predvolebným zápasom, ktorý mala strana jednoznačne vyhrať.³¹ Oslovovala katolíkov a evanjelikov. Tí sa zjednotili v postoji voči protináboženskému boju, ktorý sa rozprúdil v republike. Tak evanjelici, ako aj katolíci mali voliť Československú stranu lidovú, ktorá ich v tomto boji podporí a bude pracovať pre blaho všetkých kresťanov.³² Tesne pred voľbami publikoval mesačník na svojich stránkach aj príspevok Martina Mičuru. Vyzdvihol pozitíva strany, ktorá pod vedením Jana Šrámeka v priebehu siedmich rokov bránila výdobytky kresťanských predkov a udržiavala zdravý rozvoj občianskej spoločnosti. Slovinci sa mali organizovať aj v rámci odborov, aby došlo nielen k posilneniu ich národnej identity, ale aj k ich hospodárskemu a kultúrnemu rozvoju. Zároveň prisľúbil aj postupné budovanie samosprávy pre Slovensko, očistu v katolíckej a národnej politike pomocou Boha i ľudí.³³ Čitateľov oslovil mesačník takto: „Každý poriadny kresťan, ktorému záleží na udržaní náboženstva, na udržaní republiky a na poriadku, bezpečnosti roľníckeho stavu bude hlasovať dňa 15. novembra na čsl. stranu ľudovú. Táto strana každému zaistí a zabezpečí vieru, stav roľnícky háji a pracuje všeobecne pre povznesenie ľudstva a udržania Čsl. Republiky. Preto každý roľník daj sa do práce, lebo len jednotná a silná fronta môže Vaše požiadavky hájiť a jediná neohrozene bojovať v Národnom shromaždení a v senáte pre sníženie daní a sníženie dávky z majetku a bude aj v budúcnosti pracovať a Vám pomáhať, jestli budete hlasovať na kandidátku Čsl. strany ľudovej volebné číslo 26.“³⁴

V rámci predvolebnej kampane sa Slovenský gazda odmietavo vyjadroval predovšetkým k politike Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Upozornil najmä na kňazov, členov tejto strany a na jej politiku. Tá podpísala manifest vyjadrujúci odľuku cirkvi od štátu, hlasovala za rozvody manželov, pripravila menšie fary o majetok a väčšie prerozdelenia Židom, agitovala za vystupovanie z cirkvi, katolícke kostoly dávala cudzincom, hlasovala za zrušenie sviatkov, za zákony, ktoré boli proti náboženstvu, za štátne školstvo. Minister obrany chcel zaviesť cvičenie mládeže v nedeľu a v redakciách ich periodík boli kňazi,

²⁹ Okolo volieb. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 10, s. 3.

³⁰ Koho máme voliť? In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 10, s. 4.

³¹ Ovydve senmovsky... In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 11, s. 1.

³² J. L. Pre katolíkov – evanjelici. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 11, s. 3.

³³ MIČURA, M. Slovenskému ľudu! In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 12, s. 3 – 4.

³⁴ Na ktoré číslo budem hlasovať? In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 12, s. 1.

ktorí odišli z cirkvi. Napriek tomu, že bola stranou, ktorá hájila práva roľníkov, v skutočnosti realizovala politiku namierenú proti nim: jej päť ministrov podpísalo dávku z majetku, zaviedlo daň z mäsa a ďalšie dane, pričínalo sa o zvýšenie sociálneho poistenia, zlú colnú politiku, roľníci museli doplácať na obilný ústav, nemali vplyv na pozemkovom úrade, pozemky prerozdeľovalo Židom, plánovalo založiť nové poisťovne a obsadiť ich svojimi nominantmi a stále neprerozdelilo pasienky.³⁵ Strane tiež vyčítali masívnu predvolebnú kampaň, do ktorej investovali nemalé finančné prostriedky. Navyše jej tlač zavádzala a propagovala myšlienky, ktoré považoval mesačník za klamstvo.³⁶ Strana premrhala svoj čas, ktorý strávila v koalícii ako vládnuca strana a neprispela k zlepšeniu postavenia roľníkov na Slovensku. Spolu so socialistami vystupovala proti cirkvi, podporovala návrhy zákonov socialistov, avšak na zákony z oblasti hospodárstva zabudla.³⁷

Kriticky sa vyjadril časopis aj na adresu ďalších strán politického spektra. Československú stranu národne-demokratickú označil za ateistickú, českú a hutsiskú. Čitateľov upozornil predovšetkým na osobnosť Vanáka, bývalého kňaza, ktorý v prospech tejto strany agitoval na Spiši. Roľníci sa mali vyvarovať aj pred sľubmi Československej národno-socialistickej strany, ktorá sa vyznačovala proticirkevným postojom, ten sa pretavoval aj do ňou navrhovaných zákonov. Hlinkova slovenská ľudová strana bola zasa v opozícii, chýbala jej roľnícka organizácia, a preto nemohla pracovať pre roľníkov. Slovenská národná strana mala zas nízke percento šance uspieť vo voľbách a jej odovzdaný hlas by bol zbytočný. Roľníci tiež nemohli voliť robotnícke strany, pretože tie sa starali prioritne o robotníkov. Napokon národne uvedomelý Slovák nemohol voliť strany maďarské a nemecké.³⁸ Československá strana lidová bola jedinou protiváhou všetkých politických strán, pretože ako jediná pracovala pre všetky vrstvy národa. Mala kvalitný program a poctivých pracovníkov.³⁹

Pred voľbami oslovil časopis aj členov strany, aby zvýšili svoje aktivity a usilovali sa získať čo najviac hlasov pre Československú stranu lidovú. Dôverníci mali zvolať členské schôdzky a dohodnúť sa o spôsobe realizovania najúčinnnejšej agitácie vo svojej obci i širšom okolí. Zároveň žiadal čitateľov o šírenie tlače propagujúcej program a idey strany. Predovšetkým o Slovenského gazdu, ktorý sa mal dostať do každej roľníckej rodiny. O zvláštne predvolebné vydanie periodika

³⁵ Veriacim Slovákovi – roľníkom! In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 10, s. 2 – 3.

³⁶ Cigánstvo argalášov. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 11, s. 3.

³⁷ Republikánska strana – agrárna demokracie. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 11, s. 3 – 4.

³⁸ Pre koho pracuje Vanák. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 11, s. 1 – 2; Koho budem voliť. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 11, s. 2 – 3.

³⁹ Slovenskej roľníckej a gazdovskej verejnosti. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 12, s. 5.

mali členovia strany požiadať redakciu, ktorá ho poskytla zdarma.⁴⁰ Napokon poučil mesačník čitateľov o tom, ako správne voliť. Volič sa mal dostať do volebnej miestnosti so všetkými kandidátnymi listinami. Volebná komisia následne zobrala od voliča legitimačný lístok a skontrolovala kandidátne listiny, pričom nesmela meniť ich poradie a mali ostať tak, ako ich volič priniesol. Potom mu vydala obálku, do ktorej v oddelenom priestore vložil svoj hlas a hodil ju do volebnej urny. Zvyšné kandidátne listiny hodil do zvláštnej schránky. Takto mali odvoliť najprv členovia komisie a následne voliči. Komisia dozerala na správny priebeh volieb a bdela nad poriadkom vo volebnej miestnosti. Jej členom nebolo dovolené opravovať a dopĺňovať hlasovacie lístky.⁴¹

Napokon Slovenský gazda zhodnotil aj výsledky volieb. Vnímal ich ako veľké víťazstvo Československej strany ľudovej. V celej Československej republike získala strana 691 238 hlasov. Výkonný výbor poďakoval všetkým voličom, dôverníkom a členom strany. Tá nešla do volieb s nereálnymi sľubmi, a preto mohla splniť to, čo mala v programe. V poslaneckej snemovni získala 31 poslancov, z ktorých bolo 11 roľníkov, a v senáte 16 senátorov, z nich boli 3 roľníci. Slováci mali mať oporu najmä v poslancovi Martinovi Mičurovi, ktorému na stránkach časopisu venovala redakcia aj báseň pri príležitosti jeho zvolenia.⁴²

Aj po voľbách mesačník naďalej vyzýval čitateľov k organizovaniu sa v rámci *Sväzu kresťanských zemedelcov*. Roľníci na Slovensku neboli stále ešte organizačne vyspelí a zakotvení. Pomôcť v tomto smere im mal *Sväz kresťanských zemedelcov*, ktorý na Slovensku vytvoril svoje silné pobočky v centre Slovenska, v Bratislave, ale i na periférii krajiny, v Poprade. Ponúkal spoločnú spoluprácu nielen všetkým roľníkom na Slovensku, ale v celej republike. Chcel pomôcť roľníkom, na ktorých maďarský centralizmus a úžerníctvo zo strany Židov zanechali krvavé stopy, prispieť k zlepšeniu sociálnej a hospodárskej situácie roľníckeho stavu, zlepšiť jeho životné podmienky a prispieť k tomu, aby výsledky svojej práce dokázal čo najlepšie zúročiť. Roľnícky stav sa mal dostať na svetovú úroveň na základe Kristovej morálky. Heslom malo byť: „*Za Boha a národ a za chlieb vzdajší!*“⁴³ Cieľom zväzu bolo zorganizovať všetkých roľníkov, vybudovať sieť miestnych, okresných a žup-

⁴⁰ Členovia Čsl. strany ľudovej! In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 12, s. 4; Naším priateľom! In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 12, s. 8.

⁴¹ Poučenie o volbe. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 12, s. 6 – 7.

⁴² Buď nám vítan! Naším roľníkom na uváženie. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 13, s. 1 – 2; Bratia a sestry! In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 13, s. 2 – 3; Delegacia čl. strany ľudovej v Národnom shromáždeniu. In *Slovenský gazda*. 1925, roč. I, č. 13, s. 3.

⁴³ Naše stavovské organizácie Sväzu kresťanských zemedelcov slovenských. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 1, s. 2; SVĀTOBOJ, F. S. Slovo k roľníkom. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 6, s. 1 – 2; SVĀTOBOJ, F. S. Slovo k roľníkom. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 7, s. 1 – 2.

ných pobočiek, ktoré mali podávať návrhy a starať sa o roľnícky dorast.⁴⁴ V združení totiž spočívala sila, ktorá vďaka spolupráci všetkých mohla roľníkom pomôcť, aby z ich ťažkej práce neprofitovali iní. Združenie sa staralo o vývoz poľnohospodárskych produktov a dobytká, ako aj rozličných plodín. Pomáhalo rozličnými radami a aj svojou periodickou tlačou.⁴⁵

Časopis priniesol aj uznesenie Sväzu lud. zemielcov čsl. na Morave. Tá požadovala od poslancov Československej strany lidovej, zastúpených v parlamente, zachovanie cirkevného školstva, vyriešenie problému zastúpenia štátu vo Vatikáne a úradu pre zástupcu svätého Otca v republike, vytvorenie národnej koalície. Stála za autonómnym programom strany a požadovala obnovenie plnej samosprávy Moravy, Sliezska, Hlučínska a Valčicka a znovuzriadenia moravsko-sliezskeho krajinského snemu, ako aj po uznaní autonómie Slovenska, v podobnom smere – samosprávu Slovenska so slovenským snemom a slovenským krajinským výborom, ktorý mal prevziať správu a riadenie slovenských záležitostí. Malo sa tak zabrániť dovtedajšej zaujatosti Slovákov voči Moravanom a Čechom a zaistiť spokojnosť všetkých obyvateľov Československej republiky. Požadovala aj spravodlivú realizáciu pozemkovej reformy, ktorá nemala byť riešená k spokojnosti jednej politickej strany, ale pre dobro všetkých. Protestovala tiež proti prerozdeľovaniu zbytkových majetkov na Slovensku nemecko-maďarským cukrovarom, podľa dohody Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Od ministerstva poľnohospodárstva žiadala, aby predložilo v parlamente presné vyúčtovanie a bilanciu štátnych majetkov a lesov, aby mohlo dôjsť k uskutočneniu lesnej reformy. Roľníci tiež požadovali uskutočnenie daňovej reformy, zaoberať sa spravodlivo sceľovacím zákonom, reorganizovať zemedelské rady v zemskej zemedelskej správnej komisii, jednotný poľovnícky zákon platný pre celú republiku, zastúpenie roľníkov vo verejných korporáciách, napr. v burzových radách, novelizáciu zákonov o sociálnom poistení, nepovoľovať zakladanie zemedelských nemocenských pokladníc a zrušenie ministerstva zásobovania.⁴⁶ V prípade pozemkovej reformy *Sväz kresťanských zemielcov na Slovensku* žiadal revíziu všetkých prídelov, revíziu pozemkov podľa záborového zákona, prerušenie štátnych subvencií pre spoločnosti, ktoré rýchlo vznikli na Slovensku, pozemky sa mali predávať od štátnych orgánov riadne podľa zákona, úžerné predražovanie a prekupovanie pozemkov sa malo trestať a rozsudky sa mali zverejňovať v novinách.⁴⁷ Na stránkach novín pub-

⁴⁴ Cieľ nášho zemedelského „Sväzu“. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 7, s. 2.

⁴⁵ SVĀTOBOJ, F. S. Prečo sa máme sdružiť? In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 8, s. 3.

⁴⁶ Podme s bratmi Moravanmi ruku v ruku a hájme spoločný náš program kultúrny a národný! Ako znie? In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 1, s. 2; Podme s bratmi Moravanmi ruku v ruku a hájme spoločný náš program kultúrny a národný! Ako znie? In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 1, s. 1 – 2.

⁴⁷ Naši kresťanskí roľníci proti obchodovaniu s pozemkami. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 6,

likoval mesačník aj požiadavky slovenských roľníkov, ktoré odzneli na verejných zhromaždeniach Československej strany lidovej na Kysuciach. Požadovali výchovu detí v kresťanskom duchu, zrovnoprávenie práv katolíkov s inými občanmi v štáte, odmietali pokrokové sviatky, napr. Husov deň, obsadenie veľvyslanectva Sv. stolice v Prahe, zníženie daní, zavedenie pevných ciel, zriadenie hydrocentralizmu v Považskom kraji, dobrovoľné scelovanie pozemkov, novelizáciu zákona o sociálnom poistení roľníkov, pasienky pre ľudí, dobrovoľné poistenie dobytká a poistenie proti ľadovcu, členstvo roľníkov v komisii pre dôchodkovú daň.⁴⁸

Ako orgán Československej strany lidovej sa Slovenský gazda vyjadroval aj k politike ostatných politických strán. Išlo predovšetkým o Republikánsku stranu zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Tej vytykala nespravodlivé realizovanie pozemkovej reformy na príklade niekoľkých obcí na Slovensku. Cukrovárom boli roľníci nútení predať dopestovanú repu za nižšiu cenu, ako boli ich náklady na jej dopestovanie. Oklamaní touto stranou sa tak cítili aj slovenskí repári.⁴⁹ Aj preto sa dedinský ľud začal viac venovať chovu dobytká. Nemohol ho však odpredať, pretože konkurencia dovážala dobytkov lacnejšie z Poľska. Bývalý minister Milan Hodža povolil dovoz vysokého počtu kusov dobytká, čo spôsobilo, že slovenskí chovatelia neboli schopní splácať dane a zadlžovali sa. Z dôvodu zahraničnej konkurencie boli nízke aj ceny pšenice a kukurice, avšak ceny chleba a mäsa neklesli. Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu tak priviedla poľnohospodárstvo do skazy. Aj z toho dôvodu vyzýval mesačník slovenských roľníkov k účasti na protestných zhromaždeniach, ktoré sa mali konať na rôznych miestach Slovenska.⁵⁰

V januári 1927 už Slovenský gazda vychádzal v Bratislave. Tu sa nachádzala redakcia i administrácia časopisu, na čo čitateľov mesačník upozornil vo svojom prvom čísle tretieho ročníka. Tu bol aj hlavný sekretariát *Sväzu ľudových zemedelcov slovenských*, ktorého bol mesačník tlačovým orgánom.⁵¹

s. 2 – 3.

⁴⁸ Rezolúcia Čsl. strany lidovej, prijatá na všetkých verejných shromaždeniach, táboroch a konferenciách na Kysuciach. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 6, s. 4 – 5.

⁴⁹ Ako agrárnici na Slovensku oklamali roľníkov. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 4, s. 2; Ťažké žaloby zo Slovenska na agr. republikánske švindle. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 4, s. 2 – 3; Pozemková reforma. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 4, s. 3; Pozemková reforma. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 5, s. 3 – 4; Pozemková reforma vo svetle pravdy. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 6, s. 5 – 6; Pozemková reforma. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 7, s. 8; Pozemková reforma. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 9, s. 3; Pozemková reforma. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 11, s. 7.

⁵⁰ Strana agrárna zrádza slovenských zemedelcov. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 4, s. 3. In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 5, s. 3; Roľník zo Zvolena: Všetkým kresť. zemedelcom slovenským! In *Slovenský gazda*. 1926, roč. II, č. 5, s. 5.

⁵¹ Upozornenie. In *Slovenský gazda*. 1927, roč. III, č. 1, s. 1.

Z obsahovej stránky sa Slovenský gazda, vychádzajúci na východnom Slovensku, resp. v Poprade v rokoch 1925 – 1926, venoval predovšetkým *Sdruženiu kresťanských roľníkov a maloroľníkov na Slovensku*, neskôr *Sväzu kresťanských zemedelcov slovenských*, ktorý sa stalo súčasťou *Národného Sväzu kresťanských zemedelcov*, ten bol odborovou organizáciou Československej strany lidovej. V predvolebnej kampani v parlamentných voľbách v roku 1925 sa tak stal tlačovým orgánom tejto strany. Snažil sa osloviť slovenských roľníkov a získať ich hlasy vo voľbách. Na svojich stránkach tak propagoval politický program strany, pričom ju považoval za jediného zástancu práv roľníkov v Československej republike. Neustále vyzýval čitateľov k organizovaniu sa v rámci zväzu, ktorý s podporou strany bol schopný ako jediný hájiť a podporovať záujmy kresťanských roľníkov. Odsudzoval politiku Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho lidu, ktorá zavádzala slovenských roľníkov, a vyčítal jej nespravodlivú realizáciu pozemkovej reformy na Slovensku. Príspevky s touto problematikou dopĺňali rozličné aktuálne správy nielen z regiónu, ale i z celého Slovenska. Nechýbali rôzne poučné články, týkajúce sa rozličných činností roľníkov, ako aj rôzne rady, ako zvyšovať efektivitu ich práce a docieľiť vyšší zisk.

CYPERSKÉ DEJINY V 20. STOROČÍ A CYPERSKÁ OTÁZKA V ČESKEJ A SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFII DRUHEJ POLOVICE 20. STOROČIA

Erik ONDRIA

ONDRIA, Erik. History of Cyprus in 20th century and Cyprus question in Czech and Slovak historiography in second part of 20th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2018, vol. 18, no. 2, p. 84 – 95.

This contribution is dedicated to Slovak and Czech historiography of Cyprus question and History of Cyprus in 20th century. In the most cases in this paper, works of authors from Czechoslovakia in second part of 20th century are pioneer's work in this field of modern Cyprus history in Cyprus's historiography of Czechoslovakian region. The Author analyses Slovak and Czech historiography of Cyprus question and History of Cyprus in 20th century in period 1950-2000.

Key words: Cyprus question. History of Cyprus. 20th century. Slovak and Czech historiography.

Cyperské dejiny v 20. storočí a cyperská otázka v dejinách medzinárodných vzťahov predstavujú širokú tému, o ktorú je v priestore politológie, histórie či diplomacie veľký záujem. Dejiny Cypru v 20. storočí netreba bližšie časovo špecifikovať. Je však zložité s presnosťou určiť dátum začiatku riešenia cyperskej otázky v dejinách. Niektorí autori prezentujú počiatok riešenia cyperskej otázky britským prevzatím správy nad ostrovom, kedy si obyvatelia Cypru mysleli, že po istom čase bude ostrov postúpený Grécku. Iní argumentujú tvrdením, že počiatok cyperskej otázky možno zasadiť do obdobia prvej svetovej vojny, kedy bol Cyprus ponúknutý Gréckemu kráľovstvu v prípade, že vstúpi do prebiehajúceho vojenského konfliktu na strane Dohody. V tejto štúdii sa však nebudeme zaoberať určením presného dátumu, odkedy sa v medzinárodnej sfére začala riešiť cyperská otázka, ale historiografiou k dejinám Cypru v 20. storočí a cyperskej otázky, písané v českom a slovenskom jazyku. Pre potreby približného určenia počiatku cyperskej otázky a nami sledovaného časového záberu pre tento účel vyberieme rok 1878, kedy Cyprus prešiel pod správu Veľkej Británie.

V českej a slovenskej historickej spisbe doposiaľ nebola spracovaná a zosumarizovaná historiografia k dejinám Cypru v 20. storočí, resp. cyperskej otázky. V tejto historiografickej štúdii sa budeme venovať výlučne českým a slovenským

publikáciám a česky a slovensky písaným prácam s cyperskou problematikou, ktoré vyšli od 50. rokov 20. storočia do roku 2000.

Pre prehľadnejšie sprostredkovanie, komparáciu či analýzu dostupných historických písomností o dejinách Cypru a cyperskej otázky sme prácu rozdelili chronologicky na jednotlivé desaťročia druhej polovice 20. storočia. V rámci tohto delenia predstavíme všetky najdôležitejšie práce venované spomínanej problematike. Medzi tieto písomnosti možno zaradiť edície dokumentov; vedecké a odborné monografie (resp. kapitoly a zmienky v prácach podobného rozsahu); štúdie a články, ktoré vyšli v domácich periodikách vo vymedzenom časovom úseku. Okrajovo tiež spomenieme práce, ktoré zachytávajú cyperskú problematiku len marginálne.

Jednou z prvých prác monografického charakteru 50. rokov 20. storočia, v ktorej môžeme nájsť prvé, aj keď veľmi stručné zmienky späté s cyperskou otázkou, je práca Zdenky Suledrovej¹ z roku 1953. Suledrovej práca je však venovaná gréckemu komunistickému politikovi Nikosovi Belojannisovi, a tak cyperskú problematiku zachytáva veľmi okrajovo. Fakticky je Cyprus spomenutý len na jednej strane, v súvislosti s citáciou z novín New York Times, kde sa obhajovala sovietska neangažovanosť v cyperských otázkach a zároveň sa poukazovalo na opačné počínanie USA. V spomínanom článku z 18. februára 1952 bola spomenutá výstavba veľkej vojenskej leteckej základne pre vtedy najmodernejšie šesťmotorové strategické bombardéry B 36, používané Západom s očakávaním príchodu amerických vojenských jednotiek na ostrov.²

V roku 1955 vydala Státní knihovna společenských věd³ krátku brožúrku, venovanú cyperskej problematike z obdobia 50. rokov 20. storočia. Táto brožúra predstavovala 87. zväzok z edície štúdií a dokumentov kabinetu spoločenských vied, vydávaných štátnou knižnicou. *Kypr bojuje proti koloniálnému útlaku* predstavovala krátky výťah z brožúry Daily Workeru, edície Current Affairs z 26. septembra 1955, pod názvom „*Má sa Cyprus stať novou Keňou?*“. Informácie v nej predstavovali stručnú históriu požiadaviek Cypru na vlastnú správu, resp. samourčenie, predkladaných najprv priamo Veľkej Británii, neskôr premenené v snahy presadiť cyperskú otázku do rokovania Valného zhromaždenia OSN. Brožúra sa tiež zaoberala dovtedajšou správou na ostrove a s tým súvisiacimi vzťahmi cyperských Grékov, cyperských Turkov a vlády Veľkej Británie.

¹ SULEDROVÁ, Z. *Nikos Belojannis*. Praha : Naše vojsko, 1953. 84 s.

² S týmto tvrdením sa však nedá úplne súhlasiť. Ide zrejme o predpoklad na vstup amerických vojsk na ostrov v súvislosti so vstupom Grécka a Turecka do NATO vo februári 1952. Letecké základne na Cypre existovali pod britskou správou.

³ KOL. *Kypr bojuje proti koloniálnemu útlaku*. Praha : Státní knihovna společenských věd, 1955. 9 s.

Komplexný monografický charakter už mala práca Františka Plšeka z roku 1956.⁴ V tomto prípade ide o monografiu venujúcu sa výlučne Cypru a jeho problematike. Plšek vo svojej práci sleduje historický vývoj ostrova od jeho prvo-počiatkov až po 50. roky 20. storočia. Čitateľovi prezentuje dobový stav na ostrove – životnú úroveň a zloženie obyvateľstva, štátne zriadenie a členenie, školstvo, zdravotníctvo či obchod. Práca je primárne zameraná na britskú vládu nad ostrovom od roku 1878 do 50. rokov 20. storočia, na ktorú je sústredená kritika. Autor sa v práci podrobne venuje pomerom na Cypre v prvej polovici 20. storočia, čo je v českej a slovenskej historiografii neobvyklé. Popisuje pritom snahy grécko-cyperského obyvateľstva o samosprávu, ktorá narážala na britskú nadvládu nad ostrovom. Z problematiky druhej polovice 20. storočia sleduje snahy o presadenie cyperskej otázky na prerokovanie vo Valnom zhromaždení OSN, suezskú krízu v spojitosti s Cyprom a Veľkou Britániou a záujmy mocností nad strategickým ostrovom vo východnom Stredomorí. V závere autor zodpovedá otázku, ktorá predstavuje názov práce – o čo ide na Cypre, a v jednotlivých bodoch prezentuje záujmy a ciele USA, NATO, no najmä ciele Veľkej Británie na Cypre, ktoré v dobovom kontexte obhajuje logickými tvrdeniami. Aj napriek dobe, v ktorej táto práca vyšla, však nemožno označiť závery autora za úplne tendenčné.

K prácam z 50. rokov možno tiež okrajovo spomenúť aj prácu Františka Marcalíka⁵ z písomností diplomatickej školy ministerstva zahraničných vecí. Je zameraná na vývoj Grécka a cyperskej otázky po druhej svetovej vojne. Odhliadnuc od vývoja Grécka po druhej svetovej vojne, ktorý tvorí dve tretiny tejto práce, predstavuje cyperská otázka v Marcalíkovej práci predovšetkým medzinárodno-politický exkurz nami sledovanou problematikou a je zameraná na vplyv vývoja cyperskej otázky v Grécku a Turecku. Dôraz je pritom kladený na popis postojov Veľkej Británie, USA a možnosti presadenia cyperskej otázky v OSN v 50. rokoch 20. storočia. Prítomný je tiež faktor komunistickej strany Cypru, neskôr AKEL, a jej pozícia v cyperskej otázke.

Prvé vedecké štúdie venované cyperským dejinám 20. storočia a cyperskej otázke evidujeme od začiatku 60. rokov 20. storočia. Štúdia Miloslava Hada,⁶ publikovaná v zborníku *Otázky mezinárodních vzťahů I.*, predstavuje základné problémy cyperských dejín od začiatku 20. storočia so zameraním na britskú správu nad Cyprom. Podrobnejšie je však zameraná na dejiny cyperskej otázky v 20. storočí, najmä na obdobie druhej polovice 50. rokov 20. storočia. Had vo svojej štúdii prezentoval všetky mocensko-politické, diplomatické a medzinárod-

⁴ PLŠEK, F. *Oč jde na Kypru*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1956. 78 s.

⁵ MARCALÍK, F. *Vývoj Řecka a Kyperské otázky po druhé světové válce*. Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, Diplomatická škola, 1958. 94 s.

⁶ HAD, M. *Cesta kyperského lidu k nezávislosti*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury. In *Otázky mezinárodních vzťahů I*. 1961, s. 85 – 130.

né problémy späť s cyperským bojom za samourčenie. Veľkú pozornosť venoval rokovaniam o britských vojenských základniach na ostrove. Čiastočne tiež zachytil politické spektrum pri jednotlivých cyperských voľbách pred vyhlásením Cyperskej republiky v roku 1960. Na záver objektívne zhodnotil pomery a stav na Cypre po vyhlásení republiky.

Ďalšou vedeckou štúdiou, tentokrát zameranou na politický systém a štátne zriadenie Cyperskej republiky, je štúdia autorky Eleni Pupty.⁷ Jej štúdia obsahuje ako informácie o rokovaní a konferenciách predchádzajúcich vyhláseniu Cyperskej republiky, tak aj postoje, ktoré pri týchto diplomatických stretnutiach zastávala tá-ktorá strana. Pri popise kreovania Cyperskej republiky sa nevyhla analýze základných zmlúv spojených so vznikom Cyperskej republiky. Ide o zmluvy o garanciách, spojenectve a zriadení. Najprínosnejšia časť štúdie Eleni Pupty predstavuje konštruktívna a objektívna analýza základného zákona Cyperskej republiky – cyperskej ústavy. Čitateľovi predstavuje najdôležitejšie, najspornejšie a tiež najoriginálnejšie články cyperskej ústavy. Autorka sa nevyhla ani porovnávaniu cyperskej ústavy so základnými zákonmi iných krajín. Došla tak k záveru, že sa v cyperskej ústave nenachádzajú „hluché“, neúplné miesta v právach či povinnostiach občanov, čím sa vytvára priestor pre ďalšie rozdeľovanie cyperskej spoločnosti.

Po prepuknutí cyperskej ústavnej krízy v rokoch 1963 – 1964 zaznamenávame v českej a slovenskej tlači zvýšený záujem o cyperskú problematiku. V odbornom článku s názvom *Úplnou nezávislosť Kypru!*⁸ popisuje Ezokias Papaioannu fungovanie Cyperskej republiky na základe už spomínaných zmlúv ustanovujúcich republiku a zároveň ako medzinárodné, tak aj vnútorné faktory, ktoré viedli k cyperskej ústavnej kríze v rokoch 1963 – 1964. Papaioannu tiež predstavil ekonomické faktory spojené s medzinárodno-politickými ambíciami krajín zaujímavých sa o Cyprus.

Krátko po vzniku Cyperskej republiky narástla v diplomatických službách Československej republiky potreba základných faktografických a dokumentačných údajov vzťahujúcich sa k novému štátu v Stredozemnom mori. Zrejme najzákladnejšou sériou edícií dokumentov k cyperskej otázke československej proveniencie patria *Dokumenty a prameny ke štúdiu mezinárodných otázek*, vydávané Ministerstvom zahraničných vecí ČSSR, resp. Federálnym ministerstvom zahraničných vecí ČSSR, konkrétne ich archívne dokumentačnému odboru.

⁷ PUPTI, E. Některé úvahy o státním zřízení Kyperské republiky. Praha : Ústav státu a práva ČSAV. In *Právník*. 1961 roč. 100, č. 8, s. 654 – 664.

⁸ PAPAIOANNU, E. Úplnou nezávislosť Kypru! Praha: Ústřední výbor KSČ, Rudé Právo. In *Otázky míru a socializmu*. 1964, roč. 7, č. 2, s. 25 – 30.

Prvú z týchto edícií dokumentov predstavuje práca z roku 1964 s názvom *Dokumenty a prameny ke štúdiu mezinárodných otázek. Kyperská otázka*.⁹ Aj napriek tomu, že sa táto práca venuje najmä obdobiu cyperských dejín, ktoré tesne predchádzali jej vydaniu, prvým dokumentom, ktorý je v nej uvedený je základná Zmluva medzi Veľkou Britániou a Osmanskou ríšou o obsadení a správe Cypru Veľkou Britániou z roku 1878. Pramene k dejinám Cypru v prvej polovici 20. storočia sa v nej nenachádzajú. Detailnejšie je táto práca zameraná na obdobie konca 50. rokov 20. storočia a s tým súvisiace dokumenty, ktoré znamenali postupné kreovanie štruktúr vznikajúcej Cyperskej republiky. Ide najmä o *zürišsko-londýnske dohody, ďalej dohody podpísané pri vzniku Cyperskej republiky medzi Gréckom, Tureckom, Veľkou Britániou a Cyprom a jednotlivé články cyperskej ústavy. Po krátkom fungovaní Cyperskej republiky, ktoré v tejto edícii dokumentov nie je zastúpené žiadnymi písomnosťami, sú prezentované kritické udalosti rokov 1963 – 1964, súvisiace s cyperskou ústavnou krízou a rozpadom fungovania duálneho národnostného života na ostrove. Tieto udalosti sú zachytené dokumentmi od Makariových 13 dodatkov upravujúcich cyperskú ústavu cez vyhlásenia v tlači jednotlivých politických predstaviteľov, zainteresovaných v cyperskej problematike, či oficiálnych stanovísk vlád a správ ich veľvyslanectiev po prvej rezolúcie Rady bezpečnosti OSN.*

Na popísanú edíciu dokumentov priamo nadväzuje ďalšia publikácia s názvom *Dokumenty a prameny ke štúdiu mezinárodných otázek. Kyperská otázka (březen – říjen 1964)*.¹⁰ Ako vyplýva z jej názvu, je zameraná na priamu dokumentáciu cyperskej ústavnej krízy v roku 1964, pričom začína tam, kde skončila predchádzajúca edícia dokumentov – rezolúciou Rady bezpečnosti OSN z 13. marca 1964. V súbore týchto dokumentov môžeme nájsť okrem prepisov dokumentov OSN tiež nóty jednotlivých vlád v súvislosti s cyperskou otázkou, rozličné komuniké zo stretnutí vysokých politických predstaviteľov, interview prezidentov a premiérov vlád Cypru, Turecka, Grécka a Veľkej Británie či odporúčania a posolstvá vlád, snažiacich sa pomôcť svojimi stanoviskami k vyriešeniu zložitého cyperského problému. Nedeliteľnou súčasťou dokumentácie sú tiež vyhlásenia vlády ZSSR, stanoviská generálneho tajomníka OSN U Thanta či komunistických strán zainteresovaných krajín.

Najzaujímavejšou a na dobové pomery celkom presnou prácou v súvislosti s dejinami Cypru, vydanou v 60. rokoch 20. storočia, je knižná publikácia *Kypr*,¹¹ od Jaroslava Johna, vydaná v edícii *Zeměmi světa*. Faktom je, že ide o prvú monografickú prácu československej proveniencie, vydanú po vzniku Cyperskej re-

⁹ KOL. *Dokumenty a prameny ke štúdiu mezinárodných otázek. Kyperská otázka*. Praha : Ministerstvo zahraničných vecí, archivně dokumentační odbor, 1964. 65 s.

¹⁰ KOL. *Dokumenty a prameny ke štúdiu mezinárodných otázek. Kyperská otázka (březen – říjen 1964)*. Praha : Ministerstvo zahraničných vecí, archivně dokumentační odbor, 1964. 56 s.

¹¹ JOHN, J. *Kypr*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1964. 104 s.

publiky v roku 1960. John zažil ako diplomat v Grécku vojenský prevrat v 60. rokoch 20. storočia a v júni 1974 nastúpil ako tajomník veľvyslanectva do Nikózie, kde zažil aj tureckú inváziu ostrova. Často viedol vo funkcii chargé d'affaires a. i. zastupiteľský úrad na Cypre. Práca štandardne obsahuje informácie o geografických a podnebných pomeroch na Cypre a historickom vývoji od staroveku po rok 1964. Najväčší dôraz je však kladený na najnovšie obdobie, 50. roky 20. storočia až rok vydania práce. Autor v knihe popisuje prijaté dohody z Londýna a Zürichu, analyzuje cyperskú ústavu a dohody prijaté pri vzniku Cyperskej republiky a národnostné pomery, ktoré vládli v novom štáte, či popisuje vnútorné cyperské politické spektrum. Ide o prvú prácu, v ktorej sa spomína povýšenie československého obchodného zastupiteľstva na Cypre na veľvyslanectvo. Môžeme tu nájsť aj zmienky o vzťahoch a postojoch československej vlády k Cyperskej republike a základné smerovanie cyperskej zahraničnej politiky. Aj napriek menšiemu formátu a niektorým prehľadovým informáciám však možno konštatovať, že práca predstavuje solídne spracovanú knižnú publikáciu.

Obdobie 70. rokov 20. storočia predstavuje jednu z najplodnejších etáp českej a slovenskej historiografie v súvislosti s cyperskou otázkou a dejinami Cypru v 20. storočí. Za jedinú monografickú prácu venujúcu sa výlučne politickým pomerom, či už vonkajším, alebo vnútorným, a politickému zriadeniu v súvislosti s Cyperskou republikou možno považovať prácu Eleni Pupty.¹² Táto publikácia vyšla v edícii *Studie ČSAV*, č. 12, v roku 1973. Autorka sa venuje politickým otázkam, ktoré vznikli v súvislosti so vznikom Cyperskej republiky a jej trvaním. Analyzuje cyperskú ústavu a popisuje jej jednotlivé články, ozrejmjuje parlamentný systém a politické pomery v štáte. Hodnotí prezentáciu a implementáciu dohôd, resp. zmlúv o garanciách, spojeníctve a zriadení britských vojenských základní na ostrove, ktoré boli podpísané pri vzniku republiky. Porovnáva a podrobne objektívnej kritike rozhodnutia a zmluvy súvisiace so vznikom republiky a s OSN. Detailne popisuje politické spektrum Cyperskej republiky vrátane odborových a mládežníckych organizácií a ich najvýznamnejších predstaviteľov. Všíma si aj postavenie cyperskej pravoslávnej cirkvi na ostrove a jej vplyv na obyvateľstvo a sleduje príčiny, priebeh a dôsledky, ktoré viedli k cyperskej ústavnej kríze v rokoch 1963 – 1964 a neskôr tiež v roku 1967. Eleni tiež prezentuje medzikomunitné rokovania z prelomu 60. a 70. rokov 20. storočia a úlohu OSN v mierovom procese.

Zrejme z dôvodu eskalácie cyperského konfliktu a rozšírenia medzinárodnej spolupráce vyšli v 70. rokoch 20. storočia ďalšie dve edície dokumentov, ktoré retrospektívne dokumentmi zachytávali progres cyperskej otázky. Prvá z nich,

¹² PUPTI, E. *Ústavní a politický systém Kyperské republiky*. Praha : Academia, nakladatelství ČSAV, 1973. 152 s.

*Kyperská otázka – Díl I. (základní smluvní dokumenty)*¹³ v princípe predstavovala skrátenej exkurz najvýznamnejších dokumentov predošlých dvoch edícií. Dokumenty v nej uverejnené predstavujú sumár dohôd z Londýna a Zürichu z rokov 1958 – 1959, opäť zmluvu o „prenájme“ Cypru z roku 1878 medzi Osmanskou ríšou a Veľkou Britániou, základné dokumenty ustanovujúce Cyperskú republiku a dva dokumenty viažuce sa ku kríze na Cypre z rokov 1963 – 1964, a to Britský plán pacifikácie Cypru z 29. decembra 1963 a interview prezidenta Makaria z novín Sovietska pravda, uverejnené 1. januára 1964.

Druhý diel edície prameňov z roku 1977¹⁴ nadväzuje dokumentmi priamo na záver predchádzajúcej edičnej časti. Okrem pohnutých udalostí na ostrove v roku 1964 však prostredníctvom dokumentov zachytáva udalosti do roku vydania tejto zbierky. Bádateľ by však v tejto práci márne hľadal dokumenty k udalostiam druhej polovice 60. rokov 20. storočia na Cypre, napríklad k roku 1967 a násilným udalostiam na ostrove či k medzikomunitným rokovaniam zo záveru 60. rokov 20. storočia. Publikované dokumenty prezentujú cyperskú otázku do záveru roka 1964 a nasledujú až rokom 1971 správou o návšteve prezidenta Makaria v ZSSR. Markantná pozornosť je venovaná domácim dokumentom k najkritickejšiemu obdobiu dejín Cypru v 20. storočí – protivládne puču na ostrove a následnej tureckej invázii v lete roku 1974. Tieto udalosti sú v dokumentoch sledované prostredníctvom prehlásení vlád ZSSR a ČSSR k situácii na Cypre či prejavom ministra zahraničných vecí ČSSR, Ing. Bohuslava Chňouška, vo Valnom zhromaždení OSN. Edíciu dokumentov uzatvárajú komuniké z návštev medzi delegáciami ČSSR a Cyperskej republiky a prejavmi vysokých politických predstaviteľov týchto krajín a tiež ZSSR.

Pod každým publikovaným prameňom je odkaz na zdroj citovania a dátum viažuci sa k publikovanému dokumentu. Dokumenty v prezentovaných edíciách sú zbierkou ako prameňov ministerstva zahraničných vecí ČSSR či kancelárie prezidenta ČSSR, tak aj Organizácie spojených národov či vyhlásení vlád Grécka, Turecka, Veľkej Británie, USA a vo veľkom zastúpení tiež vlády ZSSR. Vyhlásenia politikov, komuniké zo stretnutí či rôzne nariadenia sú v týchto edíciách preberané ako z oficiálnych dokumentov, tak aj zo zahraničnej tlače a tlačových agentúr širokej škály. Ide o tlač francúzskej proveniencie (napr. *Le Monde*, *L'Humanité*), britskej a americkej (*New York Times*, *Herald Tribune*), sovietskej (napr. *Sovietska pravda*) či nemeckej proveniencie (napr. *Neue Zürcher Zeitung*), ale aj československej (napr. *Rudé Právo*) a cyperskej (napr. *Cyprus bulletin*).

V reáliách československých periodík a zborníkov, resp. článkov a štúdií, písaných česky či slovensky, nepredstavovala cyperská otázka a dejiny Cypru výraznej-

¹³ KOL. *Kyperská otázka – Díl I. (základní smluvní dokumenty)*. Praha : Federální ministerstvo zahraničních věcí, archivně dokumentační odbor, 1977. 27 s.

¹⁴ KOL. *Kyperská otázka – Díl II. (leden 1964 – říjen 1977)*. Praha : Federální ministerstvo zahraničních věcí, archivně dokumentační odbor, 1977. 50 s.

šie zastúpenú kategóriu. Štúdie venované danej problematike sú skôr výnimkou. Ako sme už uviedli, istú pozornosť si však cyperská otázka získala na stránkach československých periodík najmä v priebehu 70. rokov 20. storočia. Článok Josefa Poláčka,¹⁵ uverejnený v časopise *Mezinárodní vztahy – ČSR revue pro mezinárodní politiku a ekonomiku* z roku 1974, prezentuje zmluvy podpísané pri vzniku Cyperskej republiky v roku 1960 a rozsah cyperského územia, ktoré bolo rozdelené medzi Cyperskú republiku a Veľkú Britániu. Spomínané dohody porovnáva autor s Chartou OSN a kriticky hodnotí.

Autorom ďalších príspevkov venovaných cyperskej problematike je Miroslav Potočný¹⁶. Prvý z príspevkov pojednáva o cyperskej otázke v Rade bezpečnosti OSN. Autor v ňom prezentuje stav na Cypre na konci 70. rokov 20. storočia a vymenúva rezolúcie Rady bezpečnosti OSN venované cyperskému problému, pričom predkladá aj návrhy riešení cyperskej krízy. V druhom príspevku pojednáva Potočný aj o silách OSN na Cypre. Problematika tohto príspevku je venovaná predĺžovaniu mandátu síl OSN na Cypre v rokoch 1978 – 1979.

Cyperská otázka a konflikt na Cypre v kontexte dejín 20. storočia však pritiahol pozornosť bádateľov publikujúcich v periodikách a zborníkoch s vojenskou a bezpečnostnou tematikou. Dokladom toho je štúdia Antonína Mikulína v časopise *Historie a vojenství*.¹⁷ Mikulín v tejto štúdii spracoval problematiku južného krídla Severoatlantickej aliancie prostredníctvom sond do medzinárodnej a vnútornej politiky štátov z pobrežia Stredozemného mora, ktoré tvorili toto južné krídlo. V tomto smere sa dotkol aj cyperskej otázky, ktorá bola podľa jeho textu viditeľná na zhoršených vzťahoch Grécka a Turecka, ktoré dokladala aj turecká invázia na Cyprus v roku 1974. Vo svojich konštatáciách sa autor dotkol aj federatívneho plánu na usporiadanie Cyperskej republiky, ktoré však cyperskí Gréci rázne odmietli.

Knižnú publikáciu Země bez konce¹⁸ od Jiřího Stana môžeme zaradiť medzi historicko-memoárovú literatúru. Autor čerpal okrem dostupných písomných zdrojov aj zo svojich priamych zážitkov na Cypre, kde sa zúčastnil na krátkom pobyte v roku 1972, pričom sa stretol aj s cyperským prezidentom. Stano tak kombinuje v texte his-

¹⁵ POLÁČEK, J. Aktuální monografie o Kyperské republice. In *Mezinárodní vztahy – ČSR revue pro mezinárodní politiku a ekonomiku*. 1974, roč. 9, číslo 5, s. 87 – 89.

¹⁶ POTOČNÝ, M. Kyperská otázka v Radě bezpečnosti. Praha : Ústav mezinárodních vztahů. In *Mezinárodní vztahy – ČSR revue pro mezinárodní politiku a ekonomiku*. 1979, roč. 14, č. 3, s. 70; resp. POTOČNÝ, M. Prodloužení mandátu vojsk OSN na syško-izraelské hranici a na Kypru. Praha: Ústav mezinárodních vztahů. In *Mezinárodní vztahy – ČSR revue pro mezinárodní politiku a ekonomiku*. 1979, roč. 14, č. 3, s. 72.

¹⁷ MIKULÍN, A. Jižní krídlo NATO. Praha: Vojenský historický ústav. In *Historie a vojenství*. 1979, roč. 28, č. 3, s. 119 – 134.

¹⁸ STANO, J. *Země bez konce*. Praha : Panorama, 1979, s. 191 – 222.

tóriu ostrova od najstarších čias po druhú polovicu 70. rokov 20. storočia so svojimi vlastnými zážitkami a tvrdeniami jeho cyperských známych. Jeho náučno-populárna práca zachytáva najslávnejšie okamihy cyperských dejín a zároveň popisuje najpálčivejšie problémy cyperskej spoločnosti 70. rokov 20. storočia. Pozornosť venuje aj komplikovanej situácii na ostrove v rokoch 1963 – 1974 a situácii po tomto období či komunistickému hnutiu na Cypre a vzťahom s Československom.

Jedna z mála monografických prác 80. rokov 20. storočia venovaná pôsobeniu mierových jednotiek OSN v krízových regiónoch, zachytávajúca aj mierovú misiu na Cypre – UNFICYP (United Nations Peacekeeping Force in Cyprus), je práca s názvom *Modré prilby*¹⁹ od Stanislava Suju, vydaná v edícii *Periskop*. Táto monografická práca vyšla po preložení aj v českej jazykovej mutácii, v edícii *Archiv*, zväzok 32.²⁰ Stanislav Suja pôsobil v československých diplomatických službách. Ako pracovník Stálej misie ČSSR pri OSN v New Yorku bol členom československej delegácie vo Výbore 33, ktorý sa zaoberal spornými aspektmi mierových operácií OSN. Skúsenosti rovnako získal ako československý delegát vo výbore OSN pre dekolonizácie. V kapitolách z jeho monografií venovaných mierovým silám UNFICYP prezentuje aj na základe dokumentov získaných z OSN príčiny problémov na Cypre, ktoré boli úzko spojené so zriadením misie OSN v marci 1964. Autor predstavuje základné dokumenty súvisiace s pôsobnosťou UNFICYP na ostrove, zloženia jednotlivých kontingentov mierových síl vyslaných na Cyprus a sektory ich pôsobnosti, stanoviská vlád z OSN k zriadeniu a smerovaniu síl UNFICYP. Suja tiež oboznamuje s podmienkami a právom použitia sily v mandáte vojsk OSN, mierovom procese OSN na Cypre a spomína tiež tureckú inváziu na Cyprus v roku 1974 a funkciu mierových síl OSN. Nevyhol sa tiež popisom financovania síl OSN na Cypre, utečeneckej kríze a snahám OSN v jej vyriešení či prechmatom, ktorých sa príslušníci OSN a iní politickí predstavitelia dopustili vo vzťahu k jednej alebo druhej strane konfliktu na Cypre.

Ďalšia významná publikácia, ktorej autorom bol Stanislav Suja, tentokrát v spolupráci s Ivanom Brožom,²¹ popisuje zahraničnú politiku Československej socialistickej republiky v druhej polovici 20. storočia, najmä však v 70. a 80. rokoch tohto storočia. Okrem základného popisu vektorov československých vzťahov so štátmi sveta je v práci prezentovaný vzťah ČSSR aj ku Grécku, Turecku a k pre nás zaujímavej Cyperskej republike. Aj napriek tomu, že popisy vzťahov ČSSR a Cyperskej republiky sú prezentované na niekoľkých stránkach knihy, predstavujú cenné informácie o vzájomných vládnych návštevách na najvyššej úrovni, o postojoch oboch

¹⁹ SUJA, S. 1981. *Modré prilby*. Bratislava: Obzor, s. 139-159.

²⁰ SUJA, S. 1982. *Operace modré barety*. Praha: Mladá fronta, s. 107-127.

²¹ SUJA, S. a BROŽ, I. 1982. *Zahraničná politika ČSSR*. Bratislava: Pravda, 293 s.

krajín na dôležité otázky svetovej politiky, o medzivládnych konzultáciách a stykoch obchodných či kultúrnych.

V závere 80. rokov napísal Pavel Hradečný monografiu s názvom *Řecká republika*²² Keďže sa táto monografia venuje dejinám Grécka, nevyhol sa autor ani 20. storočiu, v ktorom sa jednotlivé vlády v grécku angažovali aj v cyperskej otázke. Tá je v práci prezentovaná periférne a zároveň v intenciách zahraničnej politiky gréckeho štátu a vzťahov Grécka s Tureckom. Hradečný tu zosumarizoval a analyzoval základné body cyperskej otázky v druhej polovici 20. storočia a nevyhol sa popisu vnútropolitckej situácie na Cype. V prevažnej miere sleduje diplomaciu Grécka, Veľkej Británie, Turecka a USA v súvislosti s cyperskou otázkou a zodpovedá otázky vplyvu zahraničnej politiky na situáciu v pevninskom Grécku a na Cype.

Medzi prvé práce 90. rokov 20. storočia, ktoré zachytávajú dejiny Cypru a cyperskej otázky aspoň okrajovo či tézovito, možno zaradiť práce Jiřího Ajšmana²³ a autorského kolektívu Vladimíra Liščáka a Pavla Fojtíka.²⁴ V oboch prípadoch však ide o prehľadové práce, a tak ich nebudeme bližšie analyzovať.

Školstvu a vzdelávaniu v Cyperskej republike je venovaná práca *Vzdělávací systém Kypru*.²⁵ Publikácia zachytáva školskú legislatívu, financovanie, hierarchiu, školskú sústavu a základné princípy riadenia výučby a školstva v Cyperskej republike. Jej kapitoly prezentujú úroveň školského systému, počínajúc predškolskou výchovou cez povinné vzdelávanie, sekundárne a vysokoškolské, či potrebnú pripravenosť vyučujúcich. Aj napriek tomu, že publikácia priamo nezachytáva cyperskú otázku, pokladali sme za vhodné zaradiť ju do textu pre komplexnosť sumarizácie písomností o Cype z druhej polovice 20. storočia.

Edícia *dejín štátov z Nakladatelství lidové noviny* zatiaľ nepriniesla komplexne spracované cyperské dejiny. No v spracovaných *Dějínách Řecka*²⁶ z roku 1998 nachádzame informácie aj o cyperskej otázke. Keďže naše zameranie je na dejiny Cypru v 20. storočí, budeme v tejto kolektívnej monografii sledovať iba toto obdobie. Kolektív autorov prezentoval v tejto publikácii predovšetkým grécky pohľad na cyperskú problematiku a cyperských vrcholných predstaviteľov, ako napr. prezidenta Makaria. Historický popis udalostí sa sústreďuje na prehľad všetkých podstatných udalostí v súvislosti s Cyprom. Ide predovšetkým o formovanie cyperských požiadaviek o enosis (únia s Gréckom) a snáh v 50. rokoch 20. storočia a züriško-londýnske dohody, krátke fungovanie štátu a nepokoje na ostrove. Turecká invázia, vzťahy Grécka

²² HRADEČNÝ, P. 1989. *Řecká republika*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 363 s.

²³ AJŠMAN, J. *Dějiny evropských zemí do roku 1946*. Plzeň : Moudrá Sova, 1995. 266 s.

²⁴ LIŠČÁK, V. – FOJTÍK, P. *Státy a území světa*. Praha : Libri, 1996, s. 441 – 443.

²⁵ KOL. *Vzdělávací systém Kypru*. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání. 1999. 37 s.

²⁶ HRADEČNÝ, P. (ed.). *Dějiny Řecka*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 1998, s. 494 – 498, s. 529 – 533.

s Tureckom v súvislosti s cyperskou problematikou a vyhlásenie tureckého federatívneho štátu Cyprus uzatvárajú najdôležitejšie body prezentované v tejto monografii. Ďalšie doplnené vydania *Dějín Řecka z rokov 2007, resp. 2009* už sledujú cyperskú otázku podrobnejšie. Ďalej sa cyperská otázka okrajovo spomína aj v *Dějínách Turecka (2010)*, no tie kvôli obmedzeniu časového rozsahu štúdie bližšie analyzovať nebudeme. V *Dějínách Británie*²⁷ z roku 1999 zmienky o cyperskej otázke nena- chádzame.

Zatiaľ neprekonanou prácou českej proveniencie z prostredia východného Stredomorja, zameranej na dejiny Grécka, Turecka a v ich kontexte aj Cypru, je práca Pavla Hradečného.²⁸ Aj napriek tomu, že práca zachytáva najmä grécko-turecké vzťahy v priebehu dejinného procesu, dotýka sa pochopiteľne aj cyperskej otázky. Dejiny Cypru sú v tejto vedeckej monografii prezentované najmä v súvislosti s dejinami 20. storočia. Autor zachytáva boj grécko-cyperského obyvateľstva v 50. rokoch 20. storočia za zjednotenie s Gréckom a zároveň protichodnú tureckú koncepciu rozdelenia ostrova (*taksim*) medzi obe krajiny – Grécko a Turecko. Dejiny Cypru je v tejto monografii venovaná značná pozornosť, čomu nasvedčuje okrem samostatnej kapitoly k dejinám Cypru aj presah cyperskej otázky, popisovaný vo vzťahoch oboch krajín – Grécka aj Turecka. Autor tiež sleduje problematiku cyperskej otázky aj vo vzťahu k OSN či svetovým veľmociam. Cyprus a problematika vo vzťahoch Grécka a Turecka je prítomná a popisovaná v celej práci až do konca 20. storočia, kde sú prezentované najmä nové príčiny nezhôd v cyperskej otázke a zároveň plány na možné zjednotenie ostrova, resp. vyriešenie cyperskej otázky.²⁹

V našej práci sme sa snažili podať obraz cyperskej otázky a cyperských dejín v českej a slovenskej historiografii druhej polovice 20. storočia. Z nazhromaždených zdrojov, ktoré sme v práci uviedli, možno konštatovať, že z československého pohľadu nebol o cyperskú otázku markantný záujem, no na druhej strane nebola to úplne neznáma téma. Toto tvrdenie prezentujeme na základe spomenutých prác, v ktorých sa v drivej väčšine vyskytovali cyperské dejiny a cyperská otázka

²⁷ KENNETH, M. (ed.). *Dějiny Británie*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 1999, 640 s.

²⁸ HRADEČNÝ, P. *Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci?*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 226 s.

²⁹ Aj napriek tomu, že sa sprievodcovia neuvádzajú medzi odbornú literatúru, dovoľme si uviesť tie, ktoré svojou historicko-politickou časťou predčili aj niektoré odborné práce, resp. podnetné informácie ktoré sa v nich nachádzajú neevidujeme v žiadnych iných relevantných publikovaných príspevkoch. Ide o sprievodcu *Řecko, Turecko, Kypr* (KOL. *Řecko, Turecko, Kypr*. Praha : Olympia, 1985. 380 s.), ktorého cyperskú časť spracovala dvojica Luboš Hrazdira a Jan Čerovský; ďalej publikáciu *Na odborovou rekreaci na Kypr* (KOL. *Na odborovou rekreaci na Kypr*. Praha : Práce, 1990. 35 s.), najmä kvôli informáciám o spolupráci Cyperskej republiky a ČSFR, a nakoniec prácu s názvom *Kypr* (KOL. *Kypr*. Mníchov : Nelles Verlag GmbH, 1994. 256 s.), v ktorej sú v komplexnosti prezentované dejiny ostrova do 90. rokov 20. storočia.

iba okrajovo. Z chronologického hľadiska je možné konštatovať, že každé desaťročie druhej polovice 20. storočia prinieslo aspoň jednu monografickú prácu či odbornú knižnú publikáciu, v ktorej sa cyperským dejinám a cyperskej otázke venuje širší priestor a špecializovaný výskum. Vedecké štúdie a odborné články so zameraním na cyperskú problematiku mali najväčšie zastúpenie práve v najkritickejších obdobiach cyperských dejín 20. storočia – v 60. a 70. rokoch. Zrejme neprekvapí, že najlepšie práce popisujúce cyperskú problematiku boli vydané s istým časovým odstupom a po zmene spoločensko-politickej situácie v našom prostredí v závere 20. storočia.

Ak by sme mali analyzovať pomer českých autorov voči slovenským, zaoberajúcich sa cyperskou otázkou v predmetnom období, môžeme smelo povedať, že jednoznačne prevládajú českí autori a české autorské kolektívy, ako v pomere kvalitatívnom, tak aj kvantitatívnom. Zrejme najproduktívnejším autorom slovenského pôvodu k časti cyperskej problematiky bol v nami sledovanom období Stanislav Suja.

Z hľadiska dobovej opisnosti je potrebné konštatovať, že najmä v prácach z 50. a 60. rokov 20. storočia je možné bádať isté prvky tendenčnosti, avšak nie v takej miere, aby dané práce úplne stratili svoju hodnotu a odbornosť. Avšak každá z prezentovaných prác v nami zvolenom časovom úseku bola postavená na širokej palete nielen domácich, ale aj relevantných zahraničných zdrojov, zachytávajúcich cyperskú problematiku.

MATERIÁLY
MATERIALS

KŇAZ A HISTORIK JÁN VENCKO¹

Patrik DERFIŇÁK

DERFIŇÁK, Patrik. Priest and historian Ján Vencko. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2018, vol. 18, no. 2, p. 99 – 112.

The study is dedicated to the personalities of Jan Vencko, a priest and historian. Its activity is concentrated in the first half of the 20th century. He dealt mainly with Spiš region, church history and archeology. He has published several books, studies, and articles. The rebuilding of the church in Bijacovce also took place. He belonged to the typical representatives of the educated priest community in the Slovak countryside. He also became involved in social and political life.

Key words: historian, priest, Ján Vencko, 20th century.

Región Spiša sa v priebehu druhej polovice 19. a prvej polovice 20. storočia patril k oblastiam, kde sa veľmi výrazne prejavoval nielen záujem o skúmanie minulosti, ale kde sa tiež v podobe rozsiahlejších monografií či kratších štúdií a článkov pristupovalo k publikovaniu získaných výsledkov. Vďaka tomu tu evidujeme v uvedenom období veľké množstvo nielen amatérskych historikov zameraných na výskum tejto oblasti. Osobitnú a do veľkej miery špecifickú skupinu medzi nimi predstavovali predovšetkým rímskokatolícki kňazi, ktorí sa celkom prirodzene venovali predovšetkým cirkevným dejinám. Vo väčšine prípadov však boli ich záujmy pri poznávaní Spiša a jeho minulosti podstatne širšie. Spomedzi tých najznámejších možno spomenúť napríklad dr. J. Špirka², J. Hradského³ alebo M. Pirhalu.⁴ V ich tieni však pôsobili aj viacerí ďalší zapálení miestni historici, ktorí sa okrem realizácie terénneho archeologického výskumu, zberov etnografického či literárneho materiálu a vlastivednej činnosti, neraz vo väčšej či menšej miere

¹ Text vznikol ako výstup z grantového projektu APVV-15-0036 Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie.

² Bližšie napríklad ŠIRKO, Jozef. *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava : Vydavateľské družstvo Lúč, 2001.449 s., z novších textov napríklad GEREMEŠOVÁ, G. *Historiograf cirkevných dejín a sakrálnej architektúry Spiša - Jozef Špirko*. In *Religiones : zborník z dejín religii*. Eds.Patrik Derfiňák – Gita Geremešová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013. s. 22-31.

³ ŠPIRKO, J. *Spišský historik Jozef Hradský. Jeho život a dielo*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1946. 48 s.

⁴ PAŠTEKA, J. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, Bratislava 2000, s. 1080-1081, resp. *V mene Božom. Pamätnica k výročiu kňazského seminára biskupa J. Vojtášáka*. Spišská Kapitula 2000, s. 41.

odhodlali publikovať vlastné monografické práce, vychádzajúce z pramenného materiálu zachovaného v rôznych spišských archívoch. Spomedzi týchto osobností je potrebné spomenúť predovšetkým Jána Vencka. Na jeho životných osudoch i rôznych odborných aktivitách pritom možno veľmi dobre demonštrovať drobnú, každodennú činnosť vzdelaného kňaza, pôsobiaceho na spišskom vidieku v závere 19. ale predovšetkým v prvej polovici 20. storočia.

On sám do tohto prostredia veľmi dobre zapadal. Narodil sa 12. novembra 1869 v pomerne zámožnej roľníckej rodine v Spišskom Štiavniku.⁵ Tamojší farár, ktorým bol v tom čase Štefan Vrchovina ho v miestnom chráme Narodenia preblahoslavenej Panny Márie pokrstil už 13. novembra. V rodnej obci navštevoval aj rímskokatolícku ľudovú školu. Po jej skončení dostal ako nadaný žiak možnosť pokračovať v ďalšom štúdiu. Od školského roku 1881/1882 nastúpil na vyššie katolícke gymnázium v Rožňave, ktoré spravoval premonštrátsky rád.⁶ V tomto prípade pri výbere školy samozrejme okrem jej kvality a dostupnosti, zohrala pravdepodobne významnú úlohu tiež snaha rodičov o to, aby sa v tomto prostredí zlepšil v znalosti stále viac preferovaného maďarského jazyka.⁷ Od školského roku 1883/1884 pokračoval Ján Vencko v štúdiu na vyššom katolíckom gymnáziu v národnostne zmiešanej Levoči. Po ukončení strednej školy si pre svoju ďalšiu životnú dráhu vybral povolanie kňaza. V rokoch 1887-1893 sa preto stal poslucháčom spišského seminára sv. Jána Nepomuckého v Spišskej Kapitule, kde najväčšiu pozornosť venoval štúdiu teológie a filozofie.⁸

Prostredie v seminári bolo z hľadiska duchovnej i odbornej prípravy už stabilne na vysokej úrovni. Z hľadiska jazykového i národnostného sa však postupne v stále väčšej miere začali prejavovať dôsledky stúpajúceho tlaku na uplatňovanie maďarského jazykanielen v miestnej a cirkevnej správe. To nepochybne ovplyvňovalo i priebeh prípravy mladých kňazov, vrátane samotného Jána Vencka. Za kňaza bol vysvätený biskupom Pavlom Szmrecsányim v katedrále na Spišskej Kapitule 29. júna 1893. Následne, už od 1. júla tohto roku bol ako mladý kaplán pridelený

⁵ V niektorých neskorších textoch sa uvádza tiež dátum 14. novembra. Jeho otec Ján Vencko a matka Žofia, rodená Martinková, vlastnili v Spišskom Štiavniku hospodárstvo a dom č. 82.

⁶ Ďalšiu strednú školu viedli s úspechom napríklad v Košiciach, pričom v rámci tohto rádu sa objavovalo viacero výrazných a celouhorský známych osobností. Z viacerých možno aj v spojení s Rožňavou či Košicami spomenúť neskoršieho jasovského opáta a profesora matematiky Viktora Kacvinského.

⁷ V rodnej obci sa s maďarčinou stretával skôr výnimočne, keďže v obci žilo prevažne slovenské obyvateľstvo. V blízkych spišských mestách a mestečkách sa zase udržiaval nemecký jazyk. Postup jeho rodičov v tomto smere nebol ničím výnimočný, podobne sa za zlepšením jazykových znalostí zo Spiša v priebehu 19. storočia vydávali deti i z mestského prostredia či šľachtických rodín.

⁸ SPIŠSKÝ, H. Spišský historik Ján Vencko. In *Katolícke noviny*. 102, 1987, č. 15, s. 4.

do liptovskej obce Hybe. V nasledujúcom roku ho zasa preložili do oravskej obce Veličné. Po trojročnom pôsobení na Orave sa stále ako kaplán vrátil na rodný Spiš. Tu mu ako miesto ďalšieho pôsobenia predstavení určili farnosť Kubachy (dnes obec Spišské Bystré). Tu sa však už naplno prejavili príznaky vážnej choroby, ktoré mu nielen že znemožňovali pracovať medzi veriacimi, ale priamo ohrozovali jeho život. Na tuberkulózu ochorel už na Orave, no neliečil sa. Situácia bola o to vážnejšia, že na novom pôsobisku musel zastávať nielen povinnosti kaplána. Vzhľadom na vysoký vek a chorobu tamojšieho farára ho musel zastupovať pri správe farnosti. Až na príkaz lekára a z rozhodnutia biskupského úradu v Spišskej Kapitule bol od 1. júla 1897 dočasne oslobodený od kňazských povinností. Následne musel opustiť svoje miesto kaplána v Kubachoch. Lekár mu ako nevyhnutnú podmienku zlepšenia jeho zdravotného stavu naordinoval pokoj, odpočinok, dobrý vzduch a kvalitnú stravu. Jedným riešením pre mladého kňaza sa tak v zložitej situácii stal návrat do rodičovského domu. Tu mu v nasledujúcich kritických mesiacoch, keď sa rozhodovalo o tom či zvládne dôsledky ťažkej choroby, pomohla prežiť najmä starostlivá opatera matky.

V tomto období sa v súvislosti s núteným odpočinkom počas liečenia, postupne zvyšoval záujem Jána Vencka nielen o štúdium histórie, ale tiež o liečivé rastliny, ľudové liečiteľstvo a včelárstvo. Záujem o liečiteľstvo sa u neho prejavoval i v nasledujúcich rokoch, keď sa dobre mienenými radami a rôznymi odporúčaniami usiloval pomáhať najmä svojim priateľom.⁹ U rodičov strávil na liečení nakoniec oveľa dlhší čas ako pôvodne predpokladal, konkrétne išlo o roky 1897-1901. Toto obdobie však naplnil štúdiom i vychádzkami do prírody. Ako on sám neskôr spomínal: „... ako kaplan kubašský pre dlhšiu nemoc som bol nútený v rokoch 1897 – 1901 v otcovskom dome v Štiavniku sa zdržiavať. Mal som sa čím viac pohybovať v prírode. I pochodil som celé okolie mne od detinstva miloznáme, no po predbežnom rozličnom historiofilskom čítaní, už s myslou zvedavou na všetko ! Mal som času rozlúštiť záhadné slovenské názvy honov: Tobošky, Nemecký junek, Hlodakavec, Hrubáčovec. ... Pri tom presvedčil som sa o pravde, že k dôkladnému poznaniu etnografických historických pamiatok slovenského ľudu je potrebná znalosť jazyka slovianskeho.“¹⁰

Výsledkom tejto jeho skôr etnograficko miestopisnej činnosti sa stalo ďalšie dielko s názvom „Divé kvatiny Štiavnickej doliny“, v rámci ktorého zhromaždil

⁹ Výsledky svojich pozorovaní a vlastné skúsenosti spracoval v rámci textu „*Snôpok užitočných zelín k občerstveniu krajanov v štiavnickej doline*“. Neskôr radami často pomáhal pri liečení rôznych chorôb svojim farníkom, ktorí nemali dostatok finančných prostriedkov na lekársku starostlivosť.

¹⁰ SPIŠSKÝ, H. Spišský historik Ján Vencko. In *Katolícke noviny*. 102, 1987, č. 15, s. 4. Zmienky o rôznych obdobiach jeho kňazského pôsobenia ale i zo súkromného života obsahuje tiež časť jeho osobnej korešpondencie a rukopisnej pozostalosti uložená v súčasnosti v Bijacovciach.

zobierané ľudové piesne. I táto publikácia dokresľuje široký okruh záujmov Jána Vencka, ktoré v nasledujúcich rokoch obsiahli archeológiu, etnografiu, ľudové liečiteľstvo, otázky jazykové, problematiku zdravej výživy, ľudovú tvorbu či otázky pôvodu a príchodu Cigánov. Zbieral a zapisoval historické pramene a materiály duchovnej kultúry spišského ľudu – zbieral slovenské kroje, mince, obrazy, dokumenty z histórie Spiša.¹¹ Najviac pozornosti ale venoval dejinám spišských miest i obcí a rôznym oblastiam cirkevných dejín. Práve poslednú z uvedených oblastí záujmu využili jeho predstavení. Keď sa totiž zdravotný stav Jána Vencka aspoň čiastočne zlepšil, vzhľadom na záujem o dejiny kláštora a neskôr kaštiela v Spišskom Štiavniku patriaceho kedysi cisterciátom a neskôr jezuitom, mal so súhlasom spišského biskupa Pavla Szmrecsányiho preštudovať a spracovať tunajší archív ktorý sa spájal najmä s existenciou starobylého kláštora. Ako on sám neskôr zaznamenal v publikácii, ktorú pripravil „... *Zimný čas použil som k tomu, že som usporiadal, s privolením biskupa Smrečániho, úplne porozhadzovaný kaštielský archív – doma, kam mi na dvoch vozoch doviezli asi osem tisíc starých a novších listín so storočným prachom, na veľký strach mojej drahej matky.*“¹²

V roku 1902 sa vzhľadom na výrazné zlepšenie zdravotného stavu mohol opäť vrátiť do kňazskej služby. Od 3. apríla 1902 bol predbežne pridelený do Bijacoviec, neskôr ho vymenovali za farára v Slatvine. Tu pôsobil viac ako dva roky, konkrétne od 1. januára 1903 do 18. novembra 1905, pričom si u veriacich získal značnú obľubu. Po úspešnom pôsobení v Slatvine rozhodli jeho predstavení o tom, že odíde ako farár do starobylej spišskej obce Bijacovce, kde už predtým krátko pôsobil ako kaplán.

Táto spišská obec sa potom na nasledujúcich takmer päťdesiat rokov stala novým domovom Jána Vencka. Jeho pôsobenie v tomto prostredí síce nebolo vždy jednoduché, keďže počas takmer pol storočia došlo k piatim zmenám režimov, dvom svetovým vojnám, celosvetovej hospodárskej kríze či zásadným zmenám, ktoré vo vzťahu k cirkvi a jej predstaviteľom presadzoval komunistický režim. I v týchto často veľmi komplikovaných obdobiach sa usiloval pomáhať svojim veriacim nielen v samotných Bijacovciach, ale tiež vo filiálkach v Ordzovanoch a Pongrácovciach. Súčasne však aj miestni veriaci sa netajili sympatiami k svojmu „pánkovi“, pričom si ho vážili pre oddanosť viere, ochotu pomáhať i odbornú a li-

¹¹ ZMÁTLO, P. *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období*. Bratislava : Chronos, 2005. s. 377.

¹² VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Knižtlačiareň „Lev“, 1927. s. 1. Súpis, ktorý sa Jánovi Venckovi pri tejto príležitosti podarilo pripraviť je o to cennejší, že v dvadsiatych rokoch (1927) archív opátstva v Spišskom Štiavniku vyhorel a rozhodujúca časť materiálov bola zničená. Blížšie tiež TATARKOVÁ, L. Kňaz a historik. In *Informátor archívu PU SR*. č. 40/2009, s. 25.

terárnu činnosť v rámci ktorej sa venoval opisom histórie, prírody a obyvateľom Spiša.

Bijacovce predstavovali veľkú farnosť a Ján Vencko sa o svojich farníkov usiloval starať naozaj veľmi svedomito. Z množstva povinností a starostí, ktoré musel v priebehu svojej pastoračnej činnosti riešiť možno spomenúť napríklad rekonštrukciu bijacovského kostola. Tú realizovali v roku 1909. V rámci nej sa objavili nečakané „komplikácie“. Tie mu na jednej strane ako nadšenému historikovi so záujmom o regionálne a cirkevné dejiny urobili veľkú radosť, keďže na severnej stene kostola sa podarilo odkryť cenné fresky. Na druhej strane však tento nález ako správcom farnosti výrazne skomplikoval a predražil opravu kostola. Fresky sa zachovali v dvoch radoch. Vyšší silne poškodený a v súčasnosti zakrytý omietkou zobrazoval výjavy zo života Panny Márie, konkrétne anjelské pozdravenie, Navštívenie sv. Alžbety, narodenie Ježiša Krista. Dolný rad, ktorý je aj v súčasnosti viditeľný nad vstupom do sakristie kostola zobrazuje na tróne sediacu postavu Krista. Vpravo od nej sa nachádzajú v takmer životnej veľkosti zobrazení sv. Peter, sv. Pavol, sv. Krištof a sv. Ján Krstiteľ. Naľavo sa nachádzajú zobrazenia uhorských kráľov sv. Ladislava a sv. Štefana.¹³

I nadriadení postupne oceňovali jeho usilovnú každodennú prácu. Jána Vencka ešte pred prvou svetovou vojnou menovali vicedekanom a školským dozorcom spišskovlašského obvodu. S týmito funkciami boli spojené mnohé ďalšie pracovné povinnosti i časté cesty po celom obvode. Prvá svetová vojna odvieďla mnoho jeho farníkov na bojiská po celej Európe. Onedlho ich i on sám nasledoval, keď ako vojenský duchovný narukoval a následne ho odvelili na bojiská v Haliči. Medzi vojakmi strávil niekoľko rokov, pričom sa im v ich ťažkom položení usiloval byť v prvom rade duchovnou a morálnou oporou.¹⁴ Po skončení vojny sa opäť vrátil do svojej farnosti. Keďže v prvých rokoch po ukončení bojov a zmene režimu bol značný nedostatok kňazov, o to intenzívnejšie sa usiloval pracovať v prospech svojich veriacich i cirkvi. Okrem značnej aktivity, ktorú vyvíjal na poli náboženského, stále vo väčšej miere pôsobil aj v oblasti vzdelávacej, politickej či hospodárskej. Už v roku 1919 sa stal členom Ľudovej strany. Jeho prvoradou motiváciou pri vstupe do politického života bolo vystupovanie na ochranu slovenských veriacich pred antiklerikálnym pôsobením predovšetkým českých politikov či nových zamestnancov škôl a úradov, prichádzajúcich pracovať na Slovensko. V roku 1923 sa rozhodol i sám kandidovať za Ľudovú stranu v obecných i župných voľbách. Vo vlastnom obvode dostal z 306 až 279 hlasov, čo dokumentuje popularitu i vážnosť,

¹³ VENCKO, J. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie 1941, s. 72-73.

¹⁴ Narukoval k 67. pešiemu pluku, pričom v jeho radoch prekonal predovšetkým viacero bojov na východnom, ruskom fronte. Bližšie napríklad DERFIŇÁK, P. Osudy „nášho“ 67. pluku počas prvej svetovej vojny v dobových záznamoch Prešovčanov. In *Zborník Spoločnosti slovenských archivárov 2014*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov v Bratislave, 2015. s. 95-104.

akej sa tešil medzi svojimi farníkmi. Jeho ambície však v rámci politického života nikdy neboli veľké. Ako člen obecného zastupiteľstva, miestneho a okresného výboru Ludovej strany sa predovšetkým usiloval pracovať v prospech ľudí žijúcich na území Spiša.

Rovnako, najmä pre zlepšenie postavenia miestnych obyvateľov sa usiloval pracovať aj v oblasti hospodárskeho a sociálneho života v Bijacovciach. On sám vždy žil veľmi skromne. Aj keď sa po smrti otca presťahovala k nemu jeho matka, príjmy z úradu mu v prvom rade umožňovali pomáhať tým, ktorí to potrebovali. Miestnym obyvateľom neraz vypomohol aj finančne, podporil výstavbu viacerých obecných budov, napríklad obecnej školy. Podporoval osvetu a vzdelávanie aj medzi rómskym obyvateľstvom.¹⁵ Ešte pred prvou svetovou vojnou, v januári roku 1912 založil v Bijacovciach Gazdovský spolok, do ktorého činnosti pri rozvoji miestneho hospodárskeho života vkladal veľké nádeje. Stal sa jeho predsedom. Okrem poskytovania vzájomnej výpomoci pre roľníkov, ktorí sa dostali do ťažkostí, sa predovšetkým usiloval zavádzať do praxe nové, lepšie formy hospodárenia. Konkrétne svoje úsilie sformuloval v úvode stanov tohto spolku: „*Cieľom gazdovského spolku je: napomáhať v Biacovcákch bydliačich gazdov tak v spoločenských, jako ai v hmotných potrebách skrz primerane prednášky, zaopatrenie potrebných gazdovských nástrojov, skrz zaobstaranie sa potrebným zrnom, umelým hnojom, cieľom spolku je ďalej na pomoci byť údom v jakýchkoľvek potrebách, povzbudzovať v údoch vlastenecké smýšľanie a ducha spolčovitosti s vylúčením politiky.*“¹⁶ K jeho hospodárskym, ale súčasne tiež sociálnym aktivitám patrilo napríklad založenie spolku striezlivosti. Medzi jeho členov sa Jánovi Venckovi podarilo získať nielen školákov, ale postupne tiež mnohých dospelých predovšetkým priamo z Bijacoviec.¹⁷ Množstvo vykonanej práce v prospech cirkvi i veriacich si ocenili tiež jeho predstavení, keď ho v roku 1935 menovali prosynodálnym sudcom diecézneho tribunálu a tzv. farárom konzultantom.

Praktické otázky každodenného spravovania zverenej farnosti si v tomto prípade vyžadovali mnoho času i síl Jána Vencka. Jenou z veľkých skúšok v tomto smere bola rozsiahla aktivita spojná s opravou a možným rozšírením kostola Všetechsvätých v Bijacovciach. Chrám, ktorého počiatky siahajú do stredoveku bol už v roku 1909 známy tým, že v ňom objavili vzácne fresky. Po druhej svetovej vojne však potreboval nielen nevyhnutné opravy, ale vzhľadom na množstvo ve-

¹⁵ RADVÁNI, H. *Kňaz, spisovateľ – Ján Vencko – 1896 – 1957. Život a literárna tvorba na 125. výročie narodenia*. Trnava, 1994. s. 20.

¹⁶ V rámci pozostalosti Jána Vencka uloženej na fare v Bijacovciach, sa okrem iného zachoval slovenský rukopis Stanovy Gazdovského Spolku Biacovského (ž. Spiš.), v ktorých v jednotlivých častiach charakterizuje ciele, aktivity a podmienky pôsobenia tohto spolku.

¹⁷ O jeho zámeroch v tejto oblasti informuje napríklad zachovaný koncept listu adresovaný redakcii novín Podtatranská Slovač.

riacich aj podstatné rozšírenie. Vzhľadom na pamiatkovú hodnotu objektu, ktorú si samotný Ján Vencko dobre uvedomoval, venoval príprave stavebných prác i potrebe reštaurovať niektoré zachované časti množstvo úsilia. Za dôležité pritom ale považoval aj rozšírenie kapacity kostola vhodnou prístavbou, tak, aby bolo možné uspokojiť potreby a záujem miestnych veriacich. Náročnosť celkovej úpravy kostola si vyžadovala značný objem finančných prostriedkov, preto s povolením biskupského úradu, no tiež so súhlasom Povereníctva vnútra z Bratislavy a Okresného národného výboru v Levoči v závere roku 1947 a na začiatku roku 1948 začal finančnú zbierku. Jej výnos bol určený výhradne na obnovu a rozšírenie kostola v Bijacovciach. Zbierka sa rozbehla nielen na Spiši, resp. na území Slovenska ale podľa zachovaných listov v osobnej pozostalosti Jána Vencka aj medzi Slovákmi žijúcimi v Amerike.

Plánovanú prestavbu, na ktorú postupne prichádzali od veriacich finančné prostriedky, mala projektovo pripraviť a následne aj stavebne realizovať firma ing. arch. Eugena Ornaya z Levoče. Pripravené plány ponúkali dve základné možnosti. Tá prvá predpokladala rozšírenie kapacity kostola po určitej zmene dispozície, predovšetkým po zbúraní časti zasvätenej sv. Kozmovy a Damiánovi. Druhá možnosť ponechávala uvedené priestory bez zásahu ale vyžadovala dostavbu svätyne na severnej strane. Plány boli síce hotové, k definitívnemu rozhodnutiu, ktorý z uvedených variantov zvoliť však nakoniec nedošlo. Zmena režimu, ktorá nastala v závere februára 1948 viedla k tomu, že akékoľvek práce, opravy či prípadné úpravy sa zastavili. Peniaze, ktoré stačili veriaci medzi sebou vyzbierať zostali uložené na samostatnom účte v banke. Napriek ďalším žiadostiam predkladaným rôznym inštitúciám bola prestavba, podobne ako i samotná oprava kostola novými úradmi oficiálne zamietnutá. Samotný Ján Vencko niesol tento stav veľmi ťažko.

Povojnová situácia, no najmä komunistický prevrat vo februári roky 1948 zásadným spôsobom a v konečnom dôsledku veľmi negatívne zasiahli do života Jána Vencka. Postavenie jednoduchého dedinského kňaza, zlý zdravotný stav a vysoký vek ho síce aspoň do istej miery uchránili pred priamou fyzickou perzekúciou i osudom, s akým sa musela vyrovnávať aj samotná Spišská Kapitula. Napriek súhlasu biskupského úradu mu z rozhodnutia úradov nebolo umožnené dožiť na bijacovskej fare. Krajský národný výbor v Košiciach totiž rozhodol o jeho penzionovaní a odchode do rodného Spišského Štiavniku. Od 5. mája 1952 tak Ján Vencko musel ako penzista opustiť faru v Bijacovciach a vrátiť sa do svojho rodiska. So svojimi farníkmi sa rozlúčil osobitným listom, v ktorom napísal: „*Lúčim sa s Vámi ! Od prvého apríla som prepustený do výslužby. Roku 1902 som bol u Vás kaplánom, od roku 1905 ale farárom, spolu teda 48 rokov som u Vás účinkoval nie*

*síce skvele ale snád dostatečne. Za ten čas som sám pokrstil blízko 900 detí, sobášil 330 párov a požehnal 540 zomrelých.*¹⁸

Ani na odpočinku v rodičovskom dome však neprestal pracovať na ďalších témach, ktoré chcel ešte dokončiť. V prvom rade to bola príprava publikácie „Dejiny milosrdných bratov v Spišskom Podhradí“. Ako sám uvádzal, materiálu mal pozbieraného dostatok. „Prácu mam tužkou písanú, potrebujem už len pod tlač strojom prepísať“. Publikácia mala byť hotová už v roku 1951. Nakoniec však pre rýchlo slabnúci zrak, stále častejšie sa objavujúce choroby a celkovú nepriaznivú spoločenskú situáciu zostala nedokončená. Rovnaký osud postihol aj ďalšie pripravované texty ako napríklad „Kopijnické osady na Spiši“, „Scientia et Pietas“ a Branisko 1848/1849“. K rýchlemu zhoršovaniu jeho zdravotného stavu nepochybne prispela aj sociálna neistota v ktorej sa ocitol, keďže jeho mesačný dôchodok predstavoval iba 200 Kčs.¹⁹ Začiatkom apríla 1957 sa zdravotný stav Jána Vencka ešte viac zhoršil. K silnému reumatizmu a bolestiam očí sa pridala zápal pľúc. Zdalo sa, že pobyt v nemocnici mu pomohol, krátko po prevoze domov však zomrel. Na smútočných obradoch v kostole v Spišskom Štiavniku sa okrem stoviek veriacich zúčastnilo viac ako 50 kňazov. Následne truhlu s jeho telom prevzali zástupcovia obce Bijacovce, ktorí ju po smútočných obradoch uložili na bijacovskom cintoríne.²⁰

Odborná činnosť Jána Vencka

Popri stále rozsiahlejších pracovných povinnostiach, ktorých vzorné plnenie mu prinášalo aj ďalšie ocenenia, si však našiel vždy dostatok času, aby sa mohol venovať svojim záľubám. Medzi nimi postupne stále významnejšie miesto zaberalo skúmanie minulosti Spiša. Najmä roky strávené v Bijacovciach mu umožnili veľmi dôkladne spoznať mnohé významné, ale dovtedy odbornej verejnosti ešte takmer neznáme historické lokality. Pritom okrem zbierania, zhromažďovania rôznych informácií či náhodne objavovaných artefaktov, sa sporadicky aj sám pokúšal o „výskumy“. Častým cieľom jeho výprav sa stal napríklad Dreveník, nachádzajúci sa v susedstve Spišského hradu. Potrebnú pomocnú ruku pri menších výkopoch mu neraz podali aj jeho farníci, ktorí rešpektovali záujem svojho duchovného. Dokonca mu sami nosili na faru rôzne nájdené artefakty. Tak sa mu podarilo postupne získať viaceré artefakty nielen z obdobia neolitu, doby bronzovej

¹⁸ Opis rozlúčkového listu je uložená v pozostalosti Jána Vencka v Bijacovciach.

¹⁹ Biskupský archív Spišská Kapitula. List J. Vencka z 15. novembra 1953. Ako uvádza: „... Moje penzijne krivdy nikto nenapravuje musím biedu trieť až do konca“.

²⁰ RADVÁNI, H. Ján Vencko. Život a dielo s. 23. Na budove fary v Bijacovciach bola ako pamiatka na pôsobenie Jána Vencka pri príležitosti 125. výročia narodenia, 8. júla 1994 odhalená pamätná tabuľa.

vej či púchovskej kultúry, ale tiež najmä z areálu Spišského hradu pochádzajúce viaceré pamiatky stredovekej materiálnej kultúry.²¹

S rozhodnutím čo robiť so zbierkou, ktorá sa v priebehu rokov stále rozrastala, dlho váhal. Chcel ju sprístupniť verejnosti, pričom do úvahy pripadali nielen menšie múzeá v podtatranských mestách, ale napríklad i martinské Národné múzeum. Na žiadosť spišského biskupa sa nakoniec najzaujímavejšie nálezy a zozbierané predmety rozhodol v roku 1942 umiestniť v osobitnej veľkej presklenej vitríne priamo na Spišskej Kapitule. Neskôr o tejto zbierke vznikol aj osobitný záznam, ktorý je tak jediným svedectvom o jej existencii. Podľa neho na vrchu vitríny boli umiestnené sošky svätcov, konkrétne sv. Jána Krstiteľa, sv. Mikuláša a sv. Juraja zo 17. storočia. Zbierka rozdelili do piatich častí. Prvú tvorili literárne zaujímavosti, druhú numizmatické zaujímavosti, najmä mince. V tretej časti predstavil rôzne národopisné pamiatky, ďalšiu venoval nájdeným a vykopaným artefaktom, predovšetkým zbraniam a rôznym železným, bronzovým a medeným predmetom. Do poslednej časti umiestnil zaujímavé ukážky zo svojej zbierky minerálov, pochádzajúcich výlučne z územia Spiša. Na vitríne bol umiestnený nápis „COLLECTIO JOANNIS VENCKO, PAROCHII BIJACOVENSIS COGNESI ET LAPIDU MULTIS COGNESTA RAPINIS CORCAET, RAPTASQUE ALTER HABEBIT OPES“.²²

Žiaľ v priebehu druhej svetovej vojny došlo k poškodeniu budovy seminára. Pri tom boli sčasti zničené a sčasti nenávratne stratené aj predmety, ktoré tu zo svojej zbierky vystavil. S veľkým úsilím sa Jánovi Venckovi podarilo aspoň niektoré z artefaktov opäť nájsť a uložiť pre budúce obnovenie zbierky, no pri nasledujúcich udalostiach a najmä zmenách odohrávajúcich sa po roku 1948 došlo k definitívnemu zničeniu zbierky.²³ Napriek tomu však, kým mu to sily dovolili, vo svojej zberateľskej činnosti a skúmaní najstarších dejín regiónu pokračoval.²⁴

Ján Vencko neštudoval históriu systematicky. On sám si absenciu odbornej prípravy uvedomoval a preto k formulovaniu či publikovaniu získaných poznatkov pristupoval s veľkým rešpektom. Navyše prirodzená skromnosť, no súčasne serióznosť a snaha ponúknuť odbornej i laickej verejnosti výlučne dostatočne ove-

²¹ POLLA, B. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996. s. 260.

²² RADVÁNI, H. *Kňaz, spisovateľ – Ján Vencko – 1896 – 1957. Život a literárna tvorba na 125. výročie narodenia*. Trnava, 1994. s. 18.

²³ Na niektoré časti zbierky, ktoré obdobie druhej svetovej vojny, resp. štyridsiate roky 20. storočia upozornil doc. M. Slivka, podľa ktorého sa majú nachádzať na rímskokatolíckej fare v Lendaku. Bližšie POLLA, B. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996. s. 260.

²⁴ Jeho záujmy však boli oveľa širšie ako záujem o históriu či štúdium jazykov. Veľké množstvo času venoval ovocinárstvu i chovu včiel. Tieto oblasti sledoval dlhodobo, pričom pravidelne študoval aj odborné časopisy venované tejto problematike. Súčasne si celé roky budoval vlastný herbár.

rené a objektívne informácie viedli k tomu, že na všetkých svojich textoch pracoval pred ich uverejnením dlhý čas. Získané poznatky konzultoval s inými bádateľmi a porovnával s prameňmi, ktoré postupne spracovával. Články i rozsiahlejšie štúdie tak niekoľko krát prerábali, prepisovali a upravovali, kým sa konečne odhodlali ich publikovať. Takýmto spôsobom sa spolu s neustálym štúdiom aspoň do istej miery pokúšal nahradiť nedostatok formálneho historického vzdelania. I keď sa postupne stal členom Slovenskej muzeálnej spoločnosti i Spišského dejepisného spolku, podstatne užitočnejšia sa z jeho pohľadu stala druhá z uvedených inštitúcií. Jeho členom sa stal v roku 1895, pričom práve v ročenkách tohto spolku začal neskôr uverejňovať aj niektoré zo svojich textov.²⁵ V prvej polovici dvadsiatych rokov 20. storočia dokonca niekoľko rokov pracoval ako člen užšieho výboru tohto spolku.²⁶

V roku 1946 zvolilo valné zhromaždenie historického odboru Matice slovenskej 21. októbra 1946 za svojho člena. On sám však toto členstvo nakoniec rozhodol nepriať. Ako hlavný dôvod uviedol svoj vysoký vek i nedostatok času, keďže všetky svoje sily v tom čase venoval snahe úspešne realizovať obnovu a rozšírenie kostola v Bijacovciach. Nemenej významným motívom pre odmietnutie členstva bol tiež fakt, že už reálne nemohol prispieť k podpore aktivít historického odboru. Iba formálne členstvo pri jeho celoživotnom prístupe k práci a plneniu si povinností pritom nepripadalo do úvahy.

Z textov, ktoré sa mu podarilo počas života vydať tlačou, spomenieme predovšetkým dva najdôležitejšie.²⁷ V rozsiahlej publikácii, ktorú pripravoval mnoho rokov a nazval ju *Z dejín okolia Spišského hradu*, sa pokúsil zhrnúť získané poznatky jednak zo svojich archeologických aktivít realizovaných priamo v teréne, jednak z dlhoročného štúdia prameňov a literatúry. Ide nesporne o jeho najvýznamnejšie dielo. O tom, že problematike sa venoval dlhodobo svedčí nielen celkový rozsah 384 strán. Mnohé v tomto smere naznačuje aj úvodný, odborné spracovaný prehľad historického vývoja sledovaného regiónu od najstarších čias. V texte použil údaje aj fotografie nielen z vlastných výskumov napríklad na Dreveníku, ale tiež informácie z výskumu J. Neústupného realizovaného na rovnakej lokalite v roku

²⁵ Ako Venczkó János, rímskokaotolícky farár v obci Mindszent, člen od roku 1895. *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve. Tizenkettedik évfolyam 1909-ik évi tagilletmény.* Szerkesztette Kalmár Elek. Lőcse : Nyomatott Reiss Józ. T. könyvnyomdaájában, 1909. s. 124. V čase keď Ján Vencko do tejto spoločnosti vstúpil, t.j roku 1895, mala štyroch čestných, trinástich zakladajúcich a 355 riadnych členov a už aj bohatú činnosť. Vznikla roku 1883, o dva roky neskôr vydala aj prvú ročenku. Od roku 1907 stál na jej čele ako predseda aj priamy predstavený Jána Vencka spišský biskup dr. S. Párvy.

²⁶ Pozri Správy z minulosti Spišskej župy. Orgán SHS Levoča 1921 – 1926.

²⁷ Z ďalších, dnes už menej známych prác možno spomenúť napríklad štúdiu „Prapodoba Spišského hradu do polovice XIII. Storočia“, ktorú publikoval v časopise Kultúra, 6, 1934 s. 579-588.

1931.²⁸ Celkom prirodzene značnú pozornosť venoval otázkam vývoja Spišskej Kapituly a pôsobeniu tamojších predstaviteľov cirkvi. Okrem iného napríklad znamenal:

„... *Prepošt mal k pomoci štyroch kanonikov, ktorí tu bývali a z dôchodku prepoštovho brali podiel. Po tatarskom vpáde pribudlo ľudí, ku ktorých obsluhu boli povolani duchovní susedných Sasov, čím sa stali čestnými kanonikmi. Ich počet vzrástol na šesť. Od roku 1282 je desať riadnych kanonikov. Bývali na Kapituli v dvojitych domoch : v kúrii býval kanonik, v druhom čelad'. Medzi kanoniami boli aj privatne domy, ku pr. kúria kňaznej Hedvivy Zápolovej, čo neraz zapríčinilo nedorozumenia.*“²⁹ Nedorozumenia a ťažkosti kňazi pôsobiaci na Kapitule nemali iba s predstaviteľmi šľachty, ale tiež s obyvateľmi susedného Spišského Podhradia. Tie sa prejavovali vo viacerých smeroch. Samotný Ján Vencko si pritom v rámci svojej práce všima aj niektoré menšie spory, ktoré dokazujú že v rámci každodenného života bolo potrebné hľadať kompromisy. Ako uvádza: „... *Kapitula bola otvorená a cez ňu viedla poľná cesta z Podhradia. Z toho povstali škriepky, až sa roku 1274 dohodli, že Kapitula dala mestu hodne zemi okolo baldovskej cesty, mešťania dali cestu za Kapitulu a málo zemi tam, kde stoja na jednej strane kamenicke stodoly.*“³⁰

Celkom prirodzene je veľký priestor venovaný histórii samotného hradu, resp. vzťahu jeho majiteľov s okolitými sídlami. V tomto smere napríklad vo vzťahu k Spišskej kapitule uvádza: „... *R. 1323 Karol Robert oslobodil Kapitulu a jej poddanych od pravosúdia sp. županov, za kráľa Mateja mala Kapitula právo meča, ktoré užívala až do roku 1848, pravda tak, že v páde potreby povolala šľachticov, ktorí bez vplyvu Kapituly súdili previnilcov.*“³¹

Okrem informácií týkajúcich sa priamo dejín Spišského hradu, venoval Ján Vencko znanú pozornosť aj jeho najbližšiemu okoliu. Okrem informácií z dejín Bijacoviec, ktorým celkom prirodzene venoval najväčšiu pozornosť, osobitné časti vyčlenil aj pre Ordzoviany a Pongrácovce. Ďalšie obce nachádzajúce sa v okolí hradu spracoval v časti nazvanej „Susedné obce okolia Spišského hradu“. Práve vzhľadom na množstvo rôznorodých informácií opierajúcich sa o v tom čase známe a zachované pramene, sa táto práca postupne stala a i v súčasnosti zostáva často citovanou v rôznych odborných i popularizačných prácach venovaných minulosti Spišského hradu i celého jeho okolia.

²⁸ VENCKO, J. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie : Knihťlačiareň Edmund Schustek, 1941. s. 1 – 26.

²⁹ VENCKO, J. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie : Knihťlačiareň Edmund Schustek, 1941. s. 304.

³⁰ VENCKO, J. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie : Knihťlačiareň Edmund Schustek, 1941. s. 304.

³¹ VENCKO, J. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie : Knihťlačiareň Edmund Schustek, 1941. s. 304.

Kniha *Z dejín okolia Spišského radu* bola pripravená pri významnej príležitosti. Tou sa stalo pripomenutie tristo rokov, ktoré uplynuli od narodenia jezuitu pátra Jána Simonidesa, rodáka z Bijacoviec.³² Tejto nesporne zaujímavej osobnosti, ktorej osudy dokumentujú zložitý politický i konfesiónálny vývoj na území dnešného Slovenska počas 17. storočia, venoval Ján Vencko mimoriadnu pozornosť. Okrem viacerých odborných či popularizačných textov sa vytrvalo usiloval o blahorečenie Jána Simonidesa. Práve z jeho iniciatívy vydal v roku 1944 Spolok Vojtecha štvorstranovú letáčikovú modlitbu za blahorečenie pátra Simonidesa.³³ „*Milosrdný Bože, ktorá si ráčil kňazovi z nášho rodu Jánovi Simonidesovi udeliť toľko milosti, že za svoju vieru rukou jej nepriateľov svoj vzorný život položil, prosíme Ťa, vyslyš naše vrúcne modlitby a ak je v Tvojich plánoch, aby bol v Cirkvi, za ktorú svoju krv vylial, oslávený, preukáž svoju vôľu tým, že nám udelíš túto zvláštnu milosť, o ktorú Ťa žiadame na jeho prímluvu skrz zásluhu Pána nášho Ježiša Krista. Amen.*“³⁴

Súčasťou letáčikovej modlitby sa stal aj stručný životopis pátra Jána Simonidesa, kde sa okrem iného uvádza: „... *Pracoval ako profesor, misionár v Gemerí, Liptove, Orave, Trenčíne, Nitre. V Orave kázal v dobe najväčšej biedy len o chlebe a vode. Spával na neohobľovanej doske, ba často len na holej zemi. Hoci mnoho trpel lámkou nôh, vždy na boľavých kolenách odbavoval kňazské hodinky a rozjímanie. Stále nosil na tele kajúci pás, v isté dni sa prísne trýznil. Ako horlivý ctiteľ P. Márie každý deň sa modlil ruženec, každú sobotu a mariánsku vigíliu sa prísne postil. Zomrel mučeníckou smrťou za svoju vieru ako misionár a farár v Turolúke 31. októbra 1674.*“ Nemenej zaujímavou je záverečná myšlienka letáčikovej modlitby. „... *Slováci nemajú svojich svätcov ako iné národy, prosme teda boha, aby ráčil toho vynikajúceho nášho rodáka verejne osláviť*“³⁵

Spomedzi samostatných prác, ktoré sa podarilo Jánovi Venckovi úspešne dokončiť a vydať tlačou, je potrebné v prvom rade spomenúť dielo venované histórii kláštora v spišskom Štiavniku. Ten založili v stredoveku príslušníci rádu cisterciánov. Cenné, najmä zo súčasného pohľadu je to, že okrem dôležitých prameňov

³² Ján Simonides (1639, Bijacovce – 1674, Turá Lúka), rímskokatolícky kňaz, jezuita, misionár, mučeník.

³³ Letáčiková modlitba bola vydaná na základe povolenia Apoštolskej administratúry v Trnave, č. 2002/1944, z 1. apríla 1944.

³⁴ Používanie modlitby bolo obmedzené iba na súkromné pobožnosti, napríklad pri deviatniku. Súčasťou letáčikovej modlitby bola tiež žiadosť „Posla Božského srdca Ježišovho“ v Trnave o oznámenie prípadných vyslyšanií a uzdravení.

³⁵ Súčasťou stručného životopisu sa stal aj opis mučenia, ktoré podstúpil, rovnako ako vyjadrenie nádeje, že „Pán Boh jeho zbožný život a mučenícku smrť odmení nebeskou korunou“. Ako drobnú nepresnosť musíme hodnotiť nesprávne uvedenie roku narodenia pátra Jána Simonidesa (1640).

z minulosti tejto významnej cirkevnej inštitúcie zachytil tiež aktuálny stav pamiatky, resp. historických objektov nachádzajúcich sa v jej blízkosti.

„Na brehu brehoch potoka rástli obrovské topole a iné stromy, ktoré v čase prevratu boli zničené. Na južnej strane sú menšie okrúhle jazerá, teraz škarede zarastené, na brehu hrdzavie železný čln a celý park, hlavne za čias Szmrečániho tak rozkošný, berie skazu, je to ničia zem, stáva sa zbytkovým majetkom. Za cestou k Miklušovciam je byt kováča s dielňou, tu bola krčma, tehliareň a stodoly na seno. Okolo kaštiela sú panské role a lúky, ktoré sú už rozparcelované, ačkoľvek susední občania písomne vyznali, že na zem túto nereflektujú len v páde, keby na ňu cudzinci číhali. A takto hrade štiavnický: „... teraz tvoja sláva v tóni skrytá leží, tak sa časy menia, tak svet tento beží !“³⁶

Cisterciátsky kláštor zasvätený Panne Márii nachádzajúci sa v chotári dnešnej obce Spišský Štiavnik bol založený z iniciatívy uhorských panovníkov roku 1223 vo filiačnej línii Morimundu, pričom nový konvent mal byť podľa rozhodnutia generálnej kapituly obsadený z poľského Wachocka.³⁷ S uvedeným kláštorom je spojené tiež založenie dediny či skôr v tom čase osady Spišský Štiavnik. Tá sa spomína prvý krát v roku 1294, pod názvom Sceunuk.³⁸ Sám Ján Vencko pritom považuje za pravdepodobné, že táto osada existovala už dlhší čas pred prvou zachovanou písomnou zmienkou.³⁹ On sám na základe listinného materiálu, ale i ďalších publikovaných textov sleduje pohnuté dejiny kláštora, ktorý už v roku 1260 vyhorel. Neskôr ho spolu s okolitými obcami vyplenili husiti, počas svojho vpádu na Spiš v roku 1433. V tomto smere nielen K. Wagner, J. Špirko, ale i Ján Vencko konštatujú, že išlo o kláštor, ktorý disponoval solídnu majetkovou základňou.⁴⁰ Vo väčšine záznamov sa stretávame s informáciami napríklad o zničení obce Spišská Teplica, či inými parciálnymi údajmi. Práve Ján Vencko zaznamenáva, že v tomto období patrili do majetku kláštora patrili dediny a osady Hranovnica, Kubachy, Kraviany, Vikartovce, Liptovská Teplička, Nižná Šuňava, Lučivná, Teplica, Stojany, Primovce a Viderník.⁴¹

³⁶ VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Kníhtlačiareň „Lev“, 1927. s. 198.

³⁷ SLIVKA, M. Kláštorná kultúra stredoveku. In *Verbum*. 4, 1993, č. 2, s. 79-83.

³⁸ VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Kníhtlačiareň „Lev“, 1927. s. 320.

³⁹ Bližšie VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Kníhtlačiareň „Lev“, 1927. s. 199.

⁴⁰ ŠPIRKO, J. *Husiti, jiskrovci a bratrci v dejinách Spiša (1431-1462)*. Spišská Kapitula : Spišský dejepisný spolok, 1937. s. 27.

⁴¹ VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Kníhtlačiareň „Lev“, 1927. s. 193.

Osobitnú pozornosť venuje zložitým dejinám kláštora na konci stredoveku a začiatkom novoveku. Ako konštatuje, v roku 1462 kláštor a jeho majetky ovládli prívrženci Jána Jiskru z Brandýsa, pričom je podľa neho pravdepodobné, že tu už nežili žiadni z príslušníkov pôvodnej mníšskej komunity. Až v závere šesťdesiatych rokov, resp. roku 1470 sa opäť objavujú mená správcov kláštora, napr. Š. Zwinia. O pôsobení opátov, čo je už bezpečne možné spojiť s obnovením mníšskej komunity, sa zachovali informácie až z roku 1507, keď sa spomína opát Ján. Pozornosť Ján Vencko venoval poslednému miestnemu opátovi Michalovi Rozenovi. O ňom uvádza, že zomrel roku 1542.⁴² Samotný kláštor už v tom čase neexistoval vo svojej pôvodnej podobe. Od roku 1530 sa totiž spomína ako sídlo zbojníkov, preto kapitán Gašpar Šeredy nechal opustený kláštor zapáliť a zbúrať. Ján Vencko pritom uvádza, že časť posledných mníchov v záverečnej etape existencie kláštora zahynula a časť odišla do Poľska.⁴³

Šírku bádateľského záujmu Jána Vencka nielen o históriu, ale aj o informácie z oblasti demografie či etnografie dokumentujú okrem iného stručné zmienky o prítomnosti cigánov na Spiši. Zmienky o nich zachytil v dokumentoch spojených so štiavnickým opátstvom už v roku 1700, keď sa uvádzajú ako kováči a muzikanti, ktorí žijú zo žobrania a krádeží, pričom „... sú nemravní pokrstení pohania“.⁴⁴

Ján Vencko bol predovšetkým kňazom. História a poznávanie rodného kraja sa venoval iba ako nadšený amatér. Netajil sa pritom názorom, „ ... že aj naivný kronikár viac viery zaslúži, ako ne jeden najelegantnejšie píšuci povrchný humanista.“⁴⁵ Výsledky jeho práce predstavujú i v súčasnosti zaujímavý a dôležitý základ pre skúmanie jedného zo zákutí Spiša.

⁴² VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Knih tlačiareň „Lev“, 1927. s. 79.

⁴³ VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Knih tlačiareň „Lev“, 1927. s. 72.

⁴⁴ VENCKO, J. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Knih tlačiareň „Lev“, 1927. s. 192.

⁴⁵ Vdp. Ján Vencko odišiel z radov živých. In *Katolícke noviny*. 72, 1957, č. 17, s. 2.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

**Vedecká konferencia k významnému výročiu.
„200 rokov Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva“
Prešov, 20.-21. 9. 2018**

Prešov už po celé stáročia predstavuje dôležité hospodárske, kultúrne, spoločenské i náboženské centrum nadregionálneho významu. Kým pozornosť historikov v minulosti vo väčšine prípadov priťahovali skôr vojenské, hospodárske či politické udalosti, v posledných desaťročiach výrazne stúpa záujem o skúmanie a prezentovanie aj cirkevných dejín. V tomto smere mimoriadny význam malo založenie a aktívne pôsobenie tamojšieho gréckokatolíckeho biskupstva. Vzácné jubileum, už dvesto rokov, ktoré uplynuli od jeho založenia, sa predstavitelia Gréckokatolíckeho arcibiskupstva i pracovníci Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty, tvoriacej súčasť Prešovskej univerzity v Prešove, rozhodli pripomenúť a osláviť viacerými zaujímavými podujatiami. Jedným z nich sa stalo tiež zorganizovanie medzinárodnej vedeckej konferencie. Jej príprava v období, keď sa do centra pozornosti celej spoločnosti dostali viaceré dôležité udalosti, spojené napríklad so skončením prvej svetovej vojny, vznikom Československa či ďalší „osmičkovými“ výročiami, určite nebola jednoduchá. Organizátori však v tomto smere vynaložili nemalé úsilie, vďaka čomu sa v dňoch 20. – 21. septembra 2018 mohli stretnúť viac ako dve desiatky odborníkov nielen z Slovenska, ale i Poľska a Ukrajiny. Ich zámerom bolo venovať sa rôznym otázkam a problémom, vyplývajúcim predovšetkým z často pomerne komplikovaných dejín gréckokatolíckej cirkvi pôsobiacej v priestore niekdajšieho severovýchodného Uhorska, resp. Československa.

Podujatie slávnostnými príhovormi otvorili prešovský arcibiskup a metropolita mons. Dr. h. c. ThDr. Ján Babjak, SJ, PhD., rektor Prešovskej univerzity v Prešove Dr. h. c. prof. PhD. Peter Kónya, PhD., a štátny tajomník Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR Mgr. Peter Krajňák. Spomedzi príspevkov, ktoré následne odzneli, by si aspoň krátku zmienku zaslúžili viaceré. Vzhľadom na skutočnosť, že v dohľadnej dobe vznikne z prednesených referátov samostatný recenzovaný vedecký zborník, spomenieme v krátkosti aspoň niektoré z nich. V jednom z úvodných vystúpení, nazvanom „*Obnova katolíckej cirkvi v Prešove v 17. a 18. storočí*“, oboznámil Dr. h. c. prof. PhD. Peter Kónya, PhD., prítomných s problematikou zložitého opätovného budovania pozícií katolíckej cirkvi v meste i širšom okolí regióne, kde najmä v priebehu druhej polovice 16. a prvej polovice 17. získali značný vplyv protestanti.

V rámci referátu „*Priebeh vzniku Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva*“ priblížil doc. PhD. Jaroslav Coranič, PhD., východiská i samotný priebeh vzniku biskupstva. Išlo o proces, ktorý mal síce úspešný koniec, no počiatkové obdobie príprav ani samotného pôsobenia nebolo jednoduché. O tom, aká komplikovaná bola neraz činnosť vedúcich predstaviteľov, ale i jednoduchých kňazov pôsobiacich

v rámci prešovského biskupstva, svedčí tiež prednáška Mgr. Petra Krajňáka „Jozef Mižičko (1847 – 1918) – generálny vikár Prešovského biskupstva a kanonik Prešovskej kapituly“. Na príklade životných osudov tejto nesporne zaujímavej osobnosti poukázal na viaceré aspekty „každodennosti“ gréckokatolíckych duchovných.

Slávnostný rámec konferencie, samozrejme, priniesol viaceré príspevky hodnotiace úspechy, ktoré počas dvoch storočí zaznamenala gréckokatolícka cirkev. O to cennejšia je však skutočnosť, že účastníci sa nevyhýbali ani témam či obdobiám z pohľadu spoločnosti i cirkvi veľmi náročným. V tomto smere sa napríklad doc. ThDr. Peter Borza, PhD., v referáte „Gréckokatolícka cirkev na Slovensku v rokoch 1939 – 1945“, venoval aj v súčasnosti stále veľmi aktuálnej problematike obdobia druhej svetovej vojny. Tá v mnohých ohľadoch negatívne ovplyvnila nielen postavenie cirkvi, ale i spoločenskú, politickú a národnostnú situáciu na Slovensku. Vnímanie udalostí z tohto obdobia napriek intenzívnej práci historikov i odborníkov z ďalších oblastí nie je totiž medzi verejnosťou stále jednoznačné. Komplikované a smutné obdobie prežívali gréckokatolícki veriaci aj v priebehu päťdesiatych a väčšiny šesťdesiatych rokov 20. storočia. Z tohto uhla pohľadu bol mimoriadne zaujímavý príspevok „Proces obnovenia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1968“, ktorý predniesol mons. prof. ThDr. Peter Šturák, PhD. Stručne charakterizoval východiská, reformné snahy i celkovú spoločenskú situáciu umožňujúcu postupnú obnovu gréckokatolíckej cirkvi a jej štruktúr. Napriek tomu, že jej priebeh bol zložitý, záujem veriacich i kňazov o návrat do pôvodnej cirkvi dokazoval opodstatnenosť a správnosť celého procesu.

Po všetkých stránkach kvalitne pripravené odborné podujatie, doplnené navyše prezentáciou unikátnej desaťzväzkovej edície „Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku“, kde jednotlivé publikácie predstavili ich editori, vytvorilo veľmi dôstojnú súčasť osláv významného jubilea gréckokatolíckej cirkvi.

Patrik Derfiňák

Vedecká konferencia
Dejiny knižnej a duchovnej kultúry Slovenska
Prešov, 26. 9. 2018

Pri príležitosti 200. výročia zriadenia Gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove usporiadala Štátna vedecká knižnica v Prešove vedeckú konferenciu s názvom Dejiny knižnej a duchovnej kultúry Slovenska s medzinárodnou účasťou.

S prvým príspevkom Ortodoxní, uniáti a gréckokatolíci a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 17. storočí vystúpila *Annamária Kónyová*. Za ňou nasledoval príspevok *Petra Jambora* o emigrácii gréckokatolíckeho obyvateľstva do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia. Rovnako v prvom bloku zazneli aj prí-

spevky zahraničného hosta *Ihora Lichteja* a *Gabriela Székelyho*, zamerané na gréckokatolíkov v 1. polovici 20. storočia.

Druhý blok prednášok otvorila *Monika Bodnár* o gréckokatolíkoch v Turnianskej župe. Hranice Slovenska presiahli nasledujúce dva príspevky, v prvom osvetlila *Luciána Hoptová* postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Bielorusku a v druhom príspevku oboznámil poslucháčov s konfesionálnym zložením obyvateľstva na Cypre v 20. storočí *Erik Ondria*.

Po prestávke spojennej s priateľskou diskusiou sa slova ujal *Ján Adam*, ten na odľahčenie prezentoval pocity kerestúrskeho gréckokatolíka v Amerike, ktorým okrem domova chýbala domáca cerkev a neopakovateľné zvuky v nej. Veľmi zaujímavou prednáškou, ktorá donútila každého poslucháča zamyslieť sa nad vzťahom bežných ľudí ku knihám, bola o pasportizácii starých tlačí. Autorka *Jana Cabada-jová* uviedla mnoho príkladov z praxe, kedy o knihy či staré tlače nie je postarané a následkom zlej či žiadnej starostlivosti prichádzame o túto súčasť kultúrneho dedičstva. *Mária Bjalončíková* predstavila gréckokatolícku farnosť Kamienka v roku 1880, tak ako ju zachytil vizitátor v kanonickej vizitácii. Nemenej zaujímavé boli prednášky o modlitebných knihách v historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, o ktorých porozprávala *Lucia Němcová* či prednáška o kalendároch pre gréckokatolícke obyvateľstvo od *Lívie Kurucovej* a *Kataríny Pekařovej*.

Tretí blok prednášok patril výlučne gréckokatolíckej literatúre a jej predstaviteľom. Tento blok otvoril *Michal Glevaňák* s príspevkom o prvom slovanskom vydaní Limonára. Keďže konferenciu usporiadala Štátna vedecká knižnica v Prešove, vystúpili na nej aj zamestnankyne knižnice – už vyššie spomínaná *Lucia Němcová*, ale v poslednom bloku aj *Gabriela Oľšavská* a *Marcela Domenová*, ktoré analyzovali *Catalogus Librorum* prvého prešovského gréckokatolíckeho biskupa, Gregora Tarkoviča. *Marcela Domenová* taktiež predstavila diela významného gréckokatolíckeho duchovného, Alexandra Duchnoviča. Tretí blok uzavrela prednáška o významnej literárnej a duchovnej osobnosti, Jozefovi Tóthovi, ktorého predstavila *Marta Germušková*.

Celé podujatie sa nieslo v pozitívnej, priateľskej atmosfére a zároveň predstavené príspevky boli veľmi zaujímavé a prínosné, keďže vniesli znovu viac svetla do poznania gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.

Mária Bjalončíková

Gloria Victis 1956

Budapešť 21.-23. 10. 2018

Podobne ako v predošlom období, i počas jesenných mesiacoch roku 2018 sa študenti Prešovskej univerzity zúčastnili podujatia, ktoré si získava stále väčšie uznanie u verejnosti nielen v Maďarskej republike. Spomienkové slávnosti prebie-

hajúce v dňoch 21. – 23. októbra majú v prvom rade za cieľ pripomenúť si udalosti odohrávajúc sa u našich južných susedov v roku 1956, keď nielen Poliáci, ale predovšetkým Maďari dali otvorene najavo svoj nesúhlas s prítomnosťou sovietskych vojsk na svojom území, rovnako ako s celkovým vývojom politickej situácie v socialistickom bloku. Snaha o ich revíziu, resp. niektoré reformy režimov vedených komunistami, ktorá sa potom objavovala v krajinách strednej Európy, prerástla v prípade Maďarska do rozsiahleho ozbrojeného vystúpenia. Boje so sovietskymi jednotkami si vyžiadali tisíce mŕtvych a ranených. Skončili sa „víťazstvom“ Sovietov, ktorí mali vo všetkých smeroch obrovskú vojenskú i materiálnu prevahu a nastolením novej, pre Moskvu prijateľnej vlády. Jej nastolenie, no tiež popravy či dlhoročné väzenie pre tých, čo sa odvážili vzoprieť sovietskej moci, či množstvo emigrantov opúšťajúcich krajinu, to všetko predznamenalo na ďalšie desaťročia hospodársky, kultúrny i spoločenský vývoj Maďarska.

Podujatie pod názvom „Glória Victis“ ma za cieľ nielen pripomenúť si tieto udalosti, ale tiež ďalej šíriť ich odkaz, predovšetkým medzi mladou generáciou a podporovať vzájomnú komunikáciu medzi študentmi v priestore Karpatskej kotliny. I z Prešova každoročne toto podujatie navštevuje vybraná skupina študentov. V roku 2018 ich pod vedením dr. Lucie Šteflovej a doc. Patrika Derfiňáka vycestovalo do hlavného mesta Maďarska takmer štyridsať. Vďaka pozvaniu organizátorov tohto podujatia, konkrétne z vedenia Rákoczi Szövetség, sa tak okrem viacerých prednášok a pietnych podujatí zúčastnili tiež koncertov i rôznych hudobných vystúpení, návštevy Maďarskej národnej galérie či Maďarského národného múzea. Aj návšteva týchto inštitúcií názorne ukázala, aká dlhá a bohatá je spoločná história národov žijúcich v priestore Karpatskej kotliny. Vďaka priaznivému počasiu si študenti mohli pozrieť aj niektoré časti historickej Budapešti, čo ešte viac umocnilo pozitívny dojem z celého podujatia. Zostáva iba veriť, že tohto vo všetkých smeroch pozoruhodného podujatia sa študenti a pedagógovi Prešovskej univerzity budú môcť zúčastňovať aj v nasledujúcich rokoch.

Patrik Derfiňák

**Vedecká konferencia
Rusíni a Československo
Prešov 15. 11. 2018**

Počas relatívne teplých jesenných dní – 15. novembra – sa na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (ďalej len FF PU), konala vedecká konferencia pod názvom *Rusíni a Československo*, s časovým vymedzením najmä na prvú polovicu 20. storočia. Práve tento rok oslavuje česká a slovenská spoločnosť 100. výročie založenia spoločného štátu Čechov, Slovákov a Rusínov. Hádám každé väčšie historické pracovisko na území Českej a Slovenskej republiky si toto výročie pripomínalo

organizáciou vedeckých a odborných podujatí. Inštitút histórie na FF PU medzi nimi nesmel chýbať. Z pochopiteľných dôvodov však väčšina pracovísk akcentovala svoj záujem na slovenské a české dejiny v Československu. Inštitút histórie FF PU však zvolil odlišný prístup. Vzhľadom na dlhoročnú tradíciu bádateľskej činnosti v oblasti dejín Rusínov a Podkarpatskej Rusi, upriamili účastníci konferencie svoju pozornosť práve na vzťah a pôsobenie Rusínov v Československu.

Z organizačného hľadiska sa na príprave konferencie okrem IH FF PU podieľali aj kultúrne organizácie *Združenie inteligencie Rusínov Slovenska* a *Okrúhly stôl Rusínov Slovenska*. Odborne celú udalosť zastrelil univ. prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., ktorý je zároveň vedúcim pracovníkom katedry novovekých a najnovších slovenských dejín.

Podujatie otvoril krátkym príhovorom riaditeľ IH FF PU Doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. Po úvodnom slove prišiel na rad prvý príspevok pod názvom *Rusíni a ich cesta do Československa 1918 – 1919* v podaní Prof. PhDr. Petra Švorca, CSc. V rozsiahlej prednáške oboznámil prítomných hostí a študentov Prešovskej univerzity o problémoch, ale aj očakávaniach rusínskej politickej reprezentácie na ich ceste do spoločného štátu Čechov, Slovákov a Rusínov. Tento – z časového hľadiska – krátky proces v sebe ukrýval mnohé úskalia, ktoré sa stali obsahom predmetného príspevku.

Konferencia pokračovala príspevkom ukrajinského historika Doc. Igora Lichteja, CSc., pod názvom *Reakcia obyvateľstva Podkarpatskej Rusi na prítomnosť rumunských vojsk na jej území v rokoch 1919 – 1920*. Táto problematika si doposiaľ nezískala významnejšiu pozornosť slovenských historikov. Aj preto bol tento príspevok zaujímavým prínosom v oblasti historickej vedy a možnou inšpiráciou pre slovenských kolegov.

Za českú historickú obec vystúpil s príspevkom *K vojensko-bezpečnostným otázkam Podkarpatské Rusi v meziválečnom období*, pracovník Národného archívu v Prahe Mgr. David Hubený, PhD., ktorý vo svojom príspevku priblížil problematické aspekty pôsobenia brachiálnej moci na Podkarpatskej Rusi. Jednoznačne najrozsiahlejší príspevok konferencie zakončil prvý blok príspevkov.

Po krátkej prestávke otvoril druhý blok prednášok emeritný riaditeľ Vlastivedného múzea v Trebišove Mgr. Juraj Žadanský, PhD. V príspevku zameranom na hospodárske pomery na území Podkarpatskej Rusi sa – vzhľadom na ponúknutý čas – stručne venoval jednotlivým odvetviám hospodárstva, pričom sa nevyhol ani takým špecifikám, akými bola dožívajúca remeselná výroba.

Konferencia pokračovala príspevkami od dvojice autorov zo Spoločenskovedného ústavu Slovenskej akadémie vied v Košiciach – PhDr. Stanislavom Končným, CSc., a PhDr. Mariánom Gajdošom, CSc. Stanislav Konečný sa vo svojom príspevku zaoberal problematikou identity rusínskeho obyvateľstva v Československu, Marián Gajdoš nadviazal príspevkom *Rusíni v Československu a obnove-*

nie republiky po roku 1945. Oba príspevky spolu úzko súviseli a názorne prezentovali vzájomné vzťahy národa, kultúry a politiky.

Priestor v závere konferencie bol vyhradený doktorandovi IH FF PU Mgr. Michalovi Falatovi, ktorý vo svojom príspevku priblížil výsledky slovenskej historiografie a jej prínos k poznaniu dejín Podkarpatskej Rusi v období od Nežnej revolúcie do súčasnosti.

Na konferencii sa zúčastnili pracovníci, ktorých odborný záujem je viac či menej spätý s dejinami Rusínov a Podkarpatskej Rusi. Podujatie tak, aj napriek svojej skromnosti čo do počtu účastníkov, prinieslo kvalitné vedecké príspevky, a to nielen z radov domácich, ale aj zahraničných vedeckých pracovníkov. Tie si vypočuli nielen študenti a odborníci z radov historikov, ale aj jednotlivci, z ktorých mnohí nielen že využili možnosť klásť účastníkom konferencie otázky a vypočuť si odpovede, ale aj sami predstavili v diskusii svoj pohľad na dobové udalosti.

Keďže čas vyhradený pre jednotlivých účastníkov bol obmedzený, na záver môžeme s radosťou konštatovať, že súčasťou konferencie je výstup vo forme tlačených príspevkov v plnom znení, ktoré budú tvoriť obsah zborníka s rovnomeným názvom – *Rusíni a Československo (1918 – 1938)*.

Michal Falat

JURČIŠINOVÁ, Nadežda.

Juraj Kello Petruškin na Šariši.

Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017. 192 s.

ISBN 978-80-555-1884-8.

V súvislosti so stále narastajúcim záujmom historikov o výskum regionálnych dejín v posledných rokoch sa javia snahy o spracovanie doposiaľ málo známych, regionálne pôsobiacich osobností ako prirodzené. V rámci „dlhého“ 19. storočia stále môžeme nájsť viacero osobností slovenského národného a kultúrneho života, ktorým slovenská historiografia doposiaľ nevenovala dostatočnú pozornosť a ich život a dielo nie je v uspokojivej miere spracované.

Medzi tieto osobnosti môžeme jednoznačne zaradiť aj národného buditeľa a farára evanjelickej cirkvi a. v. v Bardejove, Juraja Kellu-Petruškina (1. 2. 1844 – 31. 1. 1898). Monografia prešovskej historičky Nadeždy Jurčišinovej *Juraj Kello-Petruškin na Šariši* je prvou ucelenou prácou svojho druhu, ktorá sa komplexnejšie zaoberá životom a hlavne regionálnym pôsobením tejto doposiaľ relatívne neznámej osobnosti.

V *Úvode* (s. 9 – 13) autorka v stručnosti charakterizuje spracovanú problematiku, jasne formuluje svoje ciele, ako aj predstavuje archívnu bázu, na základe ktorej bola práca postavená. Výpočet relevantných archívov, prameňov a dobových periodík zároveň dopĺňa zhodnotením stavu súčasnej historiografie k danej téme, čím pre čitateľa vytvára komplexný pohľad na doterajší stav poznania problematiky.

Obsahové jadro samotnej monografie je rozdelené na dve kapitoly, ktoré na seba plynulo a logicky nadväzujú. Prvá kapitola publikácie s názvom *Juraj Kello v Liptove a v zahraničí* (s. 15 – 57), rozdeľujúc sa vnútorne ešte na tri menšie podkapitoly, mapuje Kellov život do jeho príchodu na Šariš. Autorka sa tu najprv v časti *Detstvo a prvé roky štúdiá* (s. 15 – 25) zamerala na jeho štúdiá v miestnej evanjelickej ľudovej škole v Trnovci či na gymnáziách v Kežmarku a Rožňave, pričom do tohto obdobia siahajú aj Kellove divadelné začiatky. Jurčišinová napr. poznamenáva, že: „*V divadelných aktivitách sa počas gymnaziálnych štúdií obrátil s prosbou o pomoc a spoluprácu aj na významného národnokultúrneho pracovníka pôsobiaceho na prelome 19. a 20. storočia Adolfa Petra Zátureckého*“ (s. 20 – 21). Ďalej kapitola v časti *Opäť v rodnom Trnovci* (s. 26 – 41) zachytáva jeho návrat do rodnej obce a pôsobenie v pozícii kaplána ako aj učiteľa na miestnej evanjelickej ľudovej škole v rokoch 1865 – 1870. Kello sa tu okrem vyučovania venoval vedeniu miestneho ochotníckeho divadla, pravidelne prispieval do Pešťbudínskych vedomostí, Národných novín či Národného hlásnika svojimi kultúrne, cirkevno-nábožensky, pronárodne, pedagogicky, či dokonca politicky orientovanými správami. Toto obdobie bolo podľa autorky spojené s výrazným rozvojom jeho ekumenických, ako aj pronárodne orientovaných myšlienok a názorov. Okrem toho v obci spolu s mládežou organizoval majálesy, tvo-

ril poéziu a prekladal diela nemeckej či poľskej literatúry. Tretia časť prvej kapitoly *Štúdium teológie a prvé kroky v kňazskom povolání* (s. 42 – 57) sa venuje Kellovmu odchodu na vytúžené teologické štúdiá na univerzitu v Erlangene v Nemecku, ako aj jeho kňazským začiatkom. Zaujímavosťou je, že Kellove štúdiá boli príležitostne spojené s cestovaním po západnej, severnej a aj strednej Európe, pričom na ich margo autorka konštatuje, ako „K nacionálnemu vzrastu Petruškina iste prispeli aj jeho cesty po krajoch, kde niekedy žili Slovania“ (s. 45).

Druhá, takpovediac nosná kapitola *Pôsobenie Juraja Kellu na Šariši* (s. 59 – 164) autorka vnútorne rozdeľuje na štyri časti. V tej prvej – *Šariš a jeho dejiny do konca 19. storočia* (s. 59 – 76), Jurčišínová stručne prechádza regionálnymi dejinami Šariša a vhodne uvádza čitateľa do národnostno-spoločenských reálií druhej polovice 19. storočia. Zvláštny akcent je tu pochopiteľne kladený na dejiny a historické reálie mesta Bardejov. Z nich si tu autorka vo zvýšenej miere všima národnostné a konfesijné zloženie, ako aj miestny vývoj evanjelickej cirkvi a. v. Podkapitola *Juraj Kello v Bardejove* (s. 77 – 100), ako názov napovedá, mapuje jeho príchod a život v Bardejove v rokoch 1874 – 1898. Autorka tu podrobne rekonštruuje najmä jeho snahy o rozvoj národného povedomia Slovákov v Bardejove v poslednej štvrtine 19. storočia, ako aj početné aktivity, ktorým sa venoval. Kello naďalej prekladal práce hlavne poľských literá-

tov, napísal vlastný cestopis, publikoval poéziu, články s národnostnou tematikou, tiež pedagogicky a výchovne zamerané poviedky. Preto bolo aj napr. pochopiteľné, že Kello s „*nadšením uvítal vydávanie pedagogicko-osvetového časopisu Evanjelická škola, ktorý v rokoch 1877 až 1879 vydával a redigoval A. P. Záturecký*“ (s. 93). Nepovšimnuté však v texte neostali ani Kellove názory proti zavádzaniu šarištiny do škôl či zaujímavé informácie z rodinného prostredia. Tretia podkapitola *Evanjelický kňaz Juraj Kello* (s. 101 – 141) je primárne zameraná na vyčerpávajúci popis a analýzu Kellovej cirkevnej služby v Bardejove. Zasadzujúc jeho konfesijné orientované aktivity do dobového politického, náboženského ako aj etnicko-sociálneho kontextu vytvára autorka o Kellovy podrobný a celistvý obraz. Zachytáva tu genézu jeho pôsobenia na pôde slovenského evanjelického a. v. zboru v Bardejov, obsahujúc informácie o dôležitých vizitáciách, účasti na cirkevných konventoch, vzťahy s rôznymi cirkevnými či zborovými hodnosťami, ako aj o jeho názory na národnostné otázky Slovákov v Uhorsku či cirkevno-politické zákony z rokov 1894 – 1895. Vo všeobecnosti bol Kello známy pre výraznú podporu evanjelického školstva i pre svoje zmierlivé názory v otázke rozdielnosti vierovyznania. Jurčišínová zdôrazňuje, že „*Cirkevníci všetkých konfesií videli v ňom muža povzneseného nad holý konfesionalizmus a oporu Slovákov*“ (s. 136). Posledná časť druhej kapitoly s názvom *Prejavy Kellovho zá-*

ujmu o život ľudu na Šariši (142 – 164) dokumentuje snahy tohto národovca o pozdvihnutie národného povedomia, ako aj hmotného postavenia miestneho obyvateľstva. Jeho drobná, etnograficky orientovaná práca pozostávala zo zbierania a dokumentácie jazykových a hmotných prejavov ľudovej kultúry. Išlo o zbieranie prísloví a porekadiel, skúmanie miestnych ľudových krojov, ktoré neskôr pomohol prezentovať na Národopisnej výstave československej v Prahe v roku 1895, či publikovanie prác s jazykovednou problematikou. Kapitulu ukončuje Kellove úmrtie vo veku 54 rokov a jej reflexia vo vybranej dobovej tlači. V nasledujúcom *Závere* (s. 165 – 167) Jurčišinová zhŕňa svoje zistenia do stručného, no výstižného celku. Monografia okrem toho taktiež obsahuje napr. detailne vypracovaný *Súpis prác Juraja Kella-Petruškina uverejnených v slovenskej národnej tlači* (s. 168 – 173), ktorý je svedectvom Kellových názorov a aktivít. Ďalej v práci ešte nachádzame bohatý *Zoznam bibliografických odkazov* (s. 174 – 181), prepis dokumentu *MEMORANDUM slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi bardejovskej zo 4. augusta 1895* (s. 182 – 185), *Menný register* (s. 186 – 189), a *Miestny register* (s. 190 – 192).

Text práce je priebežne dopĺňaný obrazovými prílohami, ako sú fotky vybraných archívnych dokumentov či fotky a vyobrazenia dôležitých miest a objektov, ďalej množstvo informácií o širších, národnostno-politických súvislostiach, biografické údaje významných dobových osobností, čo

do problematiky uvádza aj menej zorientovaného či laického čitateľa. Pozitívne taktiež hodnotíme bohaté využitie archívnych prameňov, dobovej tlače a relevantnej odbornej literatúry. Predložená monografia prináša nové fakty a informácie, ktoré zásadným spôsobom prehlbujú doterajší stav poznania osobnosti evanjelického a. v. kňaza a národného buditeľa na Šariši, Juraja Kella-Petruškina.

Lukáš Hedmeg

ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik (eds.).

Podkarpatská Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918 – 1939). Čriepky z histórie.

Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. 233 s.

ISBN 978-80-555-1941-8.

Tento zborník príspevkov bol vydaný v rámci riešenia grantového projektu VEGA č.1/0033/15 – *Slovensko a Podkarpatská Rus v medzivojnovom období – hľadanie novej koexistencie*. V úvodnej kapitole *Namiesto úvodu: Slováci a Rusíni pred vznikom Československa* Peter Švorc pojednáva o snáhach Slovákov a Rusínov o vytvorenie národných samosprávnych území v rámci Uhorska v období 19. storočia. Od tohto autora pochádza aj nasledujúci príspevok *Podkarpatská Rus v medzivojnovom Československu (1919 – 1938). Predstavy a skutočnosť*, v ktorom okrem iného popisuje problémy s gramotnosťou, slabou hospodárskou úrovňou či základný problém s vyme-

dzením celistvého územia Rusínov, keďže tí žili roztrúsene vo viacerých župách Uhorska.

V ďalšom príspevku sa Ján Džujko venuje predvolebnej kampani, voľbám a výsledkom volieb do poslaneckej snemovne a senátu národného zhromaždenia na Podkarpatskej Rusi na základe článkov v dobovej tlači, ako napríklad Slovenský východ, Rusz Magyar Hir-lap, Selo, Ruská Niva, Karpatoruský pokrok či Die Jüdische Partei.

Na východe žilo pospolu viacero národností, medzi nimi aj početná skupina Židov. Práve tejto skupine obyvateľstva venoval svoju kapitolu *Príspevok k dejinám židovského obyvateľstva na (východnom) Slovensku v medzivojnovom období* Martin Hajduk. V úvode ponúka stručný prierez literatúry o Židoch na Slovensku a nasleduje opis situácie Židov na našom území v medzivojnovom období. Taktiež rozoberá problém pri zisťovaní presného počtu etnických Židov počas súpisu obyvateľstva, ktorý prebehol v roku 1919.

Ďalšia štúdia z pera Petra Švorca *Židia na Podkarpatskej Rusi v 20. rokoch 20. storočia a Československo* prináša pohľad na postavenie a funkciu Židov v spoločnosti, ich problémy či názory na vytvorenie nového štátu a tiež pohľad na spolužitie Rusínov a Židov v tomto priestore. Gita Geremešová vo svojej štúdii *Chasidi v pluralite konfesii*

Podkarpatskej Rusi a východu Slovenska v prvých desaťročiach 20. storočia vysvetľuje chasidské hnutie, jeho vznik a princípy.

Ďalší príspevok *Nákazlivé choroby na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 20. rokov 20. storočia (náčrt povojnových zdravotníckych pomerov)*, ktorého autorom je Peter Kovaľ, prináša pohľad na zdravotníctvo v uvedenom období a mnohé problémy, s ktorými zdravotníctvo bojovalo, predovšetkým s absenciou kvalifikovaných lekárov a nedostatok infekčných nemocníc. Vymenúva tiež infekčné choroby, s ktorými obyvateľstvo v tomto období bojovalo a dôvody rýchleho šírenia nákaz.

Patrik Derfiňák je autorom poslednej štúdie v tomto zborníku – *Staničné kroniky, zdroj informácií o situácii na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, v ktorej vysvetľuje dôležitosť a výpovednú hodnotu tohto nesporne zaujímavého archívneho prameňa. Autor vo svojej štúdii analyzoval staničné kroniky štyroch železničných staníc, a to Veľké Kapušany, Čop, Kamenica nad Uhom a Berehovo. Za poslednou štúdiou sa nachádza zoznam použitej literatúry, dobovej tlače a publikovaných archívnych prameňov. Zborník je veľmi vhodne doplnený mnohými zaujímavými dobovými fotografiami.

Mária Bjalončíková

GABZDILOVÁ, Soňa.

***Možnosti a obmedzenia. Vzdelávanie
v jazyku maďarskom na Slovensku
1918 – 1938.***

**Košice : Centrum spoločenských
a psychologických vied SAV,
Spoločenskovedný ústav Košice,
2017. 153 s.**

ISBN 978-80-972693-3-3.

Československo, ktoré oficiálne vzniklo v októbri roku 1918 ako jeden z nástupníckych štátov po rozpade habsburskej monarchie, bolo považované za najdemokratickejšiu z krajín strednej Európy. Treba priznať, že toto tvrdenie bolo v období medzi dvoma svetovými vojnami oprávnené. No napriek tomu i v republike, ktorá mala fungujúci parlamentný systém, demokratickú ústavu a zabezpečovala svojim obyvateľom širokú škálu nielen povinností, ale i práv, boli oblasti, kde sa všetky problémy doriešiť nepodarilo. Okrem otázok spojených s autonómiou pre Slovensko či Podkarpatskú Rus, veľmi citlivou bola tiež problematika národnostná, resp. jej uplatňovanie v rôznych oblastiach každodenného života. V tomto smere sa vo vzťahu k maďarskej menšine doc. Soňa Gabzdilová zaoberá vo svojej monografii veľmi zaujímavou a z hľadiska výchovy nastupujúcich generácií kľúčovou oblasťou školstva a vzdelávania všeobecne.

Po vzniku nového štátu bolo nevyhnutné vybudovať na Slovensku sieť škôl primárne využívajúcich slovenský jazyk. Tento proces štát celkom prirodzene všemožne podporoval, pričom na druhej strane celkom logicky do-

chádzalo k redukcii škôl, kde vyučovanie prebiehalo v maďarskom či nemeckom jazyku. Cieľom tohto postupu bolo pritom tiež tlmenie vlasteneckých prejavov zo strany Maďarov a zabránenie rozširovania názorov o dočasnosti nového režimu. Jednotlivé procesy autorka analyzuje nielen vo všeobecnosti, ale tiež na jednotlivých druhoch škôl, resp. v rámci konkrétnych učebných plánov.

Postup centrálnych orgánov vyvolával celkom prirodzene nespokojnosť najmä v oblastiach, kde si príslušníci národnostných menšín udržali aj po vzniku Československa početnú prevahu. Osobitne v priestore južného Slovenska živú diskusiu napríklad vyvolával nedostatok miest v odborných školách či chýbajúce možnosti vzdelávania v maďarskom jazyku na vysokých školách. Závazok vlády, že sa príslušníci národnostných menšín budú môcť vzdelávať v novom štáte vo vlastnom jazyku, bol dodržaný. I napriek tomu je potrebné konštatovať, že postup československých úradov bol v niektorých konkrétnych prípadoch zbytočne radikálny a už v sledovanom období ho považovali do značnej miery za diskriminačný.

Zvolenou témou i spracovaním ide rozhodne o zaujímavú publikáciu, ktorá môže vo viacerých smeroch pomôcť záujemcom pri skúmaní dejín školstva či národnostných vzťahov. V každom prípade ponúka dôležité údaje pre poznávanie a pochopenie vývoja každodenného života obyvateľstva najmä v národnostne zmiešaných oblastiach.

Z technického a formálneho hľadiska je publikácia spracovaná jednoducho a veľmi úsporne. Okrem nevyhnutných tabuliek či plánikov nedisponuje žiadnymi doplnujúcimi, náročnejšími grafickými doplnkami. Táto skutočnosť však nemá zásadnejší vplyv na obsahovú kvalitu textu. Možno skôr naopak. V konečnom dôsledku tak v plnej miere napĺňa požiadavku v súčasnosti oficiálne kladenú na vedecké monografie „určené predovšetkým úzkemu okruhu špecializovaných odborníkov.“

Patrik Derfiňák

Monument revue.
2018, roč. 6, č.1. 108 s.
ISSN 1338-807X.

Medzi periodikami, v ktorých je možné prezentovať výskum na poli kultúrneho dedičstva, má svoje trvalé miesto aj časopis *Monument revue*, ktorý vydáva Pamiatkový úrad Slovenskej republiky dvakrát ročne.

Príspevky v prezentovanom čísle časopisu sú zamerané monotematicky na drevené kostoly, ktoré sú vzácnou súčasťou pamiatkového fondu Slovenskej republiky.

Toto číslo časopisu otvoril veľmi podrobný a rozsiahly príspevok *Tomáša Kowalského* o počiatkoch ochrany drevených kostolov na Slovensku. Tá podľa neho čiastočne začala už v lete 1875, kedy podnikol Viktor Miškovský umeleckohistorickú cestu po šarišskom, abovskom a spišskom vidieku. Samozrejme, začiatkom 20. storočia sa zaznamenávajú aj drevených kos-

tolov venoval prešovský rodák Kornel Divald. Vo svojom príspevku autor popisuje rôznorodé problémy cirkvi, dedín či samotného pamiatkového referátu, s ktorými sa stretávali popri riešení problémov nevyhovujúceho stavu drevených kostolíkov. *Anton Liška*, zamestnanec Krajského pamiatkového úradu v Prešove, poskytol úplne iný pohľad na architektúru drevených kostolov. Vo svojom článku sa pozrel na chrámy východného byzantského obradu z liturgického hľadiska. V prvom rade podáva vysvetlenie, prečo sa východné chrámy stavali s ustálenou orientáciou priestoru. Popisuje taktiež každú časť chrámu a rovnako aj bohoslužobné predmety, z ktorých má každý osobitú funkciu pri bohoslužbe a žiaden tam nie je navyše či bezdôvodne. Priestor východného chrámu má svoje čaro a nezameniteľnú atmosféru práve preto, že všetko v ňom je navrhnuté na slávu Boha.

Drevené kostoly sú poväčšine spájané práve s gréckokatolíckou cirkvou, avšak majú zastúpenie aj v pravoslávnej, rímskokatolíckej či evanjelickej cirkvi. Rímskokatolícky drevený kostol z Rudna vo svojom príspevku popisuje *Adriana Reťkovská* – venuje sa jeho histórii, významným osobnostiam spätým s týmto kostolíkom, ale aj dôležitej udalosti v súvislosti s týmto kostolíkom – jeho premiestneniu do Múzea slovenskej dediny pri Slovenskom národnom múzeu v Martine.

Miloš Dudáš poukazuje na dva prípady oravských drevených kostolíkov v Babíne a Novoti, ktoré zanikli

za dramatických okolností. Nahradili ich murované kostoly, ktoré ponúkali viac komfortu a priestoru pre veriach a tí sa nebránili ani účelovému ničeniu drevených kostolíkov, aby na ich mieste nové murované chrámy mohli vzniknúť.

Zaniknutým dreveným chrámom na severovýchode Slovenska sa vo svojom príspevku venoval *Dominik Sabol*, taktiež zamestnanec Krajského pamiatkového úradu v Prešove. Podrobnejšie sa venoval štyrom lokalitám, avšak dodáva, že dokázateľne zaniklo omnoho viac drevených chrámov. Z pera toho istého autora pochádza tiež článok o drevenej sakrálnej architektúre v celom Prešovskom kraji. Veľmi zaujímavou prílohou k tomuto článku je fotodokumentácia, no hodnotná je tabuľka zachovaných drevených kostolov na území Prešovského a Košického samosprávneho kraja a tiež tabuľka fyzicko-geografickej charakteristiky drevených chrámov a ich areálov na severovýchodnom Slovensku.

Proces prevodu gréckokatolíckych chrámov do správy pravoslávnej cirkvi a ich následné prinavrátanie približuje *Peter Borza*. Ako je dobre známe, od roku 2008 je do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO zapísaných 8 drevených chrámov z územia Slovenska. Krátky opis každého z nich podávajú *Lenka Dubinyová* a *Lenka Vrbiková*.

Ivica Kravjanská sa vo svojom príspevku venuje digitalizácii drevených chrámov. Vysvetľuje vznik projektu digitalizácie, dôvody a metodiku digitalizácie na príklade drevených chrámov

v Hervartove a Bodružale. Pre lepšie pochopenie aj pre laického čitateľa článok dopĺňajú hodnotné ukážky zo spracovávania dát, ktoré pri digitalizácii vznikajú. Veľmi dôležitou odbornou činnosťou, ktorá je na fonde drevených chrámov vykonávaná, je ich reštaurovanie. Konkrétne reštaurovanie ikonostavov v havarijnom stave popisuje *Zuzana Tahy*. Aj tento článok je doplnený fotografickou dokumentáciou, ktorá porovnáva ikonostasty z viacerých lokalít pred a po reštaurovaní. Celkovo predstavuje reštaurátorské výsledky ikonostavov v 22 objektoch drevených kostolov. V závere tohto čísla sú predstavené osobnosti, ktoré boli 21. 4. 2018 vyznamenané Cenou Alžbety Güntherovej-Mayerovej za celoživotný prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu.

Mária Bjalončíková

MARSHALL, Tim. 2017.

V zajatí geografie.

Bratislava : Premedia, 2017. 242 s.

ISBN 978-80-8159-513-4.

Geografia predstavovala v dejinách jeden zo základných aspektov ovplyvňujúcich formovanie ľudskej spoločnosti. Geografické faktory formovali v priebehu dejín hranice štátov, vojenské plány či ambície mocností.

Autor tejto monografie, Tim Marshall, patrí medzi britských odborníkov na zahraničnú politiku. V predkladanéj monografii, *V zajatí geografie*, s podtitulom *Desať máp, ktoré vám povedia všetko, čo chcete vedieť o globálnej*

politike, autor prezentuje exkurz zrejme najznámejšími geografickými a geopolitickými zmenami či problémami, ktoré sa v dejinách na vybraných miestach odohrali. Marshall sa pritom zameriava na geografické podmienky a danosti jednotlivých územných celkov, z ktorých vyvodzuje závery.

V desiatich kapitolách monografie je venovaná pozornosť viacerým krajinám či geografickým celkom našej planéty. Autor približuje v prvých štyroch kapitolách geografické realie a súčasné postavenie najsilnejších svetových krajín – Ruskej federácie, Spojených štátov amerických, Čínskej ľudovej republiky a geografického celku západnej Európy a jej štátov. Nevyhne sa pritom popisujú stručnej histórie jednotlivých krajín či územných celkov, z ktorej následne prechádza do popisu ich geopolitických determinantov. Analyzuje hraničné územia týchto krajín a ich potenciálne hrozby či na druhej strane ich záujmy vo svete a v susedných krajinách. Za jedinú veľmoc na svete autor označuje USA, na základe toho, že táto krajina je „hráčom na celom svete“. Čína si však postupne získava prístupy do rozličných častí sveta, či už ekonomickými, alebo inými dohodami a paktmi.

Africký kontinent spoločne s regiónom Blízkeho východu sú v dejinách sčasti poznačené kolonializmom a v knihe im je venovaná piata a šiesta kapitola. V Afrike autor sleduje predovšetkým situáciu Demokratickej republiky Kongo, Egyptu či regionálnej veľmoci – Juhoafrickej republiky – krajiny s dobrou infraštruktúrou

a strategicky výhodným umiestnením územia tohto štátu. Popisuje tu tiež rozdielne podmienky panujúce v jednotlivých častiach kontinentu. V rámci regiónu Blízkeho východu prezentoval Marshall zrejme všetky základné problémy, ktorým tento priestor čelí – arabsko-izraelské vzťahy, problém Islamského štátu a angažovanie sa svetových mocností v tomto priestore či aktivity jednotlivých štátov tohto priestoru – Turecka, Saudskej Arábie a pod.

Siedma a ôsma kapitola zachytáva vzťahy Indie a Pakistanu, resp. vzťahy a geografickú blízkosť Kórey a Japonska. Predmetom týchto kapitol sú územné spory a problémy indického subkontinentu a jeho priľahlých oblastí, ako aj vnútropolitické a zahraničnopolitické problémy Kórey a Japonska a angažovanie sa USA a Číny v tomto priestore.

Deviata kapitola zachytáva geografické predpoklady Latinskej Ameriky, vývoj jej štátov a vzťahy medzi nimi, no zároveň sleduje postoje USA a Číny v tomto priestore. Na druhej strane je v tejto kapitole prezentovaný vplyv zväčšujúcej sa hispánskej komunity na severe amerického kontinentu v USA.

V poslednej kapitole sleduje Tim Marshall postavenie Arktídy vo svetovej politike. Popisuje stručné dejiny tohto územného celku a ktoré krajiny s ním susedia. Nastoluje otázku topenia arktických ľadovcov a s tým spojené geografické zmeny a vytváranie nových námorných trás či sprístupňovanie ďalších nerastných zdrojov. Ruskú federá-

ciu prezentuje v tomto priestore ako veľmoc.

Aj napriek tomu, že prezentovaná monografia nezachytáva všetky svetové geografické a geopolitické problémy či územia, sprístupňuje minimálne tie najznámejšie a je nepochybne zaujímavou publikáciou. V monografii sa nachádza celkovo 20 máp (okrem 10 hlavných), ktoré vhodným spôsobom dopĺňajú text. Publikácia je venovaná všetkým záujemcom o geopolitiku, geografiu, politológiu, históriu či svetovú politiku.

Erik Ondria

JANKECH, Juraj.

V období zmien. Okres Považská Bystrica v rokoch 1945 – 1948.

Banská Bystrica : Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2016. 246 s.

ISBN 978-80-557-1181-2.

Slovenská historiografia sa aj keď niekedy trochu váhavo, ale predsa len v posledných rokoch stále intenzívnejšie púšťa aj do mapovania rôznych oblastí našich najnovších dejín, období nasledujúcich po skončení druhej svetovej vojny. Z viacerých dôvodov je to zložitá úloha. O to cennejšie sú štúdie či publikácie, ktoré sa tejto problematike venujú. Obdobie rokov 1945 – 1948 patrí k mimoriadne komplikovaným, no súčasne bohatým na rôzne udalosti. Spoločnosť, ktorá sa po vojne opäť vytvorila už nebola totalitným režimom, no v konečnom dôsledku ani nedokázala plne nadviazať na napĺňanie ide-

álov medzivojnovej predmníchovskej republiky. Napriek krátkosti tohto špecifického úseku našich dejín, keď sa prioritou celkom prirodzene stalo odstraňovanie vojnových škôd, riešenie zásobovacích ťažkostí, národnostných problémov, pretváranie štátnej či miestnej správy a v určite neposlednom rade tiež stále intenzívnejšie súperenie dvoch politických strán, je jeho význam pre ďalšie dejiny Československa v mnohých ohľadoch kľúčový.

Juraj Jankech sa v publikácii sústredil na popis udalostí rokov 1945 – 1948, na príklade jedného zo slovenských okresov. V chronologickom slede popisuje väčšinu dôležitých oblastí vývoja spoločnosti. V prvom rade otázka povojnovej stabilizácie, resp. spoločensko-politických pomerov v okrese počas rokov 1945 – 1947. Bolestivé vysporiadanie sa s niektorými problémami z predošlých rokov na jednej strane možno vnímať ako nevyhnutnosť, na druhej strane však neraz viedli k otvoreniu ďalších ťažkostí v budúcnosti.

Značnú pozornosť venoval tiež rôznym formám politického boja, ktorý mal svoje špecifiká pred voľbami roku 1946 i po zaznamenaní ich výsledkov. Dôležitou otázkou, ktorá sa rozhodovala práve v povojnových rokoch, bol ďalší hospodársky vývoj krajiny, zmeny formy vlastníckych vzťahov i ťažkostí, ktoré museli prekonávať obyvatelia tohto okresu pri zabezpečovaní každodenných potrieb. Vo všetkých sledovaných oblastiach celkovo úspešne využil možnosti, ktoré ponúkajú naše archívy,

zachované kroniky i dobová tlač. Svedčí o tom nielen rozsiahly zoznam použitých zdrojov, ale najmä informácie, ktoré sa mu z nich podarilo vyťažiť. Autor v závere okrem iného skladá poctu regionálnym dejinám, potrebe ich skúmania a výsledkom, ktoré prinášajú. I na základe tejto publikácie možno konštatovať, že oprávnené.

Patrik Derfiňák

HLAVAČKOVÁ, Miriam (ed.).

Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie.

Bratislava : Historický ústav SAV, 2016. 455 s.

ISBN 978-80-224-1537-8.

Táto monografia vznikla na podnet slovenských a českých historikov vrátane hudobnej historičky a historika umenia. Táto monografia je rozdelená do piatich kapitol, ktoré sa zároveň členia na ďalšie podkapitoly. Spomínanú monografiu vydal Historický ústav SAV v rámci projektu VEGA.

Prvá kapitola s názvom *Diplomatická prax* pozostáva z troch podkapitol. Prvá podkapitola nesie názov „*Ibique Legatos Zuentibaldi pacem petentes et fidelitatem promittentes suscepit.*“ *Posolstvá včasného stredoveku ako prostriedok diplomacie* (s. 17 – 28), napísal Miroslav Lysý. Autor svoj príspevok geograficky a chronologicky obmedzil na obdobie včasného stredoveku, teda zhruba do obdobia 10. storočia a zameril sa na priestor stredného Podunajska. Azda najviac materiálu mal z 9. storočia, z obdobia Veľkej Moravy. Au-

tor mal k dispozícii tak latinské písané pramene, ako aj pramene v cirkevnej slovenčine, samozrejme z neskorších prepisov. Autor poukazuje na to, akú funkciu plnili posolstvá. Uvádza, že na prvom mieste slúži ako výmena informácií a na strane druhej uvádza, že vo vzťahu medzi rôznymi krajinami slúžili posolstvá ako prostriedok na predchádzanie sporov. Druhá podkapitola je od autora Tomáša Homolu a nesie názov *Diplomatická komunikácia medzi panovníckymi dvormi v čase vlády Mateja Korvína* (s. 29 – 51). Čitateľ sa v tejto časti dočíta, že rôzne správy vyslancov a diplomatov predstavovali v rozhodovaní a konaní panovníkov veľmi dôležitú úlohu. Autor sa zameril vo veľkej miere na obdobie druhej polovice 15. storočia, pričom túto etapu považuje za éru vzniku modernej diplomacie. Diplomatickú komunikáciu, sledovaného obdobia názorne demonštruje na príkladoch stretnutí jednotlivých panovníkov a ich vyslancov. Autor vo svojom príspevku predkladá aj zachované popisy, komentáre a dobovú korešpondenciu. Jeho snahou je poukázať, že nerozlučnou zložkou diplomatických rokovaní bola ich symbolická vrstva, ktorej hlavným zmyslom bola prezentácia moci a postavenie vtedajších účastníkov. Posledná podkapitola tejto kapitoly je od autorky Evy Frimmovej a nesie názov *Diplomatické rokovanie na začiatku 16. storočia* (s. 53 – 69). Autorka tu opisuje akési zblíženie dynastií Habsburgovcov a Jagelovcov začiatkom 16. storočia, ktoré prispelo k zaopatreniu politickej

stability v stredoeurópskom priestore. V tejto časti je poukázané na mocenské a politické presadenie dynastie Habsburgovcov, obzvlášť vynikajúcim panovníkom Ferdinandom I. Avšak sa tu poukazuje na to, že zakladateľom moderného habsburského impéria bol Maximilian I. Habsburský. Vyzdvihuje sa ako vynikajúci politik, ktorý dokázal využiť diplomatické možnosti.

Druhá kapitola s názvom *Písomná a ústna komunikácia* sa skladá z piatich podkapitol. Prvá podkapitola je od autorky Daniely Dvařákovéj a nesie názov *Komunikácia medzi dvorom kráľa a kráľovnej. (Dvor Barbory Celjskej – pobočka dvora Žigmunda Luxemburského alebo konkurenčná dvorská klika?)* (s. 73 – 92). Barbora Celjská bola cisárovná a uhorská a česká kráľovná a druhá manželka Žigmunda Luxemburského. Autorka poukazuje na to, že v niektorých obdobiach sa podieľala na výkone vlády v Uhorskom kráľovstve v neobvyklej miere. Je tu spomenutý aj konflikt medzi Žigmundom Luxemburským a Barborou Celjskou v roku 1419, ktorý vyvrcholil údajným Barboriným vyhostením alebo dobrovoľným odchodom. Autorka uvádza, že kráľovná sa v rokoch 1419 a 1420 úplne stráca z písomných prameňov, výnimkou sú dve listiny. Avšak už v roku 1424 sa situácia kráľovnej rýchlo zmenila, získavala čoraz väčšie majetky. Na strane 78 a 79 sú znázornené grafy, ktoré poukazujú na to, že najvýznamnejšiu hodnotou na dvore kráľovnej bol taverník. Prvý graf znázorňuje časové obdobie pôsobenia jednotlivých osôb

v tejto funkcii. Ďalšie dva grafy poukazujú na to, koľko mužov bolo spätých so Žigmundom a koľko bolo výslovne spätých s Barbourou. Takýmto spôsobom autorka znázornila prostredníctvom grafu aj ďalšie kráľovské hodnosti. Taktiež je tu aj príloha, ktorá zachytáva hodnostíárov na dvore kráľovnej Barbory a Žigmunda. Druhá podkapitola je od autora Jana Hrdinu s názvom *Písomná komunikácia nižších duchovných v katolíckych Čechách husitského veku* (s. 93 – 100). Poukazuje na to, že stredoveké fondy pražskej metropolitnej kapitoly obsahujú úradné knihy generálnych vikárov Pražského arcibiskupstva. Spomína rukopisy ako Libri confirmationum, Libri erectionum, Acta iudiciaria či cura animarum. Tretia podkapitola je od autorky Moniky Tíjányiovej s názvom *Príbuzenské vzťahy a komunikácia medzi šľachtickými rodmi v stredoveku* (s. 101 – 122). V tomto príspevku sa autorka snaží poukázať na rozličné podoby nadväzovania príbuzenstiev na rôznych príkladoch vybraných situácií a v určitých prípadoch aj na vývoj novovzniknutých vzťahov.

Už v období 15. a 16. storočia sa o konkrétnych dôvodoch uzavretia manželstva dozvedáme priamo z listín. Autorka vďaka zachovanej korešpondencii, zvlášť z druhej polovice 15., no najmä zo 16. storočia, dokázala preniknúť do vzájomnej komunikácie medzi jednotlivými príslušníkmi rodov. Štvrtá podkapitola je od autorky Miriam Hlavačkovej a nesie názov *Contraria contrariis curantur. Lekár a pacient v stredoveku*. (s. 123 – 141). V tomto

spomínanom príspevku sa čitateľ dozvie o lekárskejších praktikách v stredoveku alebo o akejsi komunikácii medzi stredovekým lekárom a pacientom. Záver druhej kapitoly zavŕšil autor Peter Labanc s príspevkom ...*Qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod...* *Niekoľko poznámok o spôsobe získavania informácií v právnych konaniach v 13. a 14. storočí* (s. 143 – 158). Tu sa zameriava na praktickú stránku získavania informácií uhorskou štátnou mocou. Štatistickou metódou autor poukázal na niekoľko pozoruhodných javov – prehlbovanie úlohy písomného svedectva v právnom systéme, inštitucionálne a personálne zabezpečenie výkonu štátnej moci či jej geografické dimenzie.

Tretia kapitola s názvom *Symbolická komunikácia* sa skladá zo štyroch podkapitol. Prvá podkapitola je od autora Tomáša Barovského s názvom *Ad certum sonum companae ordinatum. Zvony, mesto, komunikácie* (s. 161 – 174). Poukazuje na to, že zvuk zvonov bol rozhodne jedným z hlavných nástrojov komunikácie v stredovekých mestách, pričom formoval verejnosť. Druhá podkapitola je od autorky Žofie Lyšej s názvom *Mocní a biedni v stredovekej Bratislave. Od symbolickej komunikácie k praxi* (s. 175 – 191). Autorka sa snažila podať určitý opis toho, kto mal prístup k politickej moci v stredovekom meste. Zároveň ponúka hlbšie pochopenie, aký bol vzťah bohatých a chudobných. V príspevku nájdeme aj tabuľku, ktorá zachytáva významných bratislavských richtárov v prvej polovici 15. storočia

podľa daňového zoznamu z roku 1434 alebo tabuľku, ktorá zaznamenáva členov mestskej rady z roku 1434 vo svetle daňového zoznamu. Tretia podkapitola je od autora Martina Nodla a nesie názov *Král požádaný. Symbolická komunikácie Zikmunda Korybutoviče* (s. 193 – 213). Autorka poukazuje na osobu Zikmunda Korybutoviče, ktorý bol litovským kniežaťom, českým zemským správcom, husitským hajtmanom, veliteľom husitské posádky v Gliwici a na Opavsku v Odrách. Štvrtá podkapitola je od autora Juraja Hrica a názov jeho príspevku sa volá *Svätci na úteku – kult svätých a translácie ich relikvií v panónskych mestách* (s. 215 – 230). Autor presne vystihuje situáciu kresťanských komunít v panónskych mestách v 4. a 5. storočí. Opisuje aj vpády barbarských kmeňov, ktoré nútili príslušníkov miestnych cirkví po krátkom období opustiť svoje mestá a hľadať útočisko v bezpečnejších častiach. Spolu s nimi odchádzajú aj svätci, mučeníci, ktorých kult sa rozvíjal mimo mesta.

Štvrtá kapitola nesie názov *Literárna komunikácia*, ktorá sa skladá z troch podkapitol. Prvá podkapitola je od autora Petra Bystrického s názvom *Historické pozadie germánskych piesni a ság* (s. 233 – 256). Autor sa na niekoľkých stránkach pokúsil rozobrať vskutku zaujímavým spôsobom historické germánske piesne a ságy. Druhá podkapitola pochádza od autora Pavla Hudáčka s názvom *Stredoveké správy o Uhorskej krajine (Karpaty)* (s. 257 – 265). Pavol Hudáček vo svojom príspevku podáva opis

Uhorska, Poľska a Čiech stredovekými kronikármi. Posledná podkapitola nesie názov *Luxusné predmety ako symbol prestíže v uhorskej literatúre do konca 13. storočia* od autora Mareka Oravca (s. 267 – 279). Autor sa zamerával na rozbor uhorských literárnych diel, poskytuje bližšie informácie o netradičných a luxusných komoditách, ktoré slúžili najvyššej spoločenskej vrstve na svoju reprezentáciu.

Posledná kapitola tejto publikácie nesie názov *Vizuálna a hudobná komunikácia* a pozostáva z ďalších troch podkapitol. Prvá podkapitola je od autora Dušana Burana a názov jeho príspevku znie *Monumentálna nástenná malba ako prostriedok vizuálnej komunikácie neskorého stredoveku. Imitácia výtvarných druhov a jej dôvody* (s. 283 – 300). Druhá podkapitola je od autorky Evy Veselovskej s názvom *Stredoveké notácie z územia Slovenska ako prostriedok komunikácie* (s. 301 – 314). Autorka tu poukazuje na stredoveké notačné systémy, ktoré vznikli ako komunikačná pomôcka na zapamätanie si narastajúceho počtu jednohlasných liturgických nápevov gregoriánskeho chorálu. A posledná, tretia podkapitola je od Miroslava Glejteka a nesie názov *Pečať ako prostriedok symbolickej komunikácie. Predovšetkým na príklade panovníckych, cirkevných a mestských pečatí v stredovekom Uhorskom kráľovstve*. (s. 315 – 353).

Táto predstavovaná publikácia s názvom *Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie* je kolektívnym dielom slovenských a českých

historikov, ktorí sa snažia poukázať či objasniť, aké boli podoby komunikácie stredovekých ľudí. Autori sa v jednotlivých kapitolách monografie venujú otázkam stredovekej komunikácie v podobe ústnej, písomnej či neverbálnej komunikácie. Poukazujú na to, akými komunikačnými prostriedkami stredovekí ľudia disponovali, aké vzdialenosti a prekážky prekonávali pri vybavovaní rôznych právnych konaní, či aké informácie a myšlienky zdieľali a šírili a, samozrejme, aká bola ich výpovedná hodnota. Táto monografia prináša obrovské výsledky v oblasti bádateľského výskumu celého kolektívu autoriek. Kniha obsahuje naozaj mnoho zaujímavých poznatkov už v spomínanej problematike. Súčasťou publikácie je aj veľmi zaujímavá obrazová príloha.

Jana Dziaková

LOWE, Keith.

Strach a sloboda.

Bratislava : Premedia, 2017. 424 s.

ISBN 978-80-8159-517-2.

Druhá svetová vojna patrí medzi najznámejšie, no zároveň najtragickejšie udalosti všeobecných dejín 20. storočia. Tento globálny vojenský konflikt zmenil zásadným spôsobom život vo svete. Britský historik Keith Lowe sa vo svojom výskume zameriava práve na dejiny druhej svetovej vojny a jej dopady na spoločnosť a zmeny, ktoré nastali vo svete v dôsledku tohto vojenského konfliktu.

Predkladaná monografia *Strach a sloboda* s podtitulom *Ako nás zmenila druhá svetová vojna* je, ako to v úvode načrtol sám autor „*pokusom preskúmať hlavné zmeny – deštruktívne i konštruktívne, ku ktorým došlo vo svete v dôsledku druhej svetovej vojny*“.

Monografia je rozdelená do šiestich kapitol. Každá z kapitol je venovaná špecifickej časti povojnových dejín 20. storočia. V prvej kapitole autor analyzuje druhú svetovú vojnu. Dotýka sa napríklad otázok osloboditeľov, či už zo Sovietskeho zväzu alebo západných spojencov, ich excesov voči civilnému obyvateľstvu, vytváraniu hrdinov, martýrov a netvorov vo vojne, vojnovej propagandy jednotlivých krajín počas vojny a pod. Prezентuje tiež pozostalých ako obeť vojny a prostredníctvom zničených krajín v dôsledku konfliktu nadväzuje na druhú a tretiu kapitolu, v ktorej charakterizuje znovuvybudovanie krajín sveta, ich hospodárstva, ekonomiky a spoločnosti po skončení vojny. Sleduje tu napríklad meniace sa postavenie a práva žien, menšín a „farebných“, pokrok v jednotlivých vedách, vytvorenie „novej svetovej vlády“, ale aj nové definície vojnového práva.

V štvrtej kapitole Lowe popisuje prechod druhej svetovej vojny na vojnu studenú. Prezентuje vnútropolitické a zahraničnopolitické postavenie USA a Sovietskeho zväzu po vojne a postupnú polarizáciu sveta v druhej polovici 20. storočia.

Predposledná kapitola popisuje postupný rozpad kolonializmu vo sve-

te a vznik národnooslobodzovacích hnutí. Autor prezentuje rozdiel medzi africkými a ázijskými národnooslobodzovacími hnutiami na základe podmienok, aké panovali na týchto kontinentoch po skončení druhej svetovej vojny. Lowe sa v tejto kapitole nevyhol ani povojnovej, premenlivej politickej situácii v Latinskej Amerike či pohľadom na štát Izrael. Špecifická podkapitola zachytáva európsky nacionalizmus od konca druhej svetovej vojny prakticky do súčasnosti.

V poslednej kapitole prezentuje autor rozdelenie krajín po druhej svetovej vojne v dôsledku studenej vojny a zároveň fenomén straty a traumy, s ktorými sa jednotlivci i národy museli vyrovnáť či vyrovnávajú doteraz. Dodnes veľmi aktuálnou témou, analyzovanou v tejto kapitole je migrácia. Tá je v dôsledku rozličných príčin prítomná vo svete aj v súčasnosti a výrazne ovplyvňuje a ovplyvňovala politické rozhodnutia jednotlivých vlád a politické myslenie vo svete.

Všetky tieto základné problémy povojnových dejín analyzuje autor v jednotlivých podkapitolách na príklade životných príbehov niekoľkých jednotlivcov, prostredníctvom ktorých sa snaží poukázať na mnohostranné zmeny, ktorým musela čeliť celá povojnová spoločnosť. Medzi týmito jednotlivcami môžeme nájsť obyčajných ľudí, ktorí prežili významné historické udalosti, i známejšie osobnosti svetových dejín druhej polovice 20. storočia, ktoré tieto udalosti vytvárali či riadili.

Zachytením širokého spektra informácií z dejín 20. storočia, ich napojenia na analógie v súčasnosti, využitím autorových kritických názorov a porovnaní či súvislostí a vhodných príkladov ľudských osudov v jednotlivých podkapitolách je monografia *Strach a sloboda*, určená všetkým záujemcom o svetové dejiny v 20. storočí a povojnovej Európy a sveta.

Erik Ondria

MACHEJ, Klaud – JEDRUSIK,

Joanna.

Dux Poloniae Baptizatur.

Czieszyn : Solidarność Polsko –

Czesko –Slowacka, 2016.

ISBN 978-83-943511-4-4.

Žijeme vo veľmi dynamickom období, keď sa stále rýchlejšie rozširujú možnosti na jednej strane názorne prezentovať, na druhej strane prostredníctvom stručných textov spoznávať historické udalosti, osobnosti či dokonca dejiny celých štátov. Klasické knižné publikácie a periodiká stále vo väčšej miere najmä u tých mladších generácií, vytláčajú rôzne internetové stránky a ďalšie „menej tradičné“ zdroje informácií. Na Slovensku, ale i v okolitých štátoch sa tak medzi stále populárnejšie a rozšírenejšie formy prezentácie bližšej či vzdialenejšej minulosti patrí využívanie komiksov, ako špecifického žánru nachádzajúceho sa na pomedzí obrazu a textu.

Autori jednotlivých komiksov tak majú možnosť na vyhradenom priestore kombinovať vizuálnu i textovú časť

vybraného „príbehu“. O tom, akým spôsobom je pri tom možné postupovať, názorne prezentuje publikácia, ktorá približuje dôležitý úsek dejín Poľska – prijatie kresťanstva. Komiks je spracovaný na základe konkrétnych historických udalostí, resp. ich neskorších opisov. Postupne približuje komplikované prenikanie nového náboženstva do tohto slovanského prostredia. Tu už pritom bolo známe jednak vďaka pôsobeniu solúnskych bratov Konštantína a Metoda, jednak z misijnej činnosti kňazov prichádzajúcich z franského prostredia. V prostredí neustálych zápasov o moc, ktoré prebiehali medzi jednotlivými slovanskými kniežatami, sa práve kresťanstvo spolu s priazňou a podporou predovšetkým nemeckých cisárov, stalo dôležitým predpokladom rozhodujúcim o prípadnom úspechu. Zápas medzi uctievaním starých pohanských božstiev a novou vierou sprevádzali tiež zmeny v usporiadaní spoločnosti a vzájomných vzťahov medzi rôznymi jej vrstvami. Knieža Mieško rýchlo pochopil vývoj situácie v priestore strednej Európy. Pri svojich ambíciách vybudovať silnú ríšu sa opieral jednak o podporu nemeckých cisárov, jednak o spojenectvo s českým kniežatom Boleslavom I., z rodu Přemyslovcov. Tak ako to zachytáva komiks, jeho dcéru Dobravku si Mieško zobral za manželku a o rok neskôr, konkrétne v roku 966 prijal krst. Na rozdiel od svojho svokra poľské knieža dosiahlo významný úspech, keď mu cisár Oto I. pomohol pri zriadení prvého biskupstva v Poznani.

Politická stabilita Poľska i Čiech, rovnako ako presadzovanie sa kresťanstva museli pri svojom upevňovaní v priebehu druhej polovice 10. a prvej polovice 11. storočia prekonať ešte mnoho ťažkostí. Svojim rozsahom nevelký komiks sa sústreďuje na otázku samotného prijatia kresťanstva vládcom, kniežaťom Mieškom I. Pomerne jednoduché prevedenie bez zbytočných detailov sa čitateľovi umožňuje sústrediť najmä na obsahovú stránku. Prechod od „temného“ obdobia pohanstva k novej viere autori zvýraznili aj farebne. Temné tóny v ktorých sú zobrazované jednotlivé udalosti v závere rozjasňuje proces krstu kniežaťa spojený so svitaním. Pomerne nenáročné, no súčasne veľmi efektívne prevedenie umožňuje využiť toto útle dielko nielen ako moderný prostriedok na rozšírenie vedomostí u širšej verejnosti, ale tiež ako zaujímavú učebnú pomôcku, napríklad v prostredí stredných škôl.

Astrid Derfiňáková

MÜLLNER, János.

A magyar várak szerelmese.

Fotográfiai : 1910 közül.

Debrecen : Méry Ratio Kiadó, 2017.

312 s.

ISBN 970-80-8160-044-9.

Hrady, zámky či rôzne pevnostné objekty predstavujú v súčasnosti nielen dôležitú súčasť našej histórie, kultúrneho dedičstva či malebný doplnok celkového obrazu krajiny, ale tiež jednu zo stále významnejších podporných zložiek stále rýchlejšie sa rozvíjajúceho cestovného ruchu. O tom, že tieto často

v zlom stave sa nachádzajúce pamiatky nie sú iba súčasným objavom, svedčí celý rad starších publikácií a materiálov. Už v období pred prvou svetovou vojnou sa objavovali početné, viac či menej úspešné pokusy o opravu týchto objektov, resp. ich ďalšie vhodné využitie pri rozvoji turistiky a cestovného ruchu. V rámci tohto úsilí dôležitú úlohu zohrávala propagácia jednotlivých pamiatok, predovšetkým ich prezentácia v obrazovej podobe.

V tomto smere sa objavuje nielen viacero schopných maliarov, ale najmä od konca 19. storočia aj množstvo fotografov pracujúcich v tejto oblasti. Medzi nimi patrí čestné miesto Jánosovi Müllnerovi, ktorý vo väčšine prípadov spoločne so svojou manželkou prešiel s fotografickou výbavou doslova celé Uhorsko. Tento rodák z Pešti (1870) počas svojho pomerne krátkeho, iba päťdesiatpäť rokov trvajúceho života vytvoril rozsiahle dielo. Tridsaťtri rokov pracoval ako fotograf, pričom okrem samotného Uhorska precestoval s fotoaparátom v ruke aj mnoho ďalších krajín, ležiacich najmä na Balkáne a v priestore východného Stredomoria.

Hlavným záujmom Jánosa Müllnera však boli nesporne hrady, zámky a rôzne pevnostné stavby. Často bol za nimi ochotný cestovať aj do periférnych a z hľadiska dopravy či dostupnosti zle umiestnených oblastí. Vzhľadom na množstvo objektov existujúcich v rámci Uhorska však už aj on sám musel urobiť istý základný výber. Veď ich počty boli už na prelome 19. a 20. storočia vysoké. Kým F. König ich vo

svojich prácach i kresbách zachytil viac ako 1 500, začiatkom osemdesiatych rokov minulého storočia ich už zaznamenali viac ako 3 400. V súčasnosti ich už evidujeme dokonca viac ako 7 000, pričom stále ešte pribúdajú ďalšie. Toto číslo však vzhľadom na rozlohu niekdajšieho Uhorska i jeho búrlivé dejiny nie je prekvapujúce. V konečnom dôsledku len názorne dokumentuje, koľko práce ešte historikov, pamiatkárov, kunsthistorikov, ale tiež geografov či architektov čaká pri objavovaní a objasňovaní našej minulosti.

Pri tejto úlohe sú mimoriadne dôležité práve staršie dokumenty a zobrazenia, všetky, ktoré sa nám až do dnešných dní zachovali. Aj vďaka tým, ktoré pred viac ako sto rokmi urobil János Müllner, môžeme v mnohých prípadoch aspoň čiastočne rekonštruovať viaceré dnes už neexistujúce časti hradných stavieb. On sám k svojim fotografiám nevypracoval dôsledné a podrobné záznamy. Niektoré z nich preto nie je dnes možné bezpečne určiť. Navyše jednotlivé snímky sa v súčasnosti nachádzajú v zbierkach rôznych maďarských múzeí. Ani táto

skutočnosť však neznižuje význam fotografického materiálu, ktorý sa Jánosovi Müllnerovi podarilo počas života vytvoriť.

Mnohé z fotografií, ktoré sa postupne podarilo, väčšinou prostredníctvom kúpy, získať, boli už predstavené na rôznych výstavách. Pre zaradenie do knižnej publikácie vybrali iba časť zo zachovaného materiálu. Obsahuje tak 278 záberov, celkovo 132 hradov a zámkov, rozdelených podľa niekdajších uhorských stolíc. Veľkoryso koncipovaná publikácia je síce uvádzaná ako album, obsahuje však aj úvodné slovo M. Jnakovicsa, venované autorovi fotografií Jánosovi Müllnerovi. V závere zase dr. I. Feld priblížil stručne genézu vývoja hradov, význam týchto objektov, autorov, ktorí im v minulosti venovali pozornosť, resp. ich miestu v oblasti pamiatkovej starostlivosti. Napriek tomu, že textová časť nie je rozsiahla, hodnota knihy je predovšetkým v čiernobielych fotografiách, dokumentujúcich najvýznamnejšie hradné objekty a väčšinou negatívne zmeny, ktoré ich poznamenali za posledných sto rokov.

Patrik Derfiňák

Autori čísla:

doc. PhDr. Jarmila BOBOKOVÁ, CSc.

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

PhDr. Ján DŽUJKO, PhD.

prof. PhDr. Peter KÓNIA, PhD.

Mgr. Erik ONDRIA

doc. Tamara POLESHCHUK, CSc.

prof. ThDr. Ján ŠAFIN, PhD.

Recenzenti čísla:

doc. PhDr. Ján ADAM, PhD.

doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

doc. PhDr. Lubica HARBULOVÁ, CSc.

doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.

doc. PhDr. Nadežda JURČŠINOVÁ, PhD.

PhDr. Peter KOVAL, PhD.

PhDr. Annamária KÓNIOVÁ, PhD.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdiá a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdiá a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciamy.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 2/2018, roč. 18

Jazyková úprava:

autori, Mgr. Veronika DRÁBOVÁ

Anglické abstrakty:

autori, Mgr. Erik ONDRIA a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2018

Sadzba:

Marek SEDLÁK

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11